

T.C.
TÜRK-ALMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ VE İHKAK-I HAK KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Efe EROĞLU

DANIŞMAN

Doç. Dr. Berke ÖZENÇ

İSTANBUL, AĞUSTOS 2023

T.C.
TÜRK-ALMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ VE İHKAK-I HAK KAVRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Efe EROĞLU

208105013

DANIŞMAN

Doç. Dr. Berke ÖZENÇ

Tezin Enstitüye Teslim Edildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih : 05.09.2023

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Berke ÖZENÇ

Diğer Jüri Üyeleri : Dr. Serkan KÖYBAŞI

Dr. Engin ARIKAN

İSTANBUL, EYLÜL 2023

ÖNSÖZ

İhkak-1 hak eylemleri hakkında çalışmak, oldukça heyecan verici ve öğretici ama aynı zamanda zorlayıcı oldu. Zira her ne kadar toplanma özgürlüğü hakkında yazılan azımsanmayacak sayıda ve oldukça özgün ve nitelikli çalışma mevcut olsa da, ihkak-1 hak alanında, özellikle de toplanma özgürlüğü bağlamında oldukça az sayıda eser mevcut. İhkak-1 hak kavramını görüşmelerimizde bana tanıtan ve böylece tez konumun fikir babası olan, fikir ve eleştirileriyle beni aydınlatan ve her zaman iletişime açık olan tez danışmanım Doç. Dr. Berke Özenç'e ne kadar teşekkür etsem az kalır. Tez konum ile ilgili sorularımı büyük bir sabırla yanıtlayan, özgün düşüncelerini benimle paylaşan ve beni her zaman destekleyen, öğrencisi ve meslektaşı olmaktan onur duyduğum Prof. Dr. Didem Yılmaz ve Dr. Serkan Köybaşı'na teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım sürecinde bana her türlü yardımda bulunan meslektaşlarım Ar. Gör. Halil Mert Özel, Ar. Gör. Oğuzhan Yeşiltuna ve Ar. Gör. Mertkan Torun olmasaydı bu süreç benim adıma çok daha sıkıntılı geçecekti. Çalışmalarım esnasında bana elinden gelen her türlü desteği veren, beni motive eden ve asla yalnız bırakmayan Beril Ece Özdemir'e ayrıca teşekkür etmek isterim. Son olarak, öğrencilik hayatım boyunca hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen, yıllar boyunca beni teşvik eden annem ve babama teşekkür ederim. Onların desteği benim için son derece kıymetli idi.

Eylül 2023

Efe Eroğlu

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	<i>i</i>
İÇİNDEKİLER	<i>ii</i>
ÖZET	<i>iv</i>
ABSTRACT	<i>v</i>
KISALTMALAR	<i>vi</i>
GİRİŞ	<i>1</i>
TERMİNOLOJİ	<i>3</i>
BÖLÜM 1: DEMOKRASİNİN TEMEL BİR UNSURU OLARAK TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ	<i>6</i>
1.1. DEMOKRASİ KAVRAMI	<i>6</i>
1.2. KLEİSTHENES'TEN FRANSIZ DEVRİMİ'NE: DEMOKRASİNİN KISA SERÜVENİ	<i>6</i>
1.2.1. Antik Yunan Demokrasisi	<i>6</i>
1.2.2. Avrupa'da Demokrasinin Yeniden Doğuşu	<i>12</i>
1.3. DEMOKRATİK DEĞERLER: EŞİTLİK VE ÖZGÜRLÜK	<i>22</i>
1.3.1. Eşitlik	<i>23</i>
1.3.2. Özgürlük	<i>24</i>
1.4. YÖNETİME KATILIM: DEMOKRATİK ARAÇLAR	<i>25</i>
1.4.1. Seçimler	<i>25</i>
1.4.2. İfade Özgürlüğü	<i>27</i>
1.4.3. Toplanma Özgürlüğü	<i>29</i>
BÖLÜM 2: İHKAK-I HAKKIN TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ KAPSAMINA GİREN UNSURLARI	<i>33</i>
2.1. İHKAK-I HAK KAVRAMININ TANIMLANMASI	<i>33</i>
2.2. İHKAK-I HAK VE SİVİL İTAATSİZLİK AYRIMI	<i>37</i>
2.2.1. Sivil İtaatsizlik Kavramı	<i>37</i>
2.2.2. Aktif Bir Eylemin Varlığı Bakımından: Pozitif ve Negatif İhkak-ı Hak Ayrımı	<i>40</i>
2.3. TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN UNSURLARI	<i>41</i>
2.3.1. Mekân Unsuru	<i>41</i>
2.3.2. Ortak Amaç Unsuru	<i>51</i>
2.3.3. Bildirim Unsuru	<i>53</i>
2.3.4. Düzenleme Unsuru	<i>55</i>

2.4. TOPLANMA TÜRLERİ	57
2.4.1. Genel-Özel Toplanma Ayrımı	57
2.4.2. Açık-Kapalı Alan Toplanmaları	60
<i>BÖLÜM 3: İHKAK-I HAKKI TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNDEN AYIRAN</i>	
<i>UNSURLAR</i>	62
3.1. KİŞİ UNSURU	62
3.2. BARIŞÇIL OLMA UNSURU	66
3.3. GEÇİCİLİK UNSURU	73
3.5. İHKAK-I HAKKIN TEMEL AYRIMLARI	75
3.6.1. Toplanmanın Şiddet İçermesi Bakımından: Şedit ve Barışçıl İhkak-ı Hak Ayrımı	75
3.6.3. Toplanmaların Biçimi Bakımından İhkak-ı Hak Eylemleri	77
3.6.3.1. Sembolik İhkak-ı Hak Eylemleri	77
3.6.3.2. Önleyici İhkak-ı Hak Eylemleri	77
3.6.3.3. Caydırıcı İhkak-ı Hak Eylemleri	78
3.6.3.4. Şiddet İçeren Önleyici İhkak-ı Hak Eylemleri	79
3.7. İHKAK-I HAK EYLEMLERİNDE KULLANILAN METOTLARIN TOPLANMA	
ÖZGÜRLÜĞÜ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	81
3.7.1. Oturma Eylemleri	81
3.7.2. Yaratıcı Metotlar: Önleyici İhkak-ı Hak Eylemleri	91
<i>DEĞERLENDİRME VE SONUÇ</i>	96
<i>KAYNAKLAR</i>	99
ELEKTRONİK KAYNAKLAR	106
MAHKEME KARARLARI	107
<i>ÖZGEÇMİŞ</i>	110

ÖZET

TOPLANMA VE GÖSTERİ YÜRÜYÜŞLERİNDEKİ İHKAK-I HAK KAVRAMI

Çalışma kapsamında Antik Yunan Demokrasisi ile modern temsili demokrasilerin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü incelenerek, demokrasinin zaman içerisindeki değişimi ele alındı. Bu bağlamda demokrasilerde yurttaşların yönetime katılma hakkını kazanması incelendi. Modern demokrasilerde yurttaşların yönetime katılımının seçimle sınırlandırıldığı tespit edilerek, ifade ve toplanma özgürlüğünün yurttaşların siyasal iradesinin oluşumuna katkıları ortaya kondu. Bunun ardından ihkak-ı hak kavramı tanımlanarak, sivil itaatsizlik ile arasındaki farklar açıklandı. İhkak-ı hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü ile örtüşen unsurları tespit edildikten sonra, ihkak-ı hak eylemlerini toplanma özgürlüğünün koruması dışına çıkaran unsurlar ortaya kondu. Farklı İhkak-ı hak eylemleri tanımlanarak, oturma eylemi şeklinde gerçekleşen ihkak-ı hak eylemlerinin hukuk düzeni tarafından korunup korunmadığı değerlendirildi. Ardından yaratıcı ihkak-ı hak metotları aktararak toplanma özgürlüğü kapsamında korunmaları tartışıldı.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, toplanma özgürlüğü, oturma eylemi, ihkak-ı hak.

ABSTRACT

DIRECT ACTION IN THE CONTEXT OF FREEDOM OF ASSEMBLY

Within the scope of the study, the transformation of Ancient Greek Democracy and modern representative democracies in the historical process was examined and the change of democracy over time was discussed. In this context, citizens' gaining the right to participate in governance in democracies was analysed. In modern democracies, it was determined that citizens' participation in government is limited to elections, and the contribution of freedom of expression and assembly to the formation of the political will of citizens was revealed. Afterwards, the concept of direct action was defined and the differences between it and civil disobedience were explained. After identifying the overlapping elements of direct action with the freedom of assembly, the elements that exclude direct action from the protection of the freedom of assembly were revealed. By defining the different types of direct action, it was evaluated whether direct action in the form of sit-in protests are protected by the legal order. Subsequently, creative methods of direct action were analysed and their protection within the scope of freedom of assembly was discussed.

Keywords: Democracy, freedom of assembly, sit-in protests, direct action.

KISALTMALAR

2911 sayılı Kanun : 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

age : Adı Geçen Eser

AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

agm : Adı Geçen Makale

AYM : Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi

B : Başvuru

BK : Büyük Konsey

Bkz : Bakınız

CD : Ceza Dairesi

C : Cilt

DPP : Director of Public Prosecutions

E : Esas Sayısı

ed : Editör

E.T. :Erişim Tarihi

FAYM : Almanya Federal Anayasa Mahkemesi

GK : Genel Kurul

İHAK : İnsan Hakları Avrupa Komisyonu

İHAM : İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

İHAS : İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi

K	: Karar Sayısı
Kn	: Kenar Numarası
Par	: Paragraf
RG	: Resmi Gazete
S	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
Yüksek Mahkeme	: Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi

GİRİŞ

İnsanlar, tarih boyunca gerçekleştirdikleri mücadelelerin sonucunda yurttaş olmaya hak kazanmıştır. Henüz 200 yıl öncesine kadar dünyanın hemen hemen hiçbir yerinde insanların yönetime katılma yönünde bir hakkı yoktu. Bu hak, uzun yıllar boyunca yalnızca yüksek soylu ve varlıklı insanlara özgülenmişti. Bu grubun dışarısında kalanlar ise günümüzdeki anlamıyla insan olarak bile kabul edilmemiştir. Bu bağlamda insanlık tarihi, hak ve özgürlükler mücadelesi tarihidir.

Hiç de eski olmayan bir tarihte -2010 yılında- Kuzey Afrika’da başlayan ve birçok ülkeyi derinden etkileyen Arap Baharı ile 2011 yılında New York’ta başlayan İşgal Et! Hareketlerinin (*Occupy Movement*) yarattığı değişim dalgaları tüm dünyayı derinden etkilemiştir. Toplanma özgürlüğünün tekrardan yoğun bir biçimde tartışılır hale gelmesi, bu etkinin görünümlerinden biridir. Yurttaşlar, toplanmalar aracılığıyla hoşnutsuzluklarını kolektif bir biçimde dile getirmiş, meydanlarda toplanarak tekil bireyler olmaktan çıkarak kümülatif bir bütünün parçası haline gelmiştir.

İçerisinde bulunduğumuz 2020’li yıllarda internetin ve sosyal medyanın yaygınlaşması ile birlikte yurttaşlar; yanlış buldukları değişimler karşısında sıklıkla internet üzerinden harekete geçmektedir. Sosyal medya üzerinden imza kampanyaları düzenlenmekte, çeşitli yazılar paylaşılmakta ve dolayısıyla kamusal tartışmalar da yapılmaktadır. Ancak böylelikle insanlar gitgide yalnızlaşmakta, kamusal alanı elektronik aletlerinin ekranına sıkıştırılmaktadır. Yurttaşlar, neoliberal ideolojinin şekillendirdiği dünyada adeta birer tüketici haline gelmekte, hoşnutsuzluklarını sosyal medya hesaplarındaki beğeni ve yorumlarıyla belli etmektedir.

Tüm bunlara rağmen günümüzde hak ve özgürlükler mücadelesi devam etmektedir. Yerkürenin birçok yerinde insanlar, hayatlarını olumsuz anlamda etkileyen durumları değiştirebilmek, seslerini duyurarak kamuoyu oluşturabilmek ve sorunlarına çözümler üretebilmek adına toplanmalar gerçekleştirmektedir. Yurttaşların düzenledikleri toplanmalar birçok farklı biçimde tezahür etmekte, bu toplanmaların bir kısmı hukuk düzeni tarafından meşru bulunmaktayken bazıları ise kamu otoritelerinin müdahaleleri ile karşılaşmaktadır. Bu farklı toplanma metotlarından biri, İngilizce literatürde “*direct action*” olarak bilinen ihkak-ı haktır.

Son yıllarda özellikle iklim ve hayvan hakları eylemcilerinin başvurduğu ihkak-1 hak eylemleri; işgal hareketlerinden oturma eylemlerine birçok farklı eylem türünü kapsayacak şekilde tanımlanmaktadır. Her ne kadar Türkiye’de tartışılmasa da, son yıllarda özellikle Avrupa ülkelerinde ihkak-1 hak eylemlerinin meşru olup olmadıkları incelenmekte, ihkak-1 hak eylemcileri sıklıkla cezai tahkikata maruz kalmaktadır. Çalışmamızın temel sorunsalı, ihkak-1 hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunup korunamayacağıdır.

Bu amaçla tezimizin birinci bölümünde tarihsel süreç içerisinde yurttaşların yönetime katılımları incelenerek, katılım araçları aktarılacak, toplanma özgürlüğünün bu araçlar arasındaki yeri vurgulanacaktır. Tezimizin ikinci bölümünde ihkak-1 hak kavramı incelenerek benzer nitelikteki eylemlerden farklılıkları açıklanacaktır. Farklı ihkak-1 hak eylemlerinden örnekler verilerek bu eylemlerin toplanma özgürlüğü ile örtüşen unsurları aktarılacaktır.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise öncelikli olarak toplanma özgürlüğü korumasının dışında kalan ihkak-1 hak eylemleri ortaya konulacaktır. Bunun ardından ihkak-1 hak eylemleri detaylandırılarak, toplanma özgürlüğü kapsamında korunabilecek olan ihkak-1 hak eylemleri aktarılacaktır. Ardından oturma eylemleri ve yaratıcı metotlar şeklinde tezahür eden ihkak-1 hak eylemleri, mahkeme içtihatları üzerinden değerlendirilerek bu eylemlerin toplanma özgürlüğü kapsamında korunup korunamayacağı tartışılacaktır.

TERMİNOLOJİ

Yurttaşlar, günlük hayatları içerisinde bazı faaliyetleri tek başlarına gerçekleştirdikleri gibi, bazı faaliyetleri de toplu halde gerçekleştirmektedirler. Günlük hayatta toplu halde gerçekleştirilen faaliyetler arasında otobüs veya vapur gibi taşıtların gelmesini beklemek, sınıfta ders dinlemek, düğün organizasyonuna katılmak, konserde müzik dinlemek, spor salonunda bir spor müsabakasını izlemek gibi sayısız örnek gösterilebilir.

Bu gibi toplu halde yapılan aktivitelerin hangilerinin toplanma özgürlüğü koruması kapsamında olduğunu kavrayabilmek adına kanımızca toplanma kavramını ve unsurlarını açıklamak elzem bir ihtiyaçtır. Bununla birlikte bizce kesin sınırları olan bir tanımlama yapmak, bazı toplanmaları hukuki koruma alanı dışarısında bırakmak anlamına geleceği için, tanımlama yapılırken özgürlükçü bir yorumlama metodunun kullanılması gerekmektedir.

Toplanma, TDK tarafından, toplanmak işi, toplantı yapmak ve bir araya gelmek şeklinde tanımlanmıştır¹. Berke Özenç toplanma kavramını “belirli mekân ya da mekânlarda bir araya gelme ve hareket etme eylemleri”² olarak tanımlamıştır. Özen Ülgen ise toplantı kavramını “[o]rtak bir amaç çerçevesinde geçici bir süre için organize olmuş birden fazla kişinin bir araya gelmesi”³ şeklinde tanımlamıştır. 2911 sayılı Kanunun 2. maddesinin a bendinde toplantı, “belirli konular üzerinde halkı aydınlatmak ve bir kamuoyu yaratmak suretiyle o konuyu benimsetmek için gerçek ve tüzel kişiler tarafından bu Kanun çerçevesinde düzenlenen açık ve kapalı yer toplantıları” şeklinde tanımlanmıştır. İngilizce dilinde toplanma kavramını karşılayan “assembly” kavramı ise,

¹ TDK, *TDK Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T. 15.03.2023)

² Berke Özenç, “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Mekân Yasakları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C: 73 S: 2 (2015), s. 88.

³ Özen Ülgen, *Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, 2004, s. 5.

bir grup insanın belirli bir sebep amacıyla toplanması olarak tanımlanmıştır⁴. Toplanma özgürlüğü, kolektif bir olgu olan toplanmaları korumaktadır. Kendi kolektif mantıkları çerçevesinde hareket eden toplanmalar, kendisini oluşturan bireylerin toplamından daha fazlası haline gelmekte, böylelikle sosyal bariyerleri aşarak bireyleri sürüklemektedir⁵.

Bu tanımlardan yola çıkarak kanımızca toplanma kavramı, bireylerin tekil olma durumundan çıkıp, maddi ve manevi olarak kolektif hale geçmeleri durumu olarak tanımlanabilir. Bireyler fiziksel anlamda bir araya gelerek maddi olarak, bir amaç uğruna toplanarak ise manevi olarak tekil bir birey olma durumundan çıkarak kolektif bir toplanmanın parçası haline gelmektedirler.

Gösteri yürüyüşü kavramı, TDK tarafından “bir topluluğun duygularını dile getirmek için ana yollar ve alanlarda yürüyerek yapılan gösteri” şeklinde tanımlanmıştır⁶. TDK’nin tanımında ana yollar ve alanlar gibi kavramların yer alması, bu özgürlüğün kamusal alanlar ile olan ilişkisini vurgulaması bakımından kanımızca önemlidir. İngilizce dilinde “*demonstration*” kelimesi ile ifade edilen gösteri yürüyüşü kavramı, “birden çok kişi tarafından organize edilen ve bireylerin bir kişi ya da şeyi protesto ettikleri ya da destekledikleri kamusal toplanma ya da yürüyüş” şeklinde de tanımlanmaktadır⁷.

Toplantı kavramında olduğu gibi, gösteri yürüyüşü de 2911 sayılı Kanun tarafından tanımlanmıştır. Gösteri yürüyüşü kavramı, ilgili kanunun 2. maddesinin b bendinde “belirli konular üzerinde halkı aydınlatmak ve bir kamuoyu yaratmak suretiyle o konuyu benimsetmek için, gerçek ve tüzel kişiler tarafından düzenlenen yürüyüşler” olarak açıklanmıştır. Kanuni düzenleme kapsamında gösteri yürüyüşlerinin, yurttaşların siyasi iradelerinin oluşumunda oynadığı rol vurgulanmıştır.

Toplanma özgürlüğü, Türkiye mevzuatında “toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü” şeklinde tanımlanmaktadır. Bununla birlikte doktrinde de toplantı ve gösteri

⁴ Oxford, *Learner’s Dictionary*, [www.oxfordlearnersdictionaries.com/https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/assembly](https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/assembly) (E.T. 15.03.2023).

⁵ Günter Dürig, Roman Herzog, Rupert Scholz, *Grundgesetz -Kommentar Art. 8*, C.H. Beck, Münih, 100. baskı, 2023, kn. 2.

⁶ TDK, *TDK Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T. 15.03.2023).

⁷ Oxford, *Learner’s Dictionary*, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/demonstration?q=demonstration> . (E.T. 15.03.2023).

yürüyüşü özgürlüğü yerine toplanma özgürlüğü kavramını kullanan yazarlar mevcuttur⁸. Çalışmamız kapsamında toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü kavramı yerine toplanma kavramı kullanılmaktadır, zira bireylerin fiziksel olarak bir araya gelerek harekete geçme eylemlerini tanımlamak için toplanma kavramının kullanılması ile birlikte hem toplantılar, hem de gösteri yürüyüşleri kast edilmektedir⁹.

Direct action öğretide Türkçeye “doğrudan eylem” şeklinde çevrilmektedir¹⁰. Bizce bu eylemlerin Türkçe literatürde “ihkak-ı hak” olarak kavramsallaştırılması ile birlikte eylemlerin içeriği vurgulanmış olacaktır. İhkak-ı hak kavramı öğretide kişilerin haklarını herhangi bir hukuki mekanizmaya başvurmadan bizzat almaları şeklinde tanımlanmaktadır¹¹. Her ne kadar modern hukuk düzenlerinde yurttaşların haklarını herhangi bir mekanizmaya başvurmadan, ihkak-ı hak aracılığıyla edinmeler yasaklanmış olsa da, bu yasağın meşru müdafaa hali, ıztırar hali ve kendi hakkını kendi gücüyle koruma yolu şeklinde istisnaları vardır¹². Bizce toplanma özgürlüğü kapsamında düzenlenen ihkak-ı hak eylemleri, dördüncü bir istisna oluşturmaktadır.

⁸ Bkz. Özenç, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Mekân Yasakları*; Ömer Anayurt, *Toplanma Hürriyeti Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Toplanma*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1998. Buna karşılık, toplantı kavramını kullanan yazarlar da mevcuttur. Bkz. Yusuf Çözeli, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Türkiye Örneği*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016; Ali İşgören, *Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 3. baskı, 2016.

⁹ Özenç, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Mekân Yasakları*, s. 88.

¹⁰ Murat Şen, *Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı*, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2022, s. 69.

¹¹ Hüseyin Özcan, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 6. baskı, 1985, s. 345.

¹² Kemal Gözler, *Hukuka Giriş*, Ekin Yayınevi, Bursa, 19. baskı, 2022, s. 444-446.

BÖLÜM 1: DEMOKRASİNİN TEMEL BİR UNSURU OLARAK TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

1.1. DEMOKRASİ KAVRAMI

Günümüzde Avrupa’da, Kuzey ve Güney Amerika’da, “gerçek demokrasi” olma iddiasını taşıyan popülizmin¹³ yükselişe geçmesi¹⁴ ile birlikte demokrasinin ne olduğuna dair tartışma tekrardan filizlenmiştir. Bu bağlamda 21. yüzyılda demokrasi kavramının ne olduğunu, hangi unsurları kapsadığını açıklamak oldukça zor, ama bir o kadar da önemlidir.

Antik Yunan’da yönetim biçimini anlatmak için kullanılan demokrasi kavramı, etimolojik olarak Yunanca halk anlamına gelen “*demos*” ve iktidar anlamına gelen “*kratos*” kelimelerinin birleşimiyle oluşmakta ve “halkın iktidarı” anlamına gelmektedir¹⁵. Josiah Ober bu tanımlamaya karşı çıkararak, demokrasi kavramı ile halkın yönetim aygıtları üzerindeki hâkimiyetinin değil, yurttaşların kamusal meselelerde değişim yaratabilme gücünü ifade ettiğini savunmaktadır¹⁶.

Demokrasi, tarih boyunca farklı şekillerde yorumlanarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Örneğin Aristoteles, demokrasiyi “tek bir kişi veya elit azınlığın değil, çoğunluğun yönetimi” olarak tanımlamıştır¹⁷. Öğretide demokrasi, “eşit yurttaşların özyönetimi”¹⁸ ve yurttaşların yönetime katılımında eşit haklara sahip olması¹⁹ olarak

¹³ Popülizm kavramı hakkında detaylı bir inceleme için bkz. Jan Werner Müller, *Popülizm Nedir?*, (çev. Onur Yıldız), İletişim Yayınları, İstanbul, 5. baskı, 2021.

¹⁴ Michael Cox, “The Rise of Populism and the Crisis of Globalisation: Brexit, Trump and Beyond.” *Irish Studies in International Affairs*, C: 28 (2017=), s. 9.

¹⁵ Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol, Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul, 18. baskı, 2022, s. 11.

¹⁶ Josiah Ober, “The Original Meaning of “Democracy”: Capacity to Do Things, not Majority Rule”. *Constellations*, C: 15 S: 1 (2008), s. 7.

¹⁷ Helmut Johach, *Was Ist Demokratie?*, Traugott Bautz, Nordhausen, 2016, s. 11.

¹⁸ John Keane, *The Life and Death of Democracy*, Simon & Schuster, Londra, 2009, s. 895.

¹⁹ Alvin I. Goldman, “What is Democracy (and What is its Rason D’etre)?”, *Journal of the American Philosophical Association*, C: 1 S: 2 (2016), s. 233.

tanımlanmıştır. Günümüzde kabul edilen en yaygın demokrasi tanımlarından biri, ABD'nin eski başkanlarından biri olan Abraham Lincoln tarafından halkın, halk için, halk tarafından yönetilmesi şeklinde yapılmıştır²⁰. Demokrasi kavramının tam anlamıyla tanımlanamayacağını belirten görüşler de mevcuttur. Platon'a göre demokrasinin gerçek anlamı cennettir ve bu anlam biz insanlara bahsedilmemiştir²¹. Bu tanımların ortak noktası, yurttaşların yönetime katılımlarının vurgulanmasıdır. Zira demokrasilerin ayırt edici özelliği, yurttaşların siyasal anlamda eşitler olarak yönetime katılmalarıdır.

Yirmi beş yüzyıllık bir tarihe sahip olan demokrasiyle ilgili önemli sorunlar üzerine hala bir anlaşma sağlanamamıştır²². Bu durumun sebeplerinden biri, demokrasi tanımının tarihsel süreç içerisinde farklılaşmasıdır. Güncel anlamıyla demokrasi, bu kavramın fikir babaları olan Antik Yunanlıların tanımladıkları biçiminden oldukça farklıdır. Antik Yunan'da demokrasi, "vatandaşların kamuya açık toplantılarda bir araya gelip kanunlar yaptıkları, önemli siyasi kararlar aldıkları ve memurları atadıkları yönetim biçimi" anlamına gelmekteyken, güncel anlamıyla demokrasi, "halkın belirli aralıklarla toplanıp kanunlar, devlet memurlarının atanması ve önemli siyasi kararları almaları için devlet başkanı, parlamento üyeleri ve senatörler gibi temsilcileri seçtikleri yönetim biçimi" haline gelmiştir²³.

Tarihin akışı içerisinde demokrasi kavramının anlamının değişmesi oldukça doğaldır. Bu kavramın anlamına ve ifade ettiği değerlere dair isabetli bir saptama ise ancak tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler gözlemlenerek anlaşılabilir.

1.2. KLEİSTHENES'TEN FRANSIZ DEVRİMİ'NE: DEMOKRASİNİN KISA SERÜVENİ

1.2.1. Antik Yunan Demokrasisi

Demos ve *kratos* sözcüklerini birleştirerek *demokratia*, yani demokrasi kavramını ilk kullananlar Antik Yunanlılar olmuştur. Bu kavramın ilk kez kullanıldığı döneme

²⁰ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 9. baskı, 2022, s. 389.

²¹ Platon, ... aktaran Bernard Crick, *Democracy: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 1.

²² Robert A. Dahl, *Demokrasi Üzerine*, (çev. Betül Kadıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara, 6. baskı, 2021, s. 3.

²³ Eamonn Butler, *Introduction to Democracy*, London Publishing Partnership, Londra, 2021, s. 2.

bakıldığında, Antik Yunan’da modern anlamda bir Yunanistan Devletinden bahsetmek mümkün değildir. M.Ö. 500 yıllarında Antik Yunan, yüzlerce bağımsız şehirden meydana gelmekteydi. Bu dönemde Yunanistan’ın en önemli şehir devleti Atina idi. *Demokratia* kavramı o dönemde, Yunanlılar tarafından Atina’nın yönetimini açıklamak için kullanılmıştır²⁴. Bununla birlikte, Antik Yunan’da demokratik yönetime geçiş de ancak uzun bir sürecin sonunda gerçekleşebilmiştir. Asırlar boyu monarklar, aristokratlar ya da tiranlar tarafından yönetilen Antik Yunan’da demokratik olmayan yönetim biçimleri varlığını korumuştur²⁵.

Vurgulanması gereken önemli bir husus ise, Antik Yunan’da demokrasinin kavranışının, günümüzdeki anlamından oldukça farklı olduğudur. Bu bağlamda çalışmamızın bu bölümünde Antik Yunan Demokrasisinde yurttaşların yönetime katılımı incelenecektir. Belirtilmelidir ki, Antik Yunan demokrasinden bahsederken genel olarak Atina Sitesi incelenmektedir. Bu durumun temel sebebi ise, Atina dışındaki site devletler hakkında yeterli kaynağa sahip olunmamasıdır²⁶.

Atina demokrasisinin gelişimi, uzun bir tarihsel sürecin sonunda yaşanmıştır. M.Ö. 500’lü yıllarda başlayan süreç, halkın önemli bir kısmını oluşturan yoksullar için oldukça zorlu geçmiştir. Yüksek soyluların oligarşik yönetimi altında yoksullar adeta köle gibi zenginler için çalışmış, tarlalarını sürmüştür. Yoksullar, emeklerinin karşılığının yalnızca 1/6’sını kendilerine alıp, kalanını yüksek soylulara bırakmak zorunda kalmıştır. Bunu yapmadıkları takdirde, borçları karşılığında bedenlerini alacaklılara rehin olarak göstermek durumunda kalmışlardır. Atina’da tarihin bu aşamasında, halkın yönetime herhangi bir şekilde katılabildiğini göremeyiz. Bu dönemde yönetimde söz sahibi olan “*arkhon*” olarak bilinen memurlar, soylu ve zengin kimseler arasından belirlenmekteydi²⁷. *Arkhone*ların soylu ve zengin kişiler arasından belirlenmesi de oligarşik bir yönetimi işaret etmektedir.

²⁴ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 11.

²⁵ Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 76.

²⁶ Berke Özenç, *Hukuk Devleti: Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 28. (Hukuk Devleti)

²⁷ Aristoteles, *Atinalıların Devleti*, (çev. Ari Çokona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 8. baskı, 2020. s. 2-4.

Drakon yasaları ile birlikte yönetime katılım, “kendi kendilerini silahlandırabilen yurttaşlara” verilmiştir. Halkın yoksul kesimi, yönetime katılmaya hak kazanan yurttaşların arasında değildir. *Arkhone*lar ve hazineciler yalnızca belirli miktarda malvarlığı olan kimseler arasından seçilmiştir. Halkın büyük çoğunluğunun zengin azınlık için adeta köle gibi çalıştığı bu dönem, çok uzun sürememiş ve yoksul halk ayaklanmıştır. Ayaklanma sonucu taraflar, Atina’nın ileri gelen yurttaşlarından biri olan Solon’u uzlaştırıcı ve *arkhon* olarak seçmişlerdir. Solon ise bu dönemde zengin azınlığı suçlu bulmuş, yoksulların borçları karşılığında bedenlerini alacaklılara rehin ettiği “borç köleliği” uygulamasını kaldırmış ve halkın borçlarını silmiştir²⁸.

Yönetimi ele geçirdikten sonra Solon, halkın verdiği vergilere bağlı olarak dört sınıfa ayrıldığı düzeni bozmamış ve memurluğa girme hakkını, yani yönetime katılmayı, en varlıklı üç sınıfa tanımıştır. İşçilere, yani halkın en az vergi veren kesimine ise yalnızca Halk Meclisi (*ekklesia*) ve Halk Mahkemelerine girme hakkı tanınmıştır²⁹. Solon “*boule*” olarak da bilinen Dört Yüzler Konseyi isimli yeni bir konsey kurarak bu konseye tüm yetişkin erkek yurttaşların katılabildiği Halk Meclisi’ne gündem hazırlama ödevi yüklemiştir. Dikkat çekici husus, Dört Yüzler Konseyi üyeliğinin yalnızca zengin Atina yurttaşlarına açık olmasıdır³⁰. Yapmış olduğu değişikliklerle birlikte Solon, önemli memuriyetlere seçilerek yönetimde söz sahibi olma hakkını yüksek soylulara değil, zenginlere vererek yüksek soyluların yönetimini sonlandırmış, zengin sınıfın yönetimini perçinlemiştir³¹.

Bahsedilen reformların yanı sıra kanunlarda da önemli değişiklikler yapan Solon tüm yurttaşlara toplumu etkileyen suçlar hakkında dava açma yetkisi vererek zayıf yurttaşların korunmasını sağlayarak yurttaşların arasındaki eşitliğin kuvvetlenmesini amaçlamıştır. *Arkhone*ların kararlarına karşı Halk Mahkemesi’ne başvuru yolunu açan Solon, böylelikle halkın denetleme yoluyla yönetime daha aktif bir şekilde katılımını sağlamıştır. Solon kanunları herhangi bir sosyal hiyerarşi gözetmeksizin herkes için eşit olarak düzenlenmiştir. “*Thetes*” olarak bilinen en az varlıklı sınıfa da Halk Meclisi ve

²⁸ Aristoteles, *age*, s. 7.

²⁹ Aristoteles, *age*, s. 5-9.

³⁰ David Stasavage, *Demokrasinin Gerilemesi ve Yükselişi: Antik Dönemden Günümüze Uzanan Küresel Bir Tarih*, (çev. Selim Sezer), Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2022. s. 53.

³¹ Mogens Herman Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, Blackwell Publishing, New Jersey, 1991, s. 30.

Halk Mahkemelerinde sorumluluk verilerek yönetime katılması sağlanmıştır. Farklı sınıflardaki yurttaşların Halk Meclisi'ne katılımlarında eşitlik, verilen tüm oyların eşit kabul edilmesiyle sağlanmıştır³².

Halk Meclisi'nin Atina halkına hangi derecede yönetime katılma yetkisi verdiği tartışmalıdır. Eski *arkhon*lardan oluşan ve ömür boyu üyeliğin söz konusu olduğu *Areopagus Konseyi*'nin, halk tarafından seçilen *magistraları* denetlemek ve Halk Meclisi kararlarının yasaya uygunluğu hakkında karar vermek gibi yetkileri mevcuttur. Bu kurumda yalnızca zengin Atina yurttaşlarının görev yapabildiği ve yurttaşların çoğunluğunun bu kurumda görev alamayacağı düşünüldüğünde, Solon reformlarının temel işlevinin “ileriki dönemlerde tam anlamıyla kurumsallaşacak olan demokrasinin temelini oluşturan özgür köylülerin, Atina'nın siyasi yaşamına kısmen de olsa dâhil olmalarını sağladığı” görüşüne³³ katılmaktayız.

Solon, yoksulların mahkemelere erişimini artırıp borç köleliği kurumunu geleceğe yönelik olarak tamamen kaldırmış olsa da, toprağın halka yeniden dağıtımını reddetmiş³⁴, böylelikle bizce her ne kadar Atinalıların yönetime katılımlarını artırmış olsa da, gelecek dönemlerde Atinalılar arasında yaşanacak iktisadi kökenli çatışmaların önüne geçememiştir. Toprakların Atina yurttaşlarına bölüştürülmemesi ile birlikte yoksul Atinalıların düşmanlığını kazanan Solon, zengin sınıfın da alacaklarını ortadan kaldırdığı için onlar tarafından da yadırganmıştır. Bu gelişmeler üzerine Solon, 10 yıl sonra geri dönmek üzere Mısır'a gitmiştir³⁵.

M.Ö. 507 yılında *arkhon* olan Kleisthenes, Atina ve çevresindeki bölgeyi kapsayan *Attika*'yı on farklı kabile ve 139 *demeye* ayırmış, Dört Yüzler Konseyi'nin yapısını değiştirerek Beş Yüzler Konseyi haline getirmiştir³⁶. Beş Yüzler Konseyi, her kabileden 50 kişinin katılımıyla toplanmıştır. *Demelerin* siyasal yapılanmasını değiştiren

³² Robert W. Wallace, “Revolutions and a New Order in Solonian Athens and Archaic Greece”, *Origins of Democracy in Ancient Greece*, (ed. Kurt A. Raaflaub, Josiah Ober, Rober W. Wallace), University of California Press, 2008, s. 59-63.

³³ Özenç, *Hukuk Devleti*, s. 32.

³⁴ John Dunn, *Halkın Özgürlüğü: Demokrasinin Hikâyesi*, (çev. Akın Emre Pilgir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 36.

³⁵ Aristoteles, *age*, s. 13-15.

³⁶ Hansen, *age*, s. 34.

Kleisthenes, tüm *demelerin* bir yönetici sahibi olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda *demelere* yurttaş listeleri üzerinde kontrol sahibi olma hakkı verilmiştir³⁷.

Bizce Kleisthenes'in ayırt edici özelliği, *isonomia* olarak tanımlanan, yurttaşların siyasal alanda eşit oldukları bir düzeni kurmuş olmasıdır³⁸. Kleisthenes'ten önce akrabalık ilişkileri esas alınarak oluşturulan kabileler, Beş Yüzler Konseyi gibi siyasal kurumlara katılım esas alınarak yeniden düzenlenmiştir. Çok sayıda yabancı ve kölenin kabilelere girmesi sağlanarak onlara yurttaşlık verilmiş, böylelikle siyasal alana katılımları sağlanmıştır. Kleisthenes'in reformları sayesinde kabilelere dâhil olan yurttaşlar sitenin siyasal organlarında eşit temsil edilme hakkına kavuşmuştur³⁹. Atina yurttaşları Kleisthenes'ten sonraki yüzyıl boyunca Halk Meclisi'nin tüm toplantılarına katılma hakkına sahip olmuştur. Yurttaşların Halk Meclisi'ndeki rolleri yalnızca önlerine gelen önerileri kabul veya reddetmekle kalmamış, her konuda öneriler verebilmişlerdir. Yurttaşlar bu haklara diğer yurttaşlarla aralarındaki malvarlığı, eğitim seviyesi ya da toplumsal konumlarından bağımsız bir şekilde sahip olmuş, adeta yönetime katılma konusunda eşitlenmişlerdir⁴⁰.

Kleisthenes'in, Atina yurttaşlarının yönetime daha aktif bir şekilde katılmalarını sağlayan ve onları siyasal alanda eşitlemeyi amaçlayan reformları hangi amaçla yaptığı konusu üzerinde uzlaşma sağlanamamıştır. Martin Ostwald'e göre Kleisthenes idealist bir demokrasi savunucusu değildir. Kleisthenes, İsağoras ile olan siyasi mücadelesinde halk desteğini arkasına alarak üstünlük sağlamayı başarmıştır. Böylelikle İsağoras ile olan politik mücadelesinde güç kazanmıştır. Ostwald'e göre Kleisthenes'in amacı, halkı yönetimde söz sahibi yapmak değil, toplumun huzursuzluğunu yatıştırmasıdır. Halkın siyasal organlara katılımı artırılarak yüksek soyluların siyasal kararların alınması konusundaki etkisi dengelenmiştir⁴¹. Josiah Ober'e göre ise "demokrasi, cömert yüksek soyluların halka bir hediyesi değil, halkın ortak karar ve eylemlerinin bir sonucu olarak

³⁷ Wallace, *age*, s. 76-77.

³⁸ Kurt A. Raaflaub, "The Breakthrough of Demokratia in Mid-Fifth Century Athens", *Origins of Democracy in Ancient Greece*, (ed. Kurt A. Raaflaub, Josiah Ober, Rober W. Wallace), University of California Press, 2008, s. 112.

³⁹ Oktay Uygun, *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 4. baskı, 2020, s. 17-18. (Demokrasi)

⁴⁰ Dunn, *age*, s. 40-41.

⁴¹ Martin Ostwald, *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society and Politics in Fifth Century Athens*, University of California Press, 1986, s. 15-19.

kendilerini tanımlamasıdır”⁴². Ober, Atina yurttaşlarının demokrasiye geçişte önemli bir rol oynadıklarını, edilgen bir durumda olmadıklarını dile getirmiştir.

Amacının ne olduğundan bağımsız bir şekilde Kleisthenes’in ürettiği çözümler de Solon’un çözümleri gibi, siyasal kurumları yeniden örgütleyerek Atina Sitesi’ni içinde bulunduğu acil durumdan kurtarmak olmuştur. Kleisthenes’in Solon’dan temel farkı, siyasal karar alma mekanizmalarında Atinalı yüksek soyluları değil, Atina halkının tamamını etkin kılmasıdır⁴³. Yurttaşların yüksek soylu olup olmadıkları, varlıklı ya da yoksul oldukları dikkate alınmaksızın Site yönetimine katılım hakkı verilerek iktisadi anlamda olmasa da siyasal anlamda eşitlikçi bir toplum yapısı oluşturulmuştur. Bizce böylelikle varlıklı yurttaşların mülksüz yurttaşlar üzerinde kurdukları sömürü düzeni engellenerek yurttaşlar arasında çıkması muhtemel sınıf çatışmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

M.Ö. 507 yılında Kleisthenes reformları ile oluşturulduğu kabul edilen Atina Demokrasisi, M.Ö. 322 yılında Makedonlar ile Antik Yunan siteleri arasında gerçekleşen Lamia Savaşı sonucunda yıkılmıştır. Bu süreç içerisinde Atina yurttaşları, *demokratia* kavramını yönetim biçimlerini açıklamak için kullanmışlardır⁴⁴. Savaşta kazandıkları zaferin ardından Makedonlar, Atina’da oligarşik bir rejim kurmuş, Atina yurttaşları arasında sahip oldukları malvarlığına göre bir ayırım yaparak yurttaşların önemli bir kısmının siyasal haklarını ellerinden almıştır⁴⁵.

Atina Demokrasisi, siyasal eşitlik arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Buna rağmen, Atina’da uygulanmakta olan yönetim biçimini çağdaş bir yaklaşımla demokrasi olarak nitelendirmek son derece güçtür. Bunun temel sebebi; köle, kadın ve yabancıların durumudur⁴⁶. Atina yurttaşı olma hakkı yalnızca belirli özellikleri taşıyan kişilere verilmiş ve böylelikle siyasal katılım sınırlandırılmıştır. Atina yurttaşlarının en az 18 yaşında olmak, erkek olmak, evlilikleri yasal olarak tanınan Atinalı ebeveynlerin çocuğu olmak ve bir kölenin çocuğu olmamak gibi şartları taşıması gerekmiştir.

⁴² Josiah Ober, *The Athenian Revolution: Essays on Ancient Greek Democracy and Political Theory*, Princeton University Press, 1996, s. 35. (The Athenian Revolution)

⁴³ Dunn, *age*, s. 37-38.

⁴⁴ Hansen, *age*, s. 69-71.

⁴⁵ G.E.M. de Ste. Croix, *The Class Struggle in the Ancient Greek World: From the Archaic Age to the Arab Conquests*, Cornell University Press, 1998, s. 300-301.

⁴⁶ Ayhan Yalçınkaya, “Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, (ed. Mehmet Ali Ağaoğulları), İletişim Yayınları, İstanbul, 11. baskı, 2022, s. 47.

Yabancılara ise ancak özel prosedür ve kararname aracılığıyla yurttaş olma hakkı verilmiştir⁴⁷. Atina yurttaşlarının sayısının 30.000 civarında olduğu ve bu sayının da Atina nüfusunun onda birine tekabül ettiği⁴⁸ düşünüldüğünde, hiç de eşitlikçi olmayan bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tüm bunlara rağmen, Atina Demokrasisi özünde eşitlikçi bir nüve taşımaktadır. Atina Demokrasisi varlıklı yüce soyluların değil, çoğunluğun çıkarını koruyacak siyasal kurumları oluşturduğu, ekonomik durumlarına bakılmaksızın yurttaşları kanun önünde eşit hale getirdiği ve yönetime katılmak konusunda yurttaşları eşit kılarak özgürleştirdiği için önemlidir⁴⁹. Atina Demokrasisinin ayırt edici özelliği, sınıflara ayrılmış ve azınlıklar tarafından yönetilen toplumların mevcut olduğu dönemde site yönetimine yalnızca ayrıcalıklı bir sınıfın değil, sıradan yurttaşların da katılabildiği olmasıdır. Bu dönemde yönetime katılım yalnızca yüksek soylu konumları dolayısıyla sahip oldukları boş vakti değerlendirebilenlere özgülenmemiş, üretim sürecinin doğrudan bir parçası olan yurttaşlar da yönetime katılabildiği ve böylelikle siyasal alanda eşitlik sağlanabilmiştir⁵⁰.

1.2.2. Avrupa’da Demokrasinin Yeniden Doğuşu

M.Ö. 322 yılında Makedonların Atina Şehir Devleti’ni işgal etmesinden sonra demokrasinin tekrar ortaya çıkması için oldukça uzun bir süre beklenmesi gerekmiştir. M.S. 1100’lü yıllarda İtalya’da halkın yönetime katılması, şehir devletlerde gerçekleşmiştir. Ancak halkın çoğunluğu yönetime katılmamış, öncelikle yüksek soylular ve toprak zenginlerinin oluşturduğu küçük azınlık bu hakka sahip olmuştur. Zaman içerisinde bu küçük şehirlerde yaşayan şehirli de yönetime katılma hakkı için talepte bulunmuşlardır. Şehirlerde yaşayan ve genel itibarıyla bugünkü tanımı ile orta sınıf olarak adlandırılacak kesim, yönetime katılan azınlıktan daha kalabalıktı. Bununla birlikte bu kesim ancak siyasal iktidara karşı mücadele ederek yönetime katılma hakkını elde edebilmiştir⁵¹.

⁴⁷ Philip Brook Manville, *The Origins of Citizenship in Ancient Athens*, Princeton University Press, 1990, s. 5-9.

⁴⁸ Hansen, *age*, s. 93-94.

⁴⁹ Dunn, *age*, s. 27-28.

⁵⁰ Özenç, *Hukuk Devleti*, s. 41.

⁵¹ Dahl, *age*, s. 14-15.

Halkın yönetime katılmasının Atina Sitesi'nden oldukça farklı bir yolu olan parlamenter demokrasi, İngiltere'de 11. yüzyıldan itibaren kurumsallaşmaya başlamıştır. 1066 yılında Normanların Britanya Adasını işgal etmesinden önce Anglo-Sakson kralları, önemli kararları alırken krallığın ileri gelenlerinin oluşturduğu bir meclise danışmakta idi⁵². Normanların Ada'yı istilasının ardından bu meclise feodal beyler, yüksek soylular ve din adamları da dâhil olmuş ve bu meclisin adı Büyük Konsey olmuştur. Büyük Konsey, 1215 yılında Kral Yurtsuz John ve feodal beyler arasında imzalanan *Magna Carta Libertatum*'un ardından vergi toplamak bakımından yetkili olmuştur. 1230 yılından itibaren Büyük Konsey, "parlamento" olarak anılmaya başlamıştır. 1265 yılında Kral III. Henry'yi savaşta mağlup eden Leicester Kontu Simon de Montfort, parlâmentoya katılmak üzere her şehirden iki temsilci gönderilmesini istemiş, böylelikle yurttaşlar parlâmentoda temsil edilmeye başlamıştır⁵³.

Parlamentoda bulunan yüksek soylu ve feodal beylerin şehirleri temsil etmek üzere gelen sıradan insanlarla bir arada olmak istememesi üzerine İngiltere Parlamentosu'nda Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası şeklinde bir ayırım başlamıştır⁵⁴. Avam Kamarası zaman içerisinde Kral'a karşı güçlenerek 1386 yılında Kral II. Richard'ın atadığı bakanları görevden almış, vatan hainliği ile suçlanan kişileri yargılamaya başlamıştır. Bu dönemde şehirlerden parlamento'ya gelen temsilciler, en az 40 şilin değerinde malvarlığına sahip erkek yurttaşlar tarafından yapılan seçimle belirlenmekteydi⁵⁵. Parlamentoda bulunan temsilciler zaman içerisinde dilekçe haklarını kullanarak ve kralın talep ettiği vergileri kabul etmemekle tehdit ederek yasama fonksiyonu üzerinde hak sahibi olmuşlardır⁵⁶.

1429 yılından itibaren parlamentoda şehirleri temsil edecek kişilerin seçimi için oy kullanılsa da, bu hak yukarıda belirtildiği üzere belirli düzeyde mal varlığı sahibi erkek yurttaşlara özgülenmiş vaziyettedir. Oy hakkına sahip olmak için gereken düzeyde mülkiyet sahibi olmak, vasıfsız işçilerin bu dönemde yıllık yaklaşık elli şilin kazandıkları

⁵² Brian S. Roper, *The History of Democracy: A Marxist Interpretation*. Pluto Press, Londra, 2013, s. 95.

⁵³ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, Ekin Yayınevi, Bursa, 11. baskı, 2021, s. 203-205.

⁵⁴ Gözler, *age*, s. 203-205.

⁵⁵ Ann Lyon, "English Parliament", *The Edinburgh Companion to the History of Democracy: From Pre-History to Future Possibilities*. (ed. Benjamin Isakhan, Stephen Stockwell), Edinburgh University Press, 2015, s. 172-176.

⁵⁶ Gözler, *age*, s. 203-205.

düşünüldüğünde, pek mümkün gözükmemektedir⁵⁷. Dolayısıyla seçimlere katılımın da nüfusa oranla oldukça az olduğu görülmektedir. 17. yüzyılın başında İngiltere nüfusunun dört buçuk milyona yakın olduğu, seçmen sayısının ise iki yüz bin ile üç yüz bin olduğu tahmin edilmektedir. Erkek yurttaşların yüzde yirmi yedi ile yüzde kırkı seçme ve seçilme yeterliğine sahipken bu oran toplam nüfusun yüzde on beşi ile yüzde yirmi ikisine tekabül etmektedir⁵⁸.

Yönetime katılımında görülen bu eşitsizliğe karşı 17. yüzyılda sesler yükselmeye başlamıştır. Eşitleyiciler Hareketi (*Levellers*) siyasal katılımda eşitlikçi söylemleri savunmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan hareketler, yönetime katılmanın belirli bir oranda mülkiyet sahibi olma yoluyla mümkün olması anlayışına karşı çıkmıştır⁵⁹. Onlara göre parlamentoda İngiltere'nin tüm bölgeleri ödedikleri vergi oranında eşit olarak temsil edilmeliydi. Parlamentoda bulunan temsilcilerin zenginlerden etkilenmesi ihtimalini azaltmak için ise temsilcilerin maaşının yükseltilmesi tavsiye edilmiştir⁶⁰. Eşitleyiciler Hareketi'nin savunduğu oy hakkının erkek yurttaşlar arasında genişlemesi ancak 1918 yılında gerçekleşebilmiştir⁶¹.

17. yüzyıl İngilteresinde halkın yönetime katılımının oldukça sınırlı bir biçimde gerçekleştiği düşünüldüğünde, 1647 yılında, yani İngiltere İç Savaşı'nın yaşandığı yıllarda gerçekleşen Putney Tartışmalarında⁶² öne sürülen tüm yurttaşların yönetime katılmak konusunda eşit derecede hakkı olduğu yönündeki fikirlerin önemi göze çarpmaktadır⁶³. Putney Tartışmalarındaki temel sorun, oy verme hakkının genişletilmesi üzerinde cisimleşmiştir. Eşitleyicilerden radikal olanlar oy hakkının mülkiyet sahibi olmak ile arasındaki bağı ortadan kaldırmayı teklif ederken, varlıklı sınıfı savunanlar, özel mülkiyet hakkını tarihsel kökenlere dayandırmıştır⁶⁴. Böylelikle oy verme hakkı,

⁵⁷ Stasavage, *age*, s. 315-316.

⁵⁸ Derek Hirst, *The Representative of the People?: Voters and Voting in England under the Early Stuarts*, Cambridge University Press, 2005, s. 105.

⁵⁹ Crick, *age*, s. 38-40.

⁶⁰ Andrew Bradstock, "The Levellers and Diggers", *The Edinburgh Companion to the History of Democracy: From Pre-History to Future Possibilities*, (ed. Benjamin Isakhan, Stephen Stockwell), Edinburgh University Press, 2015, s. 177-178.

⁶¹ Stasavage, *age*, s. 317-320.

⁶² Ellen Meiksins Wood, *Liberty and Property: A Social History of Western Political Thought from Renaissance to Enlightenment*, Verso Publishing, Londra, 2012. s. 211.

⁶³ Luciano Canfora, *Democracy in Europe: A History of an Ideology*. Blackwell Publishing, Malden, 2006, s. 36.

⁶⁴ Meiksins Wood, *age*, s. 232-235.

dolayısıyla halkın yönetime katılımı, tarihsel dayanaklara sahip bir sınıfa özgülenmiş, halkın büyük bir kesimi yönetime katılmaktan dışlanmış.

Eşitleyiciler ile aynı dönemde ortaya çıkmış Kazıcılar (*Diggers*) ise Eşitleyicilere kıyasla daha radikal bir yaklaşım benimsemiştir. Kazıcılar, Eşitleyicilerin öne sürdüğü oy hakkının genişletilmesi düşüncesini yetersiz bularak, özgürlüğün ancak toprakların yurttaşlar arasında yeniden dağıtılarak, yani eşitlenerek gerçekleşebileceğini savunmuştur. Kral I. Charles iç savaşın sonunda idam edildikten sonra parlamentonun topraklara el koyarak halka dağıtmasını talep eden Kazıcılar böylelikle iktisadi anlamda eşitliğin sağlanacağını böylelikle siyasal anlamda da eşitliğin gerçekleşebileceği düşüncesini öne sürmüştür⁶⁵.

1832 yılında parlamento tarafından kabul edilen Birinci Reform Yasası ile birlikte oy verme hakkına sahip olabilmek için ödenmesi gereken vergi miktarı düşürülmüş olsa da⁶⁶, bu gelişme İngiltere’de gelişmekte olan yeni sınıf için yeterli gelmemiştir. 17. yüzyılda Eşitleyiciler tarafından öne sürülen seçme ve seçilme hakkının yaygınlaşması düşüncesi 1830’lu yıllarda ortaya çıkan Çartistler tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte tarih sahnesine çıkan işçi sınıfı örgütlenmelerinden biri olan Londra İşçiler Derneği’nin ürettiği Halkın Şartı metni 1838 yılında yayınlanmıştır. Çartistler 1832 yılında kabul edilen Birinci Reform Yasası’nı yetersiz bulmuş, yayınladıkları metinde seçme ve seçilme hakkının yaygınlaşarak erkek yurttaşları kapsayacak biçimde genel oy hakkına dönüşmesi, gizli oy ilkesi, parlamentoda bulunan temsilcilerin düzenli olarak maaş alması ve seçilme hakkına erişimde halkın önünde bir engel olan mülk sahibi olma koşulunun kaldırılması gibi taleplerde bulunmuştur⁶⁷.

İngiltere’de genel oy hakkının erkek yurttaşların tamamını kapsayacak biçimde genişlemesi ve oy verme sürecinin demokratikleşmesi için Birinci Reform Yasası’nın üzerinden otuz seneden fazla süre geçmesi gerekmiştir. İngiltere Parlamentosu’nun 1872 yılında kabul etmiş olduğu Oylama Yasası ile İngiltere’de seçimlerde gizli oy metodu kullanılmaya başlanmıştır. 1895 yılında ise kiralık da olsa kalacak yeri olan tüm erkek yurttaşlara oy verme hakkı tanınmıştır. Bu gelişmelere rağmen 1918 yılına gelindiğinde

⁶⁵ Bradstock, *age*, s. 183.

⁶⁶ Canfora, *age*, s. 70.

⁶⁷ Charles Tilly, *Social Movements (1768-2004)*, Paradigm Publishers, Londra, 2004, s. 46.

dahi bazı yurttaşların birden çok oy verme hakkı vardır⁶⁸. Görülmektedir ki, İngiltere tarihi boyunca farklı yönde düşünce akımları gelişmiş olsa da, günümüze çok da uzak olmayan bir tarih olan 1918'e kadar sıradan yurttaşlar yönetime katılma konusunda dışlanmışlardır. Kadın yurttaşlar ise uzun mücadeleler sonucunda ancak 1928 yılında erkek yurttaşlar ile eşit şartlarda seçme ve seçilme hakkına sahip olabilmişlerdir⁶⁹.

İngiltere'den Dover Boğazı ile ayrılan Fransa'da ise demokrasi çok daha farklı bir biçimde filizlenmiştir. İngiltere örneğinden daha farklı bir şekilde Fransa'da bölgesel meclisler mevcuttu, ancak Fransa'da bulunan yerel meclislerin yasama yetkisi yoktu. Bölgesel meclisler nadiren bir araya gelerek Sınıflar Genel Meclisi'ni (*États généraux*) oluşturuyordu. 1484 ve 1560 yılları arasında Fransa Kralları, bölgesel meclislerden gelen temsilcilerden oluşan Sınıflar Genel Meclisi'ni toplantıya çağırılmamıştır. Sınıflar Genel Meclisi 1560-1614 yılları arasında düzensiz şekilde toplanmış olsa da, 1789 yılına kadar toplantıya çağırılmamıştır⁷⁰.

Devrimden önce Fransız toplumunun üç sınıfa ayrıldığı gözlemlenmektedir. Bunlar ruhbanlar, yüksek soylular ve henüz oluşmakta olan burjuva sınıfını da kapsayan toplumun geri kalanıdır. Toplumun geri kalanı, Üçüncü Sınıf (*Tiers État*) olarak anılmaktadır. Fransa nüfusunun ezici çoğunluğu, Üçüncü Sınıf'a mensup yurttaşlardan oluşuyordu. Yurttaşlar arasında yapılan bu ayırım, Sınıflar Genel Meclisi'nde adeta kurumsallaşmıştır. Toplumun oluşturduğu üç sınıf, nüfusları ile orantısız bir biçimde Genel Meclis'te temsil edilmekteydi⁷¹. Ulusal Meclis'in yasama yetkisi 1789'a gelindiğinde mevcut değildi, yalnızca vergi toplamak konusunda yetkisi bulunmaktaydı⁷².

Sınıflar Genel Meclisi'nin toplantıya çağırılmasının sebebi tamamen ekonomikti. Fransa'nın, Kuzey Amerika'da gerçekleşen Amerikan Kolonilerinin İngiltere'ye karşı verdiği bağımsızlık mücadelesini desteklemesi, büyük bir ekonomik çöküntüye yol açmıştı. Bunun yanında yüksek soyluların Fransa'ya büyük bir masraf oluşturduğu tespit edilmişti. Kral XVI. Louis'in hüküm sürdüğü on beş yıllık süreç içerisinde dış borçlanma üç katına çıkmıştı. Büyük bir ekonomik buhran içerisinde olan Üçüncü Sınıfı oluşturan

⁶⁸ Canfora, *age*, s. 101-102.

⁶⁹ Paula Bartley, *Votes for Women 1860-1928*, Hodder Education, Londra, 2007, s. 176.

⁷⁰ Meiksins Wood, *age*, s. 15, 147.

⁷¹ Roper, *age*, s. 154-155.

⁷² Meiksins Wood, *age*, s.147.

yurttaşların bu dönemde gelirleri yalnızca ortalama yüzde yirmi iki oranında artmışken, masrafları ortalama yüzde altmışaltı oranında artmıştı. Ruhban sınıfı ve yüksek soylular vergilendirme konusunda çeşitli muafiyetlere sahip oldukları için üçüncü sınıf üzerindeki vergi yükünün artırılması gerekmişti. Sınıflar Genel Meclisi işte bu sebepten ötürü toplantıya çağrılmıştı⁷³.

Ruhban ve yüksek soylu sınıfları oluşturan tüm erkek yurttaşlar Sınıflar Genel Meclisi için düzenlenen seçimlerde oy kullanabilmişti⁷⁴. Üçüncü sınıfı oluşturan yurttaşlar ise temsilcilerini iki dereceli seçimler sonucunda belirleyebilmişti. Bölge merkezlerinde bir araya gelen ara seçmenler, bir veya birden çok temsilciyi Ulusal Meclis'e katılması için seçmişti⁷⁵. Sınıflar Genel Meclisi'nde bulunan ruhban, yüksek soylu ve Üçüncü Sınıf temsilcilerinin ortak talepleri mevcuttu. Bunlar; Fransa Kralı'nın yetkilerini kısıtlayacak bir anayasanın yazılması, yasama ve vergilendirme yetkisine sahip bir meclisin oluşturulması ve bölgelerin yönetiminin bölge yurttaşları tarafından seçilecek temsilcilere bırakılmasıydı. Vergilendirme sisteminin yeniden düzenlenmesi ve basın özgürlüğünün tesis edilmesi de talepler arasındaydı. Üçüncü sınıfın ise çok daha belirgin bir talebi mevcuttu: eşitlik⁷⁶.

27 Aralık 1788 tarihinde XVI. Louis, Sınıflar Genel Meclisi'nin oluşumu hakkında belki de tarihin akışını değiştirecek bir karar aldı. Sınıflar Genel Meclisi'nde kararların nasıl alınacağı konusu, Meclis'in bileşenleri tarafından oldukça uzun bir süre tartışılmıştı. Karara göre, Üçüncü Sınıf'ın temsilci sayısı ile ruhban ve yüksek soylu sınıfların toplam temsilci sayısı Sınıflar Genel Meclisi'nde eşit olacaktı. Ancak Sınıflar Genel Meclisi'nin alacağı kararların meclis veya temsilci sayısının çoğunluğuna göre yapılmasına yönelik bir karar alınmamıştı⁷⁷. Ruhban ve yüksek soyluların temsilcilerinin Üçüncü Sınıf'ın temsilcilerinin sayısı ile aynı olması büyük bir eşitsizlik yaratmıştı. Zira

⁷³ Albert Soboul, *French Revolution (1787-99): From the Storming of the Bastille to Napoleon*, Vintage Books, New York, 1974, s. 99-101.

⁷⁴ George Rudé, *The French Revolution*, Phoenix Publishing, Londra, 1988, s. 37-38.

⁷⁵ Canfora, *age*, s. 67.

⁷⁶ Soboul, *age*, s. 126-127.

⁷⁷ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 18. baskı, 2020, s. 561.

Fransa’da yaşayan ruhban ve yüksek soyluların sayısı, Fransa nüfusunun ancak yüzde ikisine tekabül etmekte idi⁷⁸.

Sınıflar Genel Meclisi’nin toplandığı dönemde, büyük bir ekonomik buhran içerisinde bulunan Fransa halkı harekete geçmiştir. Paris’te ekmek fiyatları iki kat artmış, kırsal alanda yaşayan Fransız yurttaşlar yemek bulamadıkları için marketleri yağmalamaya başlamıştır⁷⁹. Sınıflar Genel Meclisi 5 Mayıs 1789 tarihinde toplandığında Meclis tarafından alınacak kararlarda hangi usulün uygulanacağı belirsizliğini korumaktadır. Üçüncü Sınıf’ın temsilcileri, diğer sınıfların temsilcilerine ortak toplanma çağrısında bulunmuş, ancak olumlu yanıt alamamıştır. 17 Mayıs günü geldiğinde ruhban ve yüksek soylu sınıfların temsilcilerinden henüz olumlu yanıt alamamış olan Üçüncü Sınıf temsilcileri, kendilerini Ulusal Meclis ilan etmiştir⁸⁰.

Oldukça yeni oluşmuş bir kurum olan Ulusal Meclis’in emri altında bir ordu bulunmamaktaydı. Ulusal Meclis’te yaşanan gelişmelerden rahatsız olan XVI. Louis’in, askeri birlikleri ile Meclis’i baskılaması, hatta dağıtması bile oldukça muhtemeldi. Haziran’ın ortasında Paris’te başlayan halk ayaklanmaları Meclis’e zaman kazandırmıştır. 26 Ağustos tarihinde Ulusal Meclis, belki de insanlık tarihini kökten değiştiren bir belgeyi, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ni kabul ederek, yeni bir siyasi düzen yaratmıştır⁸¹.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin ilanından önce halk kaynaklı gelişmeler yaşanmıştı. Parisli yurttaşlar Eski Rejim’in sembollerinden biri haline gelişmiş olan Bastille Hapishanesini yıkmıştır. Bu sırada yurttaşların kendi kendilerini yönetebilecekleri yönetim organları kurulmuştur. Paris’te başlayan hareketlilik ülkeye yayılmış, kırsal bölgelerde yaşayan yurttaşlar da harekete geçmiştir. Feodal beylerin egemenliği altında yaşayan yurttaşlar feodal beylere karşı ayaklanmıştır. Bu gelişmeler

⁷⁸ Roper, *age*, s. 164.

⁷⁹ Rudé, *age*, s. 40.

⁸⁰ Göze, *age*, s. 561-563.

⁸¹ John Markoff, “The French Revolution”, *The Edinburgh Companion to the History of Democracy: From Pre-History to Future Possibilities*, (ed. Benjamin Isakhan, Stephen Stockwell), Edinburgh University Press, 2015, s. 210.

üzerine Ulusal Meclis, 4 Ağustos tarihinde feodal rejimin ortadan kaldırılmasına yönelik bir karar almıştır. Böylece Eski Rejim tarihe karışmıştır⁸².

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, adeta Eski Rejim'e bir tepki niteliğindedir. Bildiri kapsamında yurttaşlar arasındaki ayrıcalıklara giderilmeye çalışılmış, yurttaşların eşitliği ve özgürlüğü hedeflenmiştir. İnsan ve yurttaş hakları arasında bir ayırım yapılmış, yurttaş haklarının insan haklarının bir uzantısı olduğu vurgulanmıştır. Tüm insanların doğuştan gelen eşitlik, mülkiyet, kişi özgürlüğü ve direnme gibi haklarının olduğu vurgulanmıştır. Yurttaşların ise genel iradenin oluşumuna katılım hakkı olduğu belirtilerek, eşit bir biçimde yönetime katılabileceği belirtilmiştir⁸³.

Fransız Devrimi'nin neden yaşandığına dair oldukça farklı görüşler mevcuttur. Montesquieu'ye göre temel neden, üretim araçlarına sahip olan sınıf ile üretici güçler arasındaki mücadeledir. Bu durum, burjuva sınıfının feodal sistemle uyşamaması olarak da özetlenebilir. Bunun yanında, Montesquieu ve Rousseau gibi aydınlanma düşünürlerinin fikirlerinin de etkili olduğu söylenebilir. Ek olarak 16. Louis'in 1788 yılında bir sene sonra toplanmak üzere Ulusal Meclis'e çağrıda bulunması, Fransız yurttaşlar üzerinde kitap ve bildiri gibi yazılı metinler aracılığıyla politik bilinç oluşmasına sebep olduğu söylenebilir⁸⁴.

Fransız Devrimi, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile birlikte gerçekten de eşitlik ve özgürlük ilkeleri yaygınlaşmış mıdır? McGarr'a göre özgürlük ilkesi, “[h]er şeyden önce tekellerin ve bölgeler arası vergisel farklılıkları gidererek ticareti kolaylaştırıcı bir etkide bulunmuştur. Aynı zamanda özgürlük ilkesi ile birlikte ifade özgürlüğü güvence altına alınmış, cezalandırmada keyfiyetten uzaklaşmıştır. Eşitlik ilkesi ile birlikte yalnızca kanun önünde eşitlik sağlanmış, bu ilke Fransız Kolonilerinde bulunan köleleri hiç etkilememiştir”⁸⁵.

⁸² Mehmet Ali Ağaoğulları, “Fransız Devrimi: Halk Sahneye Çıkıyor”, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, (ed. Mehmet Ali Ağaoğulları), İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, s. 603.

⁸³ Jale Civelek, "1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C: 9 S: 1 (1989), s. 1-4.

⁸⁴ Ağaoğulları, *age*, s. 597-598.

⁸⁵ Paul McGarr, “Marxism and the Great French Revolution”, *International Socialism*, C: 2 S: 43 (1983), s. 35.

Nitekim 1791 yılında Ulusal Meclis'in kabul ettiği anayasa eşitsiz durumun devam ettiğini kanıtlar niteliktedir. 1791 Anayasası'nda iki dereceli bir seçim sistemi öngörülmüş, yurttaşlar aktif ve pasif olmak üzere ikiye ayrılmıştı. İktisadi olarak bağımsız olmayan tüm yurttaşlar pasif yurttaş kategorisine dâhil edilmiş ve Ulusal Meclis'ten dışlanmıştı. 1793 yılında Ulusal Meclis'in kabul ettiği Robespierre Anayasası'nda iki dereceli seçim, seçme ve seçilme hakkının belirli oranda mülkiyet sahibi olmaya dayandırılması gibi uygulamalar kaldırılmıştı, ancak bu Anayasa da pratikte hiç uygulanmamış, 1848 tarihli Anayasa'ya kadar seçme ve seçilme hakkı üzerinde çeşitli kısıtlamalar var olmaya devam etmiştir⁸⁶.

İngiltere'de yaşanan gelişmeler demokrasinin yeniden doğuşu için öncülük yapmış olsa da, yönetime seçme ve seçilme yoluyla katılma hakkını 20. yüzyıla kadar yalnızca varlıklı erkek yurttaşlara bahşetmiştir. Buna karşın Fransız Devrimi bir halk hareketiyle birlikte etkileri günümüze kadar uzanmış olan temsili demokrasiyi gerçek anlamıyla doğurmuştur⁸⁷. Ancak görülmektedir ki, İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da yurttaşların belirli miktarda mülkiyet sahibi olmaları, seçimlere ve dolayısıyla da yönetime katılımı doğrudan etkilemiştir. Aynı zamanda iki ülkede de kadın yurttaşlar ancak 20. yüzyılda seçme ve seçilme hakkına kavuşabilmiştir.

Fransız Devrimi ile birlikte egemenlik kraldan alınıp yurttaşlara verilmiştir. Yurttaşlar ise egemenliği ancak temsil yolu ile kullanabilmiştir. Ancak bu bile geçmişe kıyasla oldukça büyük bir farklılık anlamına gelmekteydi. Nitekim yönetme yetkisinin kan bağı yoluyla geçtiği, alınıp satıldığı dönem sona ermiştir⁸⁸. Tarihsel süreç içerisinde demokrasinin serüveni incelendiğinde, büyük bir hayal kırıklığına uğramamak elde değildir. Antik Yunan örneği ele alındığında, her ne kadar kadınların yönetime katılımdan dışlandıkları göze çarpsa da, özellikle Solon ve Kleisthenes reformlarından sonra yurttaşların yönetime aktif bir biçimde katıldıkları göze çarpmaktadır. Atina Sitesi'nde yurttaşlar bir araya gelerek yalnızca bir egemene danışmanlık yapmamış, kamusal alanda gerçekleştirdikleri tartışmalar neticesinde karar alma sürecine doğrudan katılarak kendilerini yönetmişlerdir.

⁸⁶ Canfora, *age*, s. 67.

⁸⁷ Roper, *age*, s. 154.

⁸⁸ Markoff, *age*, s. 212.

İngiltere ve Fransa örnekleri gözlemlendiğinde, belirli oranda mal sahibi olmanın ve erkek yurttaş olmanın 20. yüzyıla gelene kadar yönetime katılma hususunda olmazsa olmaz bir unsur olduğu karşımıza çıkmaktadır. İngiltere’de Parlamento’nun kurulması ile birlikte zaman içerisinde egemen sınırlanmış olsa da, seçme ve seçilme hakkı uzun bir süre boyunca yurttaşların yalnızca küçük bir bölümüne özgülenmiş bir hak olarak belirmektedir. Sıradan yurttaşların yönetime katılabilmesi için iki ülkede de uzun yıllara yayılan halk mücadelelerinin yaşanması gerekmiştir.

Antik Yunan’da uygulanmakta olan demokrasi ile günümüzde uygulanan demokrasi arasında benzerlikten çok farklılıklar bulunmaktadır. Atina Sitesi’nde yöneticiler kura usulü ile belirlenmekte, yurttaşlar yönetime temsilciler aracılığıyla değil, doğrudan katılmaktaydı. Günümüzdeki temsili model, bir Atina Sitesi yurttaşı tarafından pekâlâ demokrasi düşmanı bir kurum şeklinde algılanabilirdi⁸⁹.

Antik Yunan’da yurttaşlar siyasal haklara eşit düzeyde sahip olup aynı zamanda fiili olarak da yönetime katılabilmekteyken, günümüzde yalnızca sınırlı sayıda yurttaş fiili anlamda yönetime katılma hakkına sahip olabilmektedir. Temsili rejimlerde azınlıkta kalan yurttaşlar karar alma sürecinin dışında kalmaktadır. Buna ek olarak, siyasal karar alım süreçlerinde etkili olan yurttaşlar yalnızca meclisler gibi temsili kurumların üyesi olanlardır, yani yurttaşların çoğu aktif karar alım sürecinin dışında bırakılmaktadır⁹⁰.

Zaman içerisinde demokrasilerde yurttaşların rolü radikal bir biçimde değişikliğe uğramış, Antik Yunan’da olduğu gibi yönetime doğrudan katılmaktan yönetici zümreyi denetlemeye indirgenmiştir. Yurttaşlara biçilen rol yalnızca düzenli aralıklarla oy vererek demokratik düzenin meşruiyetini sağlamak haline gelmiştir. Antik Yunan’da azınlığın despotizminden korkulurken günümüzde çoğunluğun tiranlığından korkulmaya başlanmış, bunun sonucu olarak da azınlıkları koruyabilmek adına anayasa mahkemeleri gibi kurumlar oluşturulmuştur⁹¹.

⁸⁹ Tolga Şirin, *Türkiye’de Düşüncenin Tutsaklığı-1: İfade Özgürlüğünün Grisi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 164. (Türkiye’de Düşüncenin Tutsaklığı-1)

⁹⁰ Berke Özenç, *Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak: Kelsen Schmitt’e Karşı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022, s. 57-65. (Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak)

⁹¹ Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 431-433.

1.3. DEMOKRATİK DEĞERLER: EŞİTLİK VE ÖZGÜRLÜK

Tarihsel süreç içerisinde yurttaşların siyasal katılım ve yönetim biçimleri değişmiş olsa da, demokrasi kuramı açısından sabit kalan değerler mevcuttur. Tezimizin bir önceki bölümünde detaylı bir biçimde incelendiği üzere, yurttaşların yönetime katılım ve dolayısıyla demokrasiye erişim mücadeleleri kapsamında elde etmeye çalıştıkları belirli değerlerin olduğu söylenebilir. Bu değerlerin geniş bir biçimde adalet, eşitlik, insanlık onuru ve özgürlük olduğu öne sürülse de⁹², siyaset bilimciler ve demokrasi üzerine çalışan düşünürler arasında demokrasinin temel değerlerinin eşitlik ve özgürlük olduğuna dair fikir birliği mevcuttur⁹³.

Düşünürler, demokrasinin temel değerleri olan siyasal eşitlik ve özgürlük arasındaki ilişki üzerine değerlendirmeler yaparak demokratik bir rejimin varlığını bu iki değer arasında kurulan ilişkiye dayandırmıştır. Örneğin Jean Jacques Rousseau, özgürlük ve siyasal ve sosyo-ekonomik eşitlik arasında karşılıklı bir ilişki kurarak, yurttaşların yalnızca siyasal anlamda eşit oldukları takdirde özgür olabileceklerini, siyasal eşitliğin ise yurttaşlar arasında sosyo-ekonomik eşitlik sağlanamadığı takdirde gerçekleşemeyeceğini savunmuştur. Sosyo-ekonomik eşitliği bozan temel faktörün özel mülkiyetin ortaya çıkışı olduğunu savunan Rousseau, liberal anlamda özgürlüklerin temelini oluşturan özel mülkiyetin siyasal anlamda eşitliğe yıkıcı bir etkisi olduğunu belirtmiştir⁹⁴.

Hans Kelsen, demokrasinin temel değerleri olduğunu öne sürdüğü eşitlik ve özgürlük arasındaki ilişki üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Yurttaşın kendi iradesi dışında herhangi bir iradeye boyun eğmemesi açısından özgürlük ve bu şartlara tüm yurttaşların erişebilmesi açısından eşitlik düşüncesi, Kelsen tarafından teorize edilen demokrasi kuramının temelinde yer almaktadır. Bu açıdan demokrasi, yurttaşların özgürlük mücadelesinin kurumsallaşmış halidir. Tarih içerisinde yurttaşların, kendileri

⁹² Ober, *The Athenian Revolution*, s. 142.

⁹³ Heiko Giebler, Wolfgang Merkel, "Freedom and Equality in Democracies: is There a Trade-Off?", *International Political Science Review*, C: 37 S: 5 (2016), s. 594.

⁹⁴ Giebler, Merkel, *agm*, s. 595.

üzerinde hâkimiyet kuranların kendilerinden farksız olduklarını, onlarla eşit olduklarını kavramalarıyla birlikte özgürlük talepleri de doğmuştur⁹⁵.

Kelsen, özgürlük kavramını siyasal anlamda yorumlamıştır. Bu bağlamda özgürlüğün siyasal anlamda kendi kaderini tayin edebilmek olduğunu belirten Kelsen, yurttaşların ancak yönetime katılarak devletin hâkim iradesinin oluşumunda rol almaları durumunda özgür olabileceklerini öne sürmüştür⁹⁶.

Özgürlük ve eşitlik kavramlarının işteş bir şekilde demokrasinin temel değerleri olduklarını belirttikten sonra, bu kavramları tanımlamak gerekmektedir.

1.3.1. Eşitlik

Eşitlik, TDK tarafından “kanunlar yönünden insanlar arasında ayırım bulunmaması durumu” ve “bedensel, ruhsal başkalıkları ne olursa olsun, insanlar arasında toplumsal ve siyasi haklar yönünden ayırım bulunmaması durumu” şeklinde tanımlanmaktadır⁹⁷. Aynı demokrasi kavramında olduğu gibi, eşitlik de tarih içerisinde farklı dönemlerde, farklı düşünceler çerçevesinde farklı şekillerde tanımlanmış olup, sabit bir tanımı olmayan bir kavramdır. Ancak yine de eşitliğin ne olduğunu kavrayabilmek, kanımızca demokrasinin ne olduğunu anlayabilmek adına oldukça önemlidir, zira insanlık tarihinde eşitlik mücadelesi önemli bir yer kaplamaktadır ve demokrasi, bu mücadelelerin sonucunda ortaya çıkmıştır⁹⁸.

Eşitlik kavramının temelinde yurttaşların ayrıcalıklara, eşitsizliklere ve kaderci düşünceye karşı mücadelesi yatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında eşitliğin temelinde eşitsizliğe karşı bir başkaldırı vardır⁹⁹. Bu çalışma kapsamında incelenen Antik Yunan, İngiltere ve Fransa’da yaşanan mücadeleler göz önüne alındığında, hepsinin ortak noktasının yurttaşlar arasında var olan siyasi ve iktisadi eşitsizlikler sonucunda ortaya çıkan mücadeleler olduğu göze çarpmaktadır.

⁹⁵ Özenç, *Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak*, s. 50-51.

⁹⁶ Hans Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1920, s. 5.

⁹⁷ TDK, *TDK Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T. 10.02.2023).

⁹⁸ Ali Fuat Başgil, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayıncılık, İstanbul, 6. baskı, 2019, s. 44.

⁹⁹ Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham House, New Jersey, 1987, s. 337.

Demokrasi ile eşitlik kavramları arasında doğrudan bir ilişki kurabilsek de, eşitlik düşüncesinin demokrasiden önce de var olduğunu belirtmek gereklidir. Eşitlik ve demokrasi arasındaki ilişki, eşitliğin demokrasi olmadan var olamayacağı anlamına gelmemektedir, ancak eşitlikçi düşünce en rahat biçimde demokratik bir mekânda var olabilmektedir¹⁰⁰.

1.3.2. Özgürlük

Aynı eşitlik gibi, özgürlük de demokrasi henüz ortaya çıkmadan önce mevcut olan bir kavramdır. Ancak eşitlik kavramının aksine özgürlük, özellikle liberal demokrasi ile adeta ayrılmaz bir bütün haline gelmiştir. Özgürlüğün demokrasinin temel değerleri arasında olduğuna dair herhangi bir tartışma bulunmamaktadır¹⁰¹. Özgürlük kavramı birçok farklı açıdan ele alınabilse de, bu çalışma kapsamında yalnızca siyasal özgürlük bağlamında incelenecektir. Siyasal özgürlük, kısaca, yurttaşların hayatlarını etkileyen siyasal karar alım süreçlerine aktif bir şekilde katılmalarını, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin korunmasını ifade eder¹⁰².

Yurttaşların kendilerini nasıl özgürce yönetebileceği sorusunu yanıtlayan Jean Jacques Rousseau, Toplum Sözleşmesi isimli eserinde, yurttaşların toplum sözleşmesi öncesinde var olan doğal özgürlüklerinin gerçek anlamda özgürlük olmadığını belirtir. Rousseau, yurttaşların ancak genel iradeye tabi bir şekilde yasalar yaparak özgür olabileceklerini öne sürer. Böylelikle yurttaşlar kendi iradelerinin eseri olan yasalara itaat ederek, kendileri dışında başka hiçbir şeye boyun eğmemiş olurlar. Özgürlük ile eşitlik arasında doğrudan bir bağlantı kuran Rousseau, yurttaşların toplum sözleşmesi aracılığıyla hukuki anlamda eşit olduklarını ve yurttaşlar arasında eşitliğin sağlanmadığı takdirde özgürlüğün de var olamayacağını belirtmiştir¹⁰³.

Hans Kelsen ise özgürlük kavramının tarihsel süreç içerisinde anlamının evrildiğini belirterek, özgürlüğün esasında herhangi bir otoriteye boyun eğmemek anlamına geldiğini öne sürer. Kelsen, özgürlük kavramının bu şekilde tanımlanmasıyla

¹⁰⁰ Sartori, *age*, s. 341-342.

¹⁰¹ Leonardo Morlino, *Equality, Freedom and Democracy: Europe After the Great Recession*, Oxford University Press, 2020, s. 16-17.

¹⁰² Morlino, *age*, s. 19.

¹⁰³ Ağaoğulları, *age*, s. 588-589.

birlikte yalnızca toplumsal yaşamın dışarısında kalan yurttaşların özgür olabileceklerini iddia eder. Zira toplumsal yaşamda yurttaşların uymakla yükümlü oldukları bir düzen mevcuttur. Yurttaşların toplumsal yaşamda nasıl özgür olabilecekleri sorusunun cevabını arayan Kelsen, yurttaşların ancak yönetime katılarak özgür olabileceklerini ifade eder¹⁰⁴.

Özgürlük kavramının ifade ettikleri de, aynı eşitlik ve demokrasi kavramlarında olduğu gibi, tarihsel süreç içerisinde değişikliğe uğramıştır. Toplumsal yapının değişimi ile birlikte özgürlük, her türlü tabi oluşun reddiyesinden, yurttaşların kendilerini yönetmesine dönüşmüştür. Böylelikle yurttaşlar, siyasal iktidarın oluşumuna katılarak, toplumsal yaşamları üzerinde söz sahibi olmuş ve özgürleşmişlerdir¹⁰⁵.

1.4. YÖNETİME KATILIM: DEMOKRATİK ARAÇLAR

1.4.1. Seçimler

Seçme ve seçilme faaliyetleri tarih boyunca farklı dönemlerde, farklı şekillerde tezahür etmiştir. Ortaçağda bazı manastırlarda keşişler arasında manastırın yönetimi adına seçim yapıldığı, Vikinglerin önderleri savaşta öldüğünde yeni önderlerini seçimler aracılığıyla belirlediği bilinmektedir. Bununla birlikte tek başına seçimlerin yapılıyor olması bu dönemlerde demokratik bir rejimin var olduğu anlamına gelmemektedir¹⁰⁶.

Demokrasinin özünde, yurttaşların karar alma faaliyetlerine katılabilmeleri yatar. Karar alma faaliyetlerine katılımın sağlanması için demokratik yönetimlerde iktidar, seçimler aracılığıyla belirlenmektedir. Bu bağlamda günümüz demokrasilerinde yurttaşların yönetime katılımında temel araçları seçimler olmuştur. Ancak bir ülkede seçim faaliyetlerinin yapılıyor olması, ya da yapılan seçimlere yurttaşların katılım oranının yüksek düzeyde olması tek başına demokratik bir gösterge teşkil etmemektedir¹⁰⁷.

Günümüz demokrasilerinde seçme ve seçilme hakkı tüm yurttaşlara yayılmıştır. Yurttaşların kullandıkları oylar eşitlenerek seçimler aracılığıyla yönetime katılımında yüksek soylu ya da varlıklı yurttaşların ayrıcalıkları ortadan kaldırılmıştır. Seçimlerin

¹⁰⁴ Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, (çev. Anders Wedberg), Harvard University Press, 1949, s. 284-285.

¹⁰⁵ Özenç, *Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak*, s. 51.

¹⁰⁶ Crick, *age*, s. 5.

¹⁰⁷ Süheyl Batum, Didem Yılmaz, Serkan Köybaşı, *Anayasa Hukuku: Temel Kavramlar ve Genel Esaslar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 520-551.

demokratik bir şekilde yürütülebilmesi için sağlanması gereken koşullar saptanmıştır. Yurttaşların hiç biri, teorik anlamda siyasal katılım hakkına diğer yurttaşlardan daha fazla sahip olmadığı için, seçme yeterliliğine sahip tüm yurttaşların eşit oy hakkı bulunmaktadır. Yurttaşların oy kullanarak gerçekleştirdikleri irade beyanı, herhangi bir cebir veya tehdit altında kalarak değil, mutlak bir serbesti içerisinde oluşmalıdır. Oy, bizzat yurttaş tarafından kullanılmalı, herhangi bir yurttaş başka bir yurttaşın adına oy kullanmamalıdır. Yurttaşların oy kullanmaları sırasında herhangi bir baskı altında bulunmadıklarını güvence altına almak adına oy, gizli bir şekilde kullanılmalıdır¹⁰⁸.

Günümüzde seçimler, demokrasi ile neredeyse eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Seçimler adeta yurttaşların yönetime katılımlarındaki tek araç haline gelerek, demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak algılanmaktadır. Bu durum özellikle batılı devletlerin çatışma ve savaşlar sebebiyle iç karışıklıkların yaşandığı Irak, Afganistan ve Suriye gibi devletlerin “demokratikleşme” beklentilerine yansımaktadır. Batılı devletler için iç karışıklıkların yaşandığı bu devletlerin tekrardan demokratikleşmesinin yegâne göstergesi, seçimlerin yapılmasıdır¹⁰⁹.

Seçme ve seçilme hakkı kapsamında yaşanan bu gelişmelere rağmen, bu hak kapsamında yurttaşlar arasındaki sosyo-ekonomik duruma dayalı farklılıkların yurttaşların yönetime katılımlarında doğurduğu eşitsizlik ortadan kaldırılabilmemiş değildir.

Dünya genelinde seçimlere katılım, istikrarlı bir biçimde düşüş göstermektedir. 1960’lı yıllarda Avrupa’da seçimlere katılım oranı ortalama %85 civarındayken, 21. yüzyılın ilk yarısında bu oran ortalama %70’lere düşmüştür. Seçimlere katılım hususunda ABD’de çok daha dramatik bir düşüş gözlemlenmiştir. 2016 seçimlerinde seçmenlerin yaklaşık %60’ı oy kullanmıştır. Her ne kadar bu oran 2020 seçimlerinde yaklaşık %70 kadar artmış olsa da, seçme ve seçilme yeterliliğine sahip her on ABD yurttaşından dördünün bu hakkını kullanmadığı göze çarpmaktadır¹¹⁰.

¹⁰⁸ Batum, Yılmaz, Köybaşı, *age*, s. 585-590.

¹⁰⁹ David van Reybrouck, *Against Elections: The Case for Democracy*, Random House, Londra, 2016, s. 22-23.

¹¹⁰ van Reybrouck, *age*, s. 4-5.

Seçimlere katılımı yaşanan bu düşüş, birçok araştırmacı tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, özellikle düşük gelir grubuna mensup insanların seçimlere katılım oranının yüksek gelirli insanlara kıyasla daha az olduğu tespit edilmiştir. Gelir grupları üzerinde yapılan araştırmalar kapsamında, ortalama gelirin azalması ile birlikte seçimlere katılımın düşüşü arasında doğrudan bir korelasyon kurulabilmiştir. Bu bağlamda sosyo-ekonomik eşitsizliklerin artmasının, seçimlere katılım oranını doğrudan düşürdüğü saptanmıştır¹¹¹.

Sosyo-ekonomik düzeyi düşük yurttaşların yönetime katılım düzeylerinin azalması, bizce demokrasinin gelişim eğrisine zıt istikamette ilerleyen bir eğilim olarak yorumlanabilir. Zira hatırlanacağı üzere, Antik Yunan'da yurttaşların iktisadi anlamda olmasa da siyasal anlamda eşitlenmesi ile birlikte sömürünün sonlandırılması hedeflenmişti¹¹². Siyasal anlamda eşitlik, yurttaşlara herhangi bir şekilde bahsedilmemişti. Eşitlik durumuna ancak yurttaşların mücadeleleri aracılığıyla ulaşılabilmisti. Ancak görüldüğü üzere günümüzde sosyo-ekonomik eşitsizlikler liberal demokrasi aracılığıyla adeta meşrulaştırılmaktadır.

Bizce bu durum, uygulanan neoliberal politikaların¹¹³ sonucunda oluşmaktadır. Neoliberal politikaların sonucu olarak kamusal alan daralmakta ve böylelikle yurttaşların özgür bir biçimde kamuoyu oluşturabilmeleri dolaylı olarak kısıtlanmaktadır. Bunun sonucu olarak da yurttaşların siyasal katılımı azalmaktadır.¹¹⁴.

1.4.2. İfade Özgürlüğü

İfade özgürlüğü, Antik Yunan'dan günümüze yurttaşlar için yönetime katılım araçlarından biri olagelmıştır. Atina Sitesi'nde yurttaşların yönetime katılımlarındaki temel araçlardan biri, devamlı olarak iletişim halinde olup kamusal tartışmalara

¹¹¹ Frederick Solt, "Economic Inequality and Democratic Political Engagement", *American Journal of Political Science*, C: 52 S: 1 (2008), s. 56-57; Phil Parvin, "Democracy Without Participation: A New Politics for a Disengaged Era", *Res Publica*, C: 24 S: 3 (2018), s. 34.

¹¹² Bkz. Bölüm 1.2.1. Antik Yunan Demokrasisi

¹¹³ David Harvey neoliberalizmi girişimciliğin ve özel mülkiyetin öncelikli hale geldiği, özelleştirmeler ile birlikte kamusal harcamaların geri plana itildiği ve dolayısıyla bireyselliğin ön plana çıktığı, yurttaşların adeta yalnızlaştırıldığı ve her şeyin bir meta haline geldiği ekonomik düzen olarak tanımlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2007.

¹¹⁴ Ersin Erkan, Hüdayi Sayın, Fevzi Kaçer, "Neoliberalism, Political Participation and Democracy", *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 6 S: 2 (2022), s. 491.

katılmaktır. Yurttaşların kendilerini yönetmeleri bağlamında *isegoria* ve *parrhesia* kavramları hayati bir nitelik taşımıştır. Günümüzde iki kavram da ifade özgürlüğü olarak tanımlansa da, bu kavramlar ifade özgürlüğünün farklı boyutlarını ele almaktadır. *İsegoria* kavramı ile yurttaşların yüksek soylu olup olmadıkları ya da varlık düzeyleri dikkate alınmaksızın tartışmalarda eşit söz hakkı olmasını ifade eder. Bu açıdan *isegoria*, ifade özgürlüğünün eşitlikçi boyutunu yansıtmaktadır¹¹⁵.

Parrhesia kavramında ifade özgürlüğünün özgürlükçü boyutu yansıtılmaktadır. *Parrhesia* gereğince yurttaşlar, ne kadar ihtilafli olursa olsun, herhangi bir konuda kısıtlanmaksızın eleştiri ve düşüncelerini ifade edebilmelidir¹¹⁶. Atina Sitesi'nde demokrasi muhalifleri de fikirlerini özgürce belirtebilmekteydi. Demokrasi dışındaki fikirler de savunulabilmekte, yurttaşlar dışında yabancılar da fikirlerini özgürce ifade edebilmekteydi. Sitede yurttaşların fikirlerini rahatça ifade edebilmeleri ve iletişim halinde olabilmeleri için kamusal alanlar oluşturulmuştur¹¹⁷. Kamusal alanlar, günümüz demokrasilerinde de önemini korumaktadır. Yurttaşlar, kamusal alanlarda bir araya gelerek kamusal niteliği haiz konularda fikir alışverişinde bulunarak siyasal kamuoyu oluştururlar¹¹⁸.

Siyasal kamuoyunun oluşturma işlevi bağlamında ifade özgürlüğü günümüzde demokrasi için de oldukça hayati önemini korumaktadır. Antik Yunan demokrasisinde olduğu gibi, günümüzde de ifade özgürlüğünün kamuoyu genelinde kanaat oluşumunda, dolayısıyla siyasi karar alım süreçlerini etkilemesiyle birlikte yönetime katılım hususunda etkili olduğu söylenebilmektedir. Karar alım süreçlerinde yurttaşların etkili olabilmeleri, ancak fikirlerin serbest dolaşımı, dolayısıyla ifade özgürlüğü vasıtasıyla sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmektedir¹¹⁹.

İfade özgürlüğünün günümüz demokrasileri açısından önemi, kamuoyunun sağlıklı bir şekilde bilgilenme hakkının yanı sıra, azınlıkların çoğunluklar tarafından baskılanarak, çoğunluk despotizminin oluşmasının engellenmesi konusunda da karşımıza

¹¹⁵ Şirin, *Türkiye'de Düşüncenin Tutsaklığı-1*, s. 175-177.

¹¹⁶ Şirin, *Türkiye'de Düşüncenin Tutsaklığı-1*, s. 177-178.

¹¹⁷ Uygun, *Demokrasi*, s. 58-62.

¹¹⁸ van Reybrouck, *age*, s. 24.

¹¹⁹ Mustafa Erdoğan, "Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif", *Liberal Düşünce*, S: 24 (2001), s. 8-13.

çıkmaktadır. Bu bağlamda, ifade özgürlüğüne getirilecek sınırlamaların çoğunluklar tarafından seçilen temsilciler eliyle gerçekleştirilmesi, azınlıklar açısından bir tehlike yaratmakta, yurttaşların yönetime katılım hakkını zedelemektedir¹²⁰.

Demokratik bir toplumda azınlıkları korumanın yanı sıra temel hak ve özgürlükleri koruma görevini de ifa eden anayasal denetim organları, kararlarında ifade özgürlüğünün demokratik toplum için önemini vurgulamıştır. Yüksek Mahkeme'nin önüne gelen *Whitney v. California* davasında Mahkeme, vermiş olduğu kararda ifade özgürlüğünün siyasal söylemin özgür bir biçimde oluşabilmesi için önemini vurgulamış, ifade özgürlüğünün kısıtlanmasının kamusal tartışmalar üzerinde tahribat yaratabileceğini belirtmiştir¹²¹.

FAYM, 1958 yılında vermiş olduğu *Lüth* Kararında ifade özgürlüğünün diğer tüm özgürlüklerin temelini oluşturduğunu ve demokratik toplumda yurttaşların fikirlerini ifade ederek kamusal tartışmaların devamlılığını sağladığını belirtmiştir¹²².

İfade özgürlüğünün demokrasi açısından önemi, İHAM kararlarına da yansımıştır. İHAM, kararlarında, ifade özgürlüğü olmadan çoğulcu demokratik toplumdan söz edilemeyeceğini, kamusal tartışmaların demokratik toplumun temelini oluşturduğunu ve bu tartışmaların sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi adına kişileri rahatsız eden ifadelerin de özgürlüğün koruması kapsamında olduğunu vurgulamıştır¹²³.

1.4.3. Toplanma Özgürlüğü

Günümüzde yurttaşlar, Atina Sitesi yurttaşlarına göre çok daha pasif bir biçimde yönetime katılmaktadır. Atina Sitesi yurttaşları siyasetin doğrudan öznesiydi, karar alım süreçlerinin önemli bir bölümüne doğrudan katılımları mevcuttu. Atina Sitesi'nde siyasal olan, günlük hayatın bir parçasıydı. Ancak günümüze bakıldığında, yönetime katılım ile

¹²⁰ Eric Barendt, *Freedom of Speech*, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 18-20.

¹²¹ Yüksek Mahkeme, *Whitney v. California*, 274 U.S. 357, 1927, s. 375-377.

¹²² FAYM, *Lüth*, 7, 198 (1958), par. 27-28, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1958/01/rs19580115_1bvr040051.html (E.T. 10.03.2023).

¹²³ İHAM, *Lingens v. Avusturya*, B. No: 9815/82, 08.06.1986, par. 40-41.

seçimler adeta özdeşleşmiş vaziyettir. Tezimizin önceki bölümlerinde belirtildiği üzere¹²⁴, seçimlere ve dolayısıyla yönetime katılım dünya genelinde azalmaktadır.

Neoliberal politikalar sonucunda yurttaşlar adeta birer tüketici haline gelerek siyasal katılımdan feragat etmekte ve yönetime katılma konusunda ilgisiz kalmaktadırlar. Yurttaşlar siyaset karşısında gittikçe edilgen bir hale gelmekte, siyasal iktidara karşı tepkilerini adeta bir hizmetten memnun kalmamışçasına belirtmektedirler¹²⁵. Siyasal katılımdan gittikçe uzaklaşan yurttaşlar aynı zamanda topluma da yabancılaşmaktadır. Zira yurttaşların siyasal kurumlarla olan ilişkileri davranışlarına yansımakta, siyasal karar alım süreçlerinden soyutlanan yurttaşlar, topluma da yabancılaşmaktadır¹²⁶.

Neoliberal ideolojinin ürettiği yurttaşların kendi başlarının çaresine bakması düşüncesi, bireylerin yalnızlaşmasında önemli rol oynamaktadır. Toplanma özgürlüğü gibi kolektif eylemlerde yurttaşlar, sorunlarının bireysel değil, toplumsal olduğunu idrak ederek neoliberal politikalar sonucunda oluşan yalnızlığa karşı bir çare üretebilmektedirler. Bunun yanında yurttaşlar, toplanmalar kapsamında sokak, meydan gibi kamusal alanlarda bir araya gelerek kendilerini cismen siyasete dâhil etmektedirler¹²⁷.

İfade ve toplanma özgürlükleri, yurttaşların siyasal katılımdan soyutlanma durumlarına adeta birer çıkış yolu oluşturmaktadır. Bu özgürlükler aracılığıyla yurttaşlar seçimler gibi herhangi bir aracı mekanizmaya ihtiyaç duymadan dolaylı da olsa yönetime katılabilme şansını elde etmektedirler. İfade ve toplanma özgürlükleri aracılığıyla yurttaşların düşüncelerini ifade edebilmeleri ve eyleme geçebilmeleri, demokrasinin temel değerlerinden birini oluşturmaktadır. Bu özgürlüklerin kullanımının hukuka aykırı bir şekilde engellenmesi, demokrasinin varlığını dahi tehlikeye atabilecek bir durum ortaya çıkarmaktadır¹²⁸.

¹²⁴ Bkz. 1.4.1. Seçimler

¹²⁵ Byung-Chul Han, *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, (çev. Haluk Barışçan), Metis Yayınları, İstanbul, 2022, s. 20.

¹²⁶ Uygun, *Devlet Teorisi*, s. 444.

¹²⁷ Judith Butler, *Biziz Halk: Toplanma Özgürlüğü Üzerine Düşünceler*, (çev. Ferit Burak Aydar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 15-27.

¹²⁸ İHAM, *Gün ve Diğerleri v. Türkiye*, B. No: 8029/07, 18.06.2013, par. 70.

Bu açıdan ele alındığında toplanma özgürlüğü, kanımızca yurttaşları yalnızca siyasal kararlara katılım aracı olmak vasıtasıyla özgürleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda yurttaşların kolektif olarak hareket etmelerine de aracı olarak onlara tekrardan toplum olma bilinci aşılıarak yurttaşları topluma yabancılaşmaktan kurtarmaktadır.

Demokrasinin ayırt edici özelliklerinden biri, şiddet içeren metotlara başvurmadan toplumsal sorunlara çözümler üretebilmesidir. Bu bağlamda, toplanma özgürlüğü aracılığıyla gerçekleşen diyaloglar, toplumsal sorunların çözülmesi açısından önem taşır. Toplanmalar aracılığıyla yurttaşlar siyasal bir özne haline gelebilmektedir¹²⁹.

Yurttaşlar açısından toplanma özgürlüğü, siyasal iktidara karşı bir baskı aracı olarak kullanılmakta¹³⁰, böylelikle yurttaşlar siyasal iktidara yönelik hak taleplerinde bulunabilmektedir. Toplanma özgürlüğünün ayırt edici özelliği, yurttaşlara, varlık düzeylerinden ve toplumdaki konularından tamamen soyutlanmış bir biçimde toplu olarak fikirlerini ifade edebilme imkânı tanınmasıdır¹³¹. Böylelikle toplanmalar sırasında yurttaşların arasında bulunan sosyo-ekonomik farklılıklar görünmez hale gelmekte, geçici süreli de olsa yurttaşlar yönetime eşit bir biçimde katılabilme imkânına sahip olmaktadır.

Toplanma özgürlüğünün demokrasi ve yönetime katılım bakımından önemi, mahkeme kararlarına da yansımıştır. Yüksek Mahkeme'nin önüne gelen *DeJonge v. Oregon* davasında¹³² Mahkeme, toplanma özgürlüğünün demokratik toplum için önemini vurgulamıştır. Davaya konu olayda davacının da aralarında bulunduğu Komünist Parti üyesi kişiler, hapisane koşullarının ve polislerin grev yapan işçilere müdahaleleri hakkında konuşmalar yapıldığı kamuya açık bir toplanma düzenlemiştir. Toplanma yerine gelen polis memurları, aralarında davacının da bulunduğu kişileri yasadışı sendikacılık faaliyetleri gerçekleştirdikleri nedeniyle tutuklamıştır¹³³.

¹²⁹ Mesut Bedri Eryılmaz, Kazım Seyhan, "Türk ve İngiliz Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı", *Türk İdare Dergisi*, S: 455 (2007), s. 46-47.

¹³⁰ Bülent Tanör, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul, 3. baskı, 1994, s. 107.

¹³¹ Reyhan Sunay, *Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2001, s. 182.

¹³² Yüksek Mahkeme, *DeJonge v. Oregon*, 299 U.S. 353, 1937.

¹³³ Yüksek Mahkeme, *DeJonge v. Oregon*, s. 358-359.

Yüksek Mahkeme, yurttaşların toplanmalara katılarak kamusal meseleler hakkında fikir alışverişi yaptıklarını ve böylelikle siyasal meselelere dair tartışmaların özgür biçimde sürdürülebildiğini belirterek, hükümetin yurttaşların iradesine uygun şekilde hareket etmesinin ve gerektiğinde değişimlerin gerçekleşebilmesi için toplanma özgürlüğünün önemini vurgulamıştır¹³⁴.

FAYM kararlarında toplanma özgürlüğünün demokrasi ve demokratik toplum için önemi vurgulanmıştır. FAYM'nin toplanma özgürlüğü adına vermiş olduğu en önemli kararlardan biri olduğu düşünülen *Brokdorf* Kararında¹³⁵ toplanmaların demokrasi ve yurttaşların yönetime katılımı açısından önemi vurgulanmıştır. 1985 yılında verilen kararda demokratik toplumlarda siyasi iradenin yalnızca seçimler aracılığıyla oluşmadığı ve yurttaşların tartışma ve karşılıklı etkileşimleri aracılığıyla ortaya çıkan düşüncelerinin de siyasi süreçler üzerinde etkili olduğu vurgulanmıştır. Yurttaş çoğunluğunun temsili demokrasilerde yönetimde seçimler aracılığıyla söz sahibi olmasına rağmen seçimler arasındaki dönemde çoğunluğun dahi yönetime katılımının oldukça sınırlı olduğu belirtilerek, toplanma özgürlüğünün yurttaşların şikâyetçi oldukları konuları dışa vurmalarına aracı olduğu vurgulanmıştır¹³⁶.

¹³⁴ Yüksek Mahkeme, *DeJonge v. Oregon*, s. 364,365.

¹³⁵ FAYM, *Brokdorf*, 69, 315 (1985), <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv069315.html> (E.T. 10.03.2022).

¹³⁶ Berke Özenç, “Alman Federal Anayasa Mahkemesi’nin Brokdorf Kararı: Toplanma Özgürlüğünün Kapsamı Üzerine”, (çev. Berke Özenç), *Türk Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 1 S: 2 (2019), (Alman Federal Anayasa Mahkemesi’nin Brokdorf Kararı) s. 258-259.

BÖLÜM 2: İHKAK-I HAKKIN TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ KAPSAMINA GİREN UNSURLARI

2.1. İHKAK-I HAK KAVRAMININ TANIMLANMASI

Günümüzde oldukça aşına olduğumuz ve varlıklarını benimsediğimiz temel hak ve özgürlükler, tarihin her döneminde insanlar tarafından bu kadar rahat bir biçimde erişilebilir değildi. Kölelik düzenini yıkmak için Roma İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Spartaküs, insanlara toprağın bir parçası olarak yaklaşan feodal düzenin yıkılması uğruna mücadele eden Emiliano Zapata, çalışma saatlerinin kısaltılarak 8 saate sabitlenmesi için mücadele eden ABD'li İşçiler gibi pek çok insan, tarihsel süreç içerisinde temel hak ve özgürlüklerini kazanabilmek uğruna mücadele etmiştir¹³⁷.

İnsanlar, temel hak ve özgürlüklerini kazanabilmek uğruna yaptıkları bu mücadelelerde, çeşitli eylem metotlarına başvurmuştur. Pasif direniş, sivil itaatsizlik, aktif boykot gibi eylem metotları, amaçlarına ulaşmak için mücadele eden insanlar tarafından uzun yıllardır kullanılmaktadır. Bu eylem metotlarından biri de, İngilizce literatürde “*direct action*” olarak kavramsallaştırılan ihkak-ı haktır.

20. yüzyılın başlarında ABD'de faaliyet gösteren kapitalizm karşıtı Dünya Sanayi İşçileri tarafından sıklıkla kullanılarak tanınır hale gelen ihkak-ı hak kavramı, siyasal iktidar tarafından belirlenen çözüm mekanizmalarına başvurulmaksızın bir değişim yaratmak amacıyla yapılan eylemleri kapsayacak şekilde tanımlanmıştır¹³⁸. Özellikle anarşist düşünürlerin zihinlerini meşgul eden ihkak-ı hak kavramı, Voltairine de Cleyre tarafından, “insanların kendi düşünceleri bağlamında yanlış buldukları bir durumu düzeltmek amacıyla, doğrudan gerçekleştirdikleri eylemler” şeklinde tanımlanmıştır¹³⁹.

¹³⁷ Mehmet Merdan Hekimoğlu, "İnsan Haklarının Tarihsel Perspektif İçerisindeki Gelişimi ", *Journal of Management and Economics Research*. C:1 S:1 (2003), s. 75-76.

¹³⁸ L.A. Kauffman, *Direct Action: Protest and the Reinvention of American Radicalism*, Verso Publishing, Londra, 2017, s. 9.

¹³⁹ Voltairine de Cleyre, *Direct Action*, Camas Books, Victoria, 2018, s. 1.

David Mead, ihkak-ı hakkı tanımlarken, “önleyici, engelleyici eylemler aracılığıyla yanlış olduğu düşünülen faaliyetleri durdurmak” ifadesini kullanmıştır¹⁴⁰. Farklı tanımlamalarda ihkak-ı hak eylemlerinin yöneldiği amacın karşı çıkılan faaliyetlerin yanlış olduğunu duyurmak değil, bu faaliyetleri doğrudan önlemek yolunda adımlar atmak olduğu belirtilmiştir¹⁴¹. Önleme eylemlerine ek olarak, ilgili faaliyetleri gerçekleştiren otoritelerin bu faaliyetlerden vazgeçmelerine yönelik yapılan eylemler de, ihkak-ı hak olarak nitelendirilmiştir¹⁴².

Bu tanımlamalardan yola çıkılarak bizce ihkak-ı hak kavramı, yurttaşların yanlış buldukları uygulamaları değiştirmek adına, ilgili uygulamayı geçici veya kalıcı olarak engellemeleri ya da uygulamanın yapılmaması için doğrudan baskı kurmaları şeklinde tanımlanabilir. Yurttaşlar, ihkak-ı hak eylemleri düzenleyerek yanlış buldukları uygulamaları durdurabilmekte, hatta bu uygulamaları kendi talepleri doğrultusunda dönüştürebilmektedir. İhkak-ı hak eylemlerinde yurttaşların hareketleri ile ulaşmak istedikleri amaç arasında doğrudan bir bağlantı var olmalıdır. Zira aşağıda örnekler üzerinden açıklayacağımız üzere, bizce ilgili toplanmanın bir ihkak-ı hak eylemi olduğu sonucuna ancak bu bağlantının tespit edilebilmesi halinde ulaşılabilmektedir.

Tarih boyunca temel hak ve özgürlüklerin kazanılması uğruna yapılan birçok eylem, ihkak-ı hak olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu eylemlerin ilk örneklerinden birinin Roma İmparatorluğu döneminde gerçekleştiği öne sürülmüştür. M.Ö. 494 yılında *plebler*, *patriciler* tarafından baskılandıklarını öne sürerek şehirden ayrılarak yakında bulunan dağlık alana yerleşmiştir. *Pleblerin* askerlik ve üretim faaliyetlerinde oynadıkları hayati rol nedeniyle yoksunluk yaşayan *patriciler*, bu sorunu çözmek adına *pleblere* ayrıcalıklar tanımak zorunda kalmıştır¹⁴³. İngiltere’de eşit yurttaşlık için mücadele eden Süfrajat Hareketi’nin¹⁴⁴ gerçekleştirdiği ve zaman zaman şiddet olaylarının da yaşandığı

¹⁴⁰ David Mead, *The New Law of Peaceful Protest, Rights and Regulation in the Human Rights Act Era*, Bloomsbury Publishing, 2010, s. 75.

¹⁴¹ Tim Jordan, *Activism! Direct Action, Hacktivism and the Future of Society*, Reaktion Books, Londra, 2002, s. 62-63.

¹⁴² Randy Shaw, *The Activist’s Handbook: Winning Social Change in the 21st Century*, University of California Press, 2. baskı, 2013, s. 185.

¹⁴³ Mulford Q. Sibley, “Direct Action and the Struggle for Integration”, *Hastings Law Journal*, C:16 S:3 (1965), s. 352.

¹⁴⁴ Süfrajat Hareketi, İngiltere’de 20. yüzyılın sonunda başlayan ve kadınlara oy hakkı verilmesini talep eden, bu taleplerin yerine getirilmesi için Lordlar Kamarası’na yürüyüş düzenlemek dâhil birçok eylemde

eylemler¹⁴⁵, ABD’de 1773 yılında yaşanan Boston Çay Partisi¹⁴⁶ ve 1955-1965 yılları arasında Martin Luther King Junior önderliğinde gerçekleştirilen oturma eylemleri ve boykotları içeren Yurttaşlık Hakları Hareketi¹⁴⁷, ihkak-ı hak örnekleri olarak gösterilmiştir¹⁴⁸.

Vermiş olduğumuz örnekler çerçevesinde birbirinden oldukça farklı nitelikleri olan toplanmaların öğretide birer ihkak-ı hak eylemi olarak nitelendirildikleri göze çarpmaktadır. David Mead’in de tespit ettiği üzere¹⁴⁹, öğretide önleyici nitelikteki toplanmaları birer ihkak-ı hak olarak değerlendirmek şeklinde bir eğilim mevcuttur. Bu eğilime Türkiye Doktrininde de rastlamak mümkündür.

*Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya*¹⁵⁰ ve *Taranenko v. Rusya*¹⁵¹ Başvurularına konu eylemler birer ihkak-ı hak olarak değerlendirilmiş olsalar da¹⁵², bu görüşe katılmak bizzat mümkün değildir. *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya* Başvurusuna konu olayda hükümetin izlediği tarım politikalarından rahatsızlık duyan çiftçiler, bu durumu protesto etmek ve kamuoyu yaratmak amacıyla üç anayolu araç geçişine kapatan toplanmalar düzenlemiştir. Ancak İHAM’ın da başvuruya dair yapmış olduğu değerlendirmede vurguladığı üzere, çiftçilerin düzenledikleri toplanmalar ile protesto ettikleri konu arasında bir bağlantı mevcut değildir¹⁵³

İHAM’ın önüne gelen *Taranenko v. Rusya* Başvurusuna konu olayda ise göstericiler, Rusya Devlet Başkanını protesto etmek için Devlet Başkanlığı İdare Binasına girerek kendilerini boş bir ofise kilitlemiş, polis memurları kapıyı kırarak içeri

bulunan kadın hakları savunucularına verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Sylvia Pankhurst, *Suffragette movement: An intimate account of persons and ideals*, Wharton Press, Philadelphia, 2020.

¹⁴⁵ David Graeber, *Direct Action: An Ethnography*, AK Press, Edinburgh, 2009, s. 205.

¹⁴⁶ 1773 Yılında gerçekleşen olayda, Amerikan Yerlisi kılığına giren Amerikalı koloniciler, artan vergileri protesto etmek için Boston Limanı’na gelen çay yüklü bir gemideki çayları okyanusa dökmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Russell Freedman, Peter Malone, *The Boston Tea Party*, Holiday House, New York, 2012.

¹⁴⁷ Yurttaşlık Hakları Hareketi, ABD’nin güney eyaletlerinde ırkçılık ve ayrımcılığa karşı, siyahi yurttaşların da eşit haklara sahip olması amacıyla gerçekleştirilen eylemler bütünüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bruce J. Dierenfield, *The Civil Rights Movement*, Taylor and Francis, Hoboken, 2013.

¹⁴⁸ de Cleyre, *age*, s. 3; James A. Colaiaco, “Martin Luther King, Jr. and the Paradox of Nonviolent Direct Action”, *Phylon*, C: 47 S: 1 (1986), s. 16-17.

¹⁴⁹ Mead, *age*, s. 204-205.

¹⁵⁰ İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya [BK]*, B. No: 37553/05, 15.10.2015.

¹⁵¹ İHAM, *Taranenko v. Rusya*, B. No: 19554/05, 13.10.2014.

¹⁵² Şen, *age*, s. 64,125.

¹⁵³ İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya [BK]*, par. 171.

girene kadar çıkmamıştır. Göstericiler, ofiste kilitli kaldıkları bir buçuk saatlik süre boyunca ofisin camından aşağı üzerinde Rusya Devlet Başkanının anayasayı ihlal ettiği durumların ve istifa etmesi gerektiği yazan broşürler fırlatmıştır¹⁵⁴. Göstericiler, gerçekleştirdikleri eylemin bir ihkak-ı hak olduğunu belirtmiş¹⁵⁵, Mahkeme de ilgili eylemin ihkak-ı hak olarak nitelendirilebileceğini kabul etmiştir¹⁵⁶. Mahkemenin bu değerlendirmesine katılmak kanımızca mümkün değildir. Zira göstericilerin kendilerini Devlet Başkanlığı İdare Binasının boş bir ofisine kilitlemeleri ve ilgili broşürleri dağıtmaları ile birlikte Rusya Devlet Başkanının herhangi bir faaliyeti kesintiye uğratılmamış, durdurulmaya çalışılmamıştır.

İHAM içtihatlarına yansıyan ve tezimizin sonraki bölümlerinde detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz bir ihkak-ı hak örneğine *Drieman ve Diğerleri v. Norveç* Başvurusunda¹⁵⁷ rastlamak mümkündür. Mahkeme'nin önüne gelen ve kabul edilemezlik kararı ile sonuçlanan başvuruda Greenpeace üyesi eylemcilerin, Norveç'te balina avcılığını fiziksel olarak engelleme girişimleri, öğretide ihkak-ı hak eylemi olarak değerlendirilmiştir¹⁵⁸. Bu değerlendirmeye katılmaktayız, zira göstericilerin amacı ile gerçekleştirdikleri eylem arasında doğrudan bir bağlantı vardır ve göstericiler, karşı oldukları bir faaliyeti engellemeye çalışmıştır.

İngiltere'de 2000 yılında gerçekleşen olayda eylemciler, artan benzin fiyatlarını protesto etmek için yakıt depolarından benzin istasyonlarına benzin iletilmesini engellemiştir. Eylemciler bu amaçlarını gerçekleştirmek için benzin tankerlerini takip etmiş, tanker sürücülerini eyleme katılmak için ikna etmeye çalışmışlardır¹⁵⁹.

Hayvan hakları ve iklim eylemcileri de sıklıkla ihkak-ı hak eylemleri düzenlemektedir. Özellikle İngiltere'de hayvan hakları eylemcileri tarafından benimsenen ihkak-ı hak eylemleri, avcılık ve balıkçılık faaliyetlerinin sabote edilmesi, yapılması planlanan yeni otobanlara karşı oturma eylemleri yaparak otoban inşaatının

¹⁵⁴ İHAM, *Taranenko v. Rusya*, par. 6-8.

¹⁵⁵ İHAM, *Taranenko v. Rusya*, par. 9.

¹⁵⁶ İHAM, *Taranenko v. Rusya*, par. 29, 69, 83.

¹⁵⁷ İHAM, *Drieman ve Diğerleri v. Norveç*, B. No: 33678/96, 04.05.2000.

¹⁵⁸ Şen, *age*, s. 52-53.

¹⁵⁹ Helen Fenwick, Gavin Phillipson, "Direct Action, Convention Values and the Human Rights Act," *Legal Studies*, C: 1 S: 4 (2001), s. 535-536.

durdurulması şeklinde gerçekleşmiştir¹⁶⁰. Bu gibi eylemlere ek olarak öğretide yolların araç trafiğine kapatılması, haneye tecavüz, işgal, sabotaj ve mülkiyete zarar verme gibi eylemler de ihkak-ı hak kapsamında ele alınmaktadır¹⁶¹.

İhkak-ı hak eylemlerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve toplanma özgürlüğü kapsamında korunabilmesini değerlendirebilmek için, kanımızca öncelikli olarak öğretide sıklıkla birbirleri yerine kullanılan sivil itaatsizlik eylemleri ile aralarındaki fark ortaya konulmalıdır.

2.2. İHKAK-I HAK VE SİVİL İTAATSİZLİK AYRIMI

2.2.1. Sivil İtaatsizlik Kavramı

İnsanlık tarihi boyunca gerçekleşen hak ve özgürlük mücadelelerinde, sivil itaatsizlik eylemleri önemli bir rol oynamıştır. Rosa Parks'ın otobüste yalnızca beyaz yurttaşların oturması için ayrılan bölüme oturması ve ardından tutuklanması¹⁶², Gandhi tarafından düzenlenen ve İngiltere'nin Hindistan'da uyguladığı tuz vergisini protesto etme amacıyla düzenlenen tuz yürüyüşü, Yurttaşlık Hakları Hareketi doğrultusunda gerçekleştirilen ulaşım boykotları¹⁶³ gibi eylemler, hak ve özgürlük mücadeleleri tarihinde adeta birer mihenk taşı haline gelmiştir¹⁶⁴.

Teorik altyapısı Henry David Thoreau tarafından oluşturulan¹⁶⁵ sivil itaatsizlik eylemlerinde, yürürlükte olan bir hukuki düzenlemeye, kamuya açık bir biçimde ve planlı olarak karşı gelinmektedir¹⁶⁶. Bu eylemlerde hukuka aykırı ya da adaletsiz olduğu

¹⁶⁰ Fenwick, Phillipson, *agm*, s. 538.

¹⁶¹ William Smith, "Disruptive Democracy: The Ethics of Direct Action," *Raisons Politiques*, C: 69 S: 1 (2018), s. 13.

¹⁶² Jose Bove, Gilles Luneau, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, (çev. Işık Ergüden), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 94-96.

¹⁶³ Kadir Candan, Murat Bilgin, "Sivil İtaatsizlik", *Yasama Dergisi*, S:19 (2011), s. 76-78.

¹⁶⁴ Gandhi önderliğinde yapılan sivil itaatsizlik eylemlerinin amaçlarına ulaşmadığına dair karşıt görüş için bkz. Domenico Losurdo, *Non Violence: A History Beyond the Myth*, Lexington Books, Londra, 2015, s. 106-107.

¹⁶⁵ Thoreau, 1849 yılında yazdığı eserinde siyasal iktidarın meşruluğunu kaybettiğinde yurttaşların da kanunlara uymayı reddetmesi gerektiğini iddia etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Henry David Thoreau, *Civil Disobedience*, Karbon Kitaplar, İstanbul, 2020.

¹⁶⁶ Hayrettin Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, Legal Yayınevi, İstanbul, 4. baskı, 2011, s. 109-110.

düşünülen bir hukuki düzenlemeye bilinçli olarak karşı gelinerek bu konuda kamuoyu yaratmak ve ilgili düzenlemenin değiştirilmesi amaçlanmaktadır¹⁶⁷.

Sivil itaatsizlik eylemlerinin yalnızca katılımcıların kanuna aykırı hareketlerinin sonuçlarını göze aldıkları ve dolayısıyla cezalarını kabul ettikleri ihtimalde meşruiyet kazanacağı öne sürülmüştür. ABD’de eyalet yasalarının anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla sivil itaatsizlik eylemlerine başvurularak bir çeşit anayasallık denetimi yapılabileceği iddia edilmiştir¹⁶⁸.

Öğretide hangi durumlarda sivil itaatsizlik eylemlerinin yaşanmasının muhtemel olduğu da tartışılmıştır. Çok sayıda yurttaşın kanunlarla düzenlenen bir durumdan şikâyetçi olduğu, ancak yine kanunlar çerçevesinde bu durumu değiştirmek için bir çözüm imkânı kalmadığı durumlarda sivil itaatsizlik eylemlerinin yaşanmasının beklenebileceği belirtilmiştir¹⁶⁹.

Sivil itaatsizlik ve ihkak-ı hak eylemleri, öğretilerde sıklıkla karşılaştırılmakta, hatta bazı ihkak-ı hak eylemleri, sivil itaatsizlik eylemi olarak da yorumlanabilmektedir. Örneğin 1969 yılında Amerikan Yerlileri tarafından ABD’de bulunan Alcatraz Adası’nda gerçekleştirilen bir eylem¹⁷⁰, öğretilerde sivil itaatsizlik olarak yorumlanmış olsa da¹⁷¹, kanımızca Amerikan Yerlilerinin bu eylemi tipik bir ihkak-ı hak örneğidir. Indians of All Tribes adı altında örgütlenen yerliler, Lakota Kabilesi ve ABD arasında yapılan *Fort Laramie* Anlaşmasına dayanarak ABD Hükümetinin kullanılmayan federal arazileri yerlilerin yerleşimi için tahsis etmesini talep etmiştir. Talepleri Hükümet tarafından kabul edilmeyen yerliler, eskiden bir hapisanenin bulunduğu Alcatraz Adası’nı 19 ay boyunca işgal etmiştir.

Benzer biçimde Güney Afrika Cumhuriyeti’nde Apartheid Rejimi tarafından “yasadışı” olarak nitelendirilen siyahi yurttaşların, yerleşim yerlerini yıkmaya gelen buldozerlerin önüne yatarak onları durdurmaları şeklinde gerçekleşen eylemler, bizce

¹⁶⁷ Candan, Bilgin, *age*, s. 58.

¹⁶⁸ Hannah Arendt, *Crises of the Republic: Lying in Politics; Civil Disobedience; On Violence: Thoughts on Politics and Revolution*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972, s. 52-53.

¹⁶⁹ Arendt, *age*, s. 74.

¹⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Troy R. Johnson, *The American Indian Occupation of Alcatraz Island: Red Power and Self-Determination*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2008.

¹⁷¹ Candan, Bilgin, *age*, s. 82.

hatalı bir biçimde sivil itaatsizlik olarak değerlendirilmiştir¹⁷². Bu eylemde de, Amerikan Yerlilerinin davranışlarına benzer bir biçimde siyahi yurttaşlar, haklarını muhafaza edebilmek için doğrudan müdahalede bulunmuşlardır.

Bizce sivil itaatsizlik ve ihkak-ı hak hak eylemleri arasındaki farklardan bir diğeri ise, sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddetin kategorik olarak reddedilmesi ve sivil itaatsizlik eylemlerine katılmayan yurttaşların haklarının ihlal edilmemesi hususlarında aranmalıdır. Zira sivil itaatsizlik eylemlerinde yürürlükte olan kanunlara aykırı bir davranış gerçekleştirilmekle birlikte, sivil itaatsizlik eylemi katılımcıları dışında kalanların üstün haklarının çiğnenmemesine özen gösterilmektedir¹⁷³.

Sivil itaatsizlik ve ihkak-ı hak arasındaki farkı açıklanırken, Süfrajete Hareketi'nin gerçekleştirdiği bazı eylemleri örnek gösterilerek, eylemcilerin vergi vermeyi reddetmesi sivil itaatsizlik olarak, eylemcilerin şiddet eylemlerine başvurarak mağazaların camlarını kırmaları da ihkak-ı hak eylemleri olarak nitelendirmiştir¹⁷⁴. Her ne kadar eylemcilerin seçme ve seçilme hakkından yoksun bırakıldıklarını gerekçe göstererek vergi vermeyi reddetmeleri bir sivil itaatsizlik örneği teşkil etse de, bizce Süfrajete Hareketi mensuplarının ilgili şiddet eylemleri ihkak-ı hak olarak değerlendirilemeyecektir. Zira bu eylemler ile yurttaşların seçme ve seçilme hakkından yoksun bırakılmaları arasında bir bağlantı kurmak bizce mümkün değildir.

İhkak-ı hak örneği olarak kabul edilen eylemler, sıklıkla üçüncü kişilerin haklarını kullanmalarını –kısa süreli de olsa- engellemektedir. Örneğin iklim eylemcilerinin gerçekleştirdiği ve öğretilde ihkak-ı hak olarak nitelendirilen bir eylemde, katılımcılar bir tarlada gerçekleştirdikleri bir toplanma sırasında genetiği değiştirilmiş tohumların ekilmesini engellemiştir¹⁷⁵. Bizce bu eylem ihkak-ı hak olarak değerlendirilebilecektir. Çünkü katılımcıların genetiği değiştirilmiş tohumların kullanımına karşı olmaları ile gerçekleştirdikleri eylem arasında doğrudan bir bağlantı kurulabilmektedir.

¹⁷² Stephen Zunes, “The Role of Non-Violent Action in the Downfall of Apartheid”, *The Journal of Modern African Studies*, C:37 S:1 (1999), s. 149.

¹⁷³ Bayram Doğan, “Sivil İtaatsizlik ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı İlişkisi”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:10 S:1 (2020), s. 115-116.

¹⁷⁴ Graeber, *age*, s. 204-205.

¹⁷⁵ Mead, *age*, s. 257.

Bizce sivil itaatsizlik ve ihkak-ı hak kavramları arasındaki ayrımı berraklaştırabilmek adına Voltairine de Cleyre tarafından kavramsallaştırılan pozitif ve negatif ihkak-ı hak ayrımı incelenebilir.

2.2.2. Aktif Bir Eylemin Varlığı Bakımından: Pozitif ve Negatif İhkak-ı Hak Ayrımı

Voltairine de Cleyre ihkak-ı hak eylemlerini ABD tarihinden örnekler vererek tanımlamıştır. *Quaker ve Püritanların ABD'deki mücadeleleri* esnasında *Quakerların* görüşleri doğrultusunda kilise vergisi ödememelerini, silah kullanmamalarını ve devlete bağlılık yemini etmemelerini negatif ihkak-ı hak eylemi olarak sınıflandırmıştır¹⁷⁶. Bu bağlamda ihkak-ı hak eylemleri pozitif ve negatif şeklinde yapılan bir ayrıma tabi tutulabilmektedir.

Pozitif ihkak-ı hak eylemleri bizce yurttaşların yanlış buldukları herhangi bir faaliyeti durdurmak adına gerçekleştirdikleri eylemler olarak tanımlanabilir. Örneğin Irak Savaşı esnasında işlenen savaş suçlarını protesto etmek ve engellemek isteyen yurttaşların bu sebeple bir askeri limana izinsiz bir şekilde girmeleri ve Irak'a gönderilecek olan askeri teçhizatın gemilere yüklenmesini geciktirmeleri¹⁷⁷, bizce pozitif ihkak-ı hak eylemleri kapsamında değerlendirilebilir. Zira bu toplanmada yurttaşlar, yanlış buldukları bir faaliyeti geçici de olsa durdurabilmek adına bir eylem düzenlemiştir.

Buna karşılık kanımızca de Cleyre'nin tanımından yola çıkarak negatif ihkak-ı hak, yurttaşların kanunen yükümlü oldukları bir edimi, yanlış olduğunu düşündükleri için bilinçli bir biçimde yerine getirmemeleri olarak tanımlanabilmektedir. Negatif ihkak-ı hakkın uygulanmasına dair güncel bir örnek, yakın bir tarihte Türkiye'de yaşanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, elektrik fiyatlarına gelen zammı protesto etmek ve elektrik faturalarını ödeyemeyen çok sayıda yurttaşın ekonomik durumunu gündeme getirebilmek için elektrik faturasını ödememiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁶ de Cleyre, *age*, s. 2.

¹⁷⁷ Mead, *age*, s. 259.

¹⁷⁸ BBC News Türkçe, "Kılıçdaroğlu, evinin elektriğinin kesilmesi sonrası 'Halkımın acısını yaşamak için karanlıkta oturacağım' dedi", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61180338> Yayınlanma Tarihi: 21.04.2022, (E.T. 01.06.2023).

Negatif ihkak-ı hak eylemleri ile sivil itaatsizlik eylemleri bize göre gerek şiddet içermemeleri, gerek pozitif hukuk düzenlemelerin bilinçli olarak ihlal edilmesi ve üçüncü kişilerin haklarının ihlal edilmemesi hususlarında birbirleriyle örtüşmektedir. Bu nedenle tezimiz kapsamında negatif ihkak-ı hak eylemleri incelenmeyecek, yalnızca pozitif ihkak-ı hak eylemleri çerçevesinde bir inceleme yapılacaktır.

2.3. TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN UNSURLARI

Toplanma özgürlüğüne dair bir tanımlama yapılmasının ardından, özgürlüğün hukuki koruma alanının anlaşılabilmesi ve ihkak-ı hak ile örtüşen unsurlarının tespit edilebilmesi amacıyla, toplanma özgürlüğünün unsurları incelenmelidir. Toplanma özgürlüğünün kişi, mekân ve amaç gibi unsurları asli unsurlar olup, yoklukları halinde toplanma özgürlüğü çerçevesinde korunan bir toplanmadan bahsedilemeyecektir. Bununla birlikte bildirim ve düzenleme gibi tali unsurlar da mevcuttur. Bu unsurların yokluğu halinde de toplanmalar, kategorik olarak toplanma özgürlüğünün koruma alanının dışarısına çıkmamakta, belirli durumlarda toplanma özgürlüğü kapsamında korunmaya devam etmektedir.

2.3.1. Mekân Unsuru

Toplanma özgürlüğü kapsamında bir toplanmanın gerçekleşebilmesi için, yurttaşların toplanabilecekleri bir mekânın varlığı gerekmektedir. Yurttaşların toplanmaları düzenleyebilecekleri mekânın olmaması halinde toplanma özgürlüğü kullanılamaz hale gelerek yalnızca teorik bir ifadeye dönüşecektir¹⁷⁹. Doktrinde hangi mekânların toplanma özgürlüğü kapsamında korunan toplanmalara konu olabileceği hususu, kamusal alanların giderek artan sıklıkta özelleştirilerek özel mülkiyet rejimine tabi olmaları ve teknolojik gelişmeler sonucunda sosyal medyanın gitgide daha çok insan tarafından kullanılması gibi sebeplerle yoğun bir şekilde tartışılmaktadır.

Mekân unsuru bakımından en kritik konulardan biri, toplanma katılımcılarının toplanmanın düzenlendiği mekânı özgürce seçebilmeleridir. Toplanmanın düzenlendiği mekân, toplanmanın düzenlenme sebebi ile ilgisi ve toplanmanın kamuoyu yaratma amacı ile doğrudan bağlantılıdır ve bu sebeple toplanma mekânının katılımcılar

¹⁷⁹ Barendt, *age*, s. 274.

tarafından özgürce seçilebilmesi, toplanma özgürlüğü bakımından hayati önemi haizdir¹⁸⁰. Zira örneğin siyasal görüşleri sebebiyle işten çıkarılan işçilerin, çalıştıkları fabrikanın önündeki parkta değil, ilgili kanun tarafından öngörülen mekânda toplanma düzenlemeleri, toplanmanın etkililiğini önemli ölçüde azaltacaktır.

Kamusal alanların siyasal kamuoyunun oluşumundaki rolü, tezimizin önceki bölümlerinde vurgulanmıştı¹⁸¹. Jürgen Habermas, kamusal alanların demokrasiler açısından önemine dikkat çekerek, toplumsal yaşam içerisinde yurttaşların kamusal alanlarda bir araya gelerek kamuoyunu oluşturabileceklerini belirtmiştir¹⁸². Bu doğrultuda toplanma özgürlüğü de esas olarak kamusal alanlarda kullanılır¹⁸³. Bununla birlikte toplanma katılımcılarının hangi mekânlarda toplanma düzenleyebilecekleri sorusu, mahkemeler tarafından farklı şekillerde cevaplanmıştır.

Toplanmanın düzenlendiği mekânın niteliği, Yüksek Mahkeme'nin toplanmalara getirilen sınırlamaların anayasaya aykırı olup olmadığına dair yaptığı incelemede önem taşır. Mahkeme, toplanmanın düzenlendiği mekâna dair bir “*forum değerlendirmesi*” yapmaktadır. Yol ve parkları “*kamusal forum*” olarak nitelendiren Mahkeme, bu alanlarda düzenlenen toplanmaların, genel yasaklar aracılığıyla sınırlandırılmayacağına dair bir içtihat geliştirmiştir. Buna karşılık Mahkeme, kamu otoriteleri tarafından belirli amaçlarla özgülenmiş havalimanı ve okul gibi alanları “*kamusal olmayan forum*” olarak nitelendirmiştir¹⁸⁴. Kamusal forumlara kıyasla kamusal olmayan forumlarda düzenlenen toplanmalara yönelik kısıtlamalarda kamu otoritelerine daha geniş bir takdir alanı bırakılmıştır. Bununla birlikte, kamusal olmayan forumlarda düzenlenen toplanmalara yönelik sınırlamaların da makul olması aranmaktadır¹⁸⁵.

Yüksek Mahkeme'nin *Hague v. Committee for Industrial Organization*¹⁸⁶ Kararı, Mahkemenin kamusal alanlarda gerçekleşen toplanmalara dair geliştirdiği içtihadını

¹⁸⁰ Özenç, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Mekân Yasakları*, s. 87.

¹⁸¹ Bkz. 1.4.2. İfade Özgürlüğü

¹⁸² Jürgen Habermas, “Kamusal Alan”, (çev. Meral Özbek), in *Kamusal Alan*, (ed. Meral Özbek), Hil Yayın, İstanbul, 3. baskı, 2015, s. 95.

¹⁸³ Özenç, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Mekân Yasakları*, s. 88.

¹⁸⁴ Steven Less, “United States of America”, *The Freedom of Peaceful Assembly in Europe*, (ed. Anne Peters, Isabelle Ley), Nomos, Baden Baden, 2016, s. 70-71.

¹⁸⁵ Özenç, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Mekân Yasakları*, s. 96.

¹⁸⁶ Yüksek Mahkeme, *Hague v. Committee for Industrial Organization*, 307 U.S. 496, 1939.

kavrayabilmek adına oldukça önemlidir¹⁸⁷. Karara konu olayda New Jersey Şehrinde yaşayan işçilerin sokaklarda düzenlenecek toplanmalar aracılığıyla bilgilendirilmesi amaçlanmış, kamu otoriteleri ise toplanmayı düzenleyenlerin hukuk dışı yollarla meşru hükümeti değiştirmeyi amaçladıklarını öne sürerek, toplanmaların düzenlenmesine izin vermemiştir¹⁸⁸.

Mahkeme; park ve caddelerin çok uzun zamandır kamusal kullanıma açık olduğunu belirterek, yurttaşların bu alanları toplanmalar düzenlemek, aralarında iletişim kurmak ve kamusal sorunları tartışmak gibi amaçlarla kullandığını vurgulamıştır. Yurttaşların bu haklarını kullanmalarının herkesin menfaati amacıyla düzenlenebileceğini belirten Mahkeme, böylelikle bu hakkın kamusal alanlardaki kullanımının mutlak olmadığına hükmetmiştir. Toplanmaların genel huzuru bozmayacak nitelikte ve barışçıl olmaları gerektiğini belirten Mahkeme, getirilen düzenlemelerin gizli kısıtlama ya da engellemeler şeklinde yapılamayacağına hükmetmiştir. Bu değerlendirmelerin ardından Mahkeme, kamu otoritelerinin ilgili müdahalesinin toplanma özgürlüğünü ihlal ettiğine karar vermiştir¹⁸⁹.

Yüksek Mahkeme, 1983 yılında vermiş olduğu *Perry Education Association v. Perry Local Educators' Association* Kararında¹⁹⁰ kamusal mekânlara dair bir ayırım yaratmıştır. Karara konu olayda *Perry Education Association* isimli sendika, Perry Şehri Eğitim Kurulu ile toplu iş sözleşmesi imzalayarak Perry Şehri'ndeki okulun içerisinde bulunan posta merkezi ve öğretmenlerin posta kutularına erişim hakkı kazanmıştır. Bunun yanında *Perry Local Educators' Association* gibi rakip sendikalar ise bu haktan mahrum bırakılmıştır. Rakip sendika, ilgili alanlara erişimlerinin engellenmesinin ABD Anayasası'nın Birinci Ek Maddesi kapsamında korunan haklarını ihlal ettiğini öne sürmüştür¹⁹¹.

İlgili müdahalenin Birinci Ek Madde kapsamında korunan hakları ihlal edip etmediğini tespit edebilmek adına bir forum değerlendirmesi yapmadan önce Yüksek

¹⁸⁷ Özenç, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Mekân Yasakları*, s. 90.

¹⁸⁸ Yüksek Mahkeme, *Hague v. Committee for Industrial Organization*, s. 501-503.

¹⁸⁹ Yüksek Mahkeme, *Hague v. Committee for Industrial Organization*, s. 515-516.

¹⁹⁰ Yüksek Mahkeme, *Perry Education Association v. Perry Local Educators' Association*, 460 U.S. 37, 1983.

¹⁹¹ Yüksek Mahkeme, *Perry Education Association v. Perry Local Educators' Association*, s. 37.

Mahkeme, kamusal alanlar arasında bir ayırım yapmıştır. Mahkeme, *Hague v. Committee for Industrial Organization* Kararına atıfla, geleneksel olarak toplanma ve tartışmalara adanmış park ve caddeler gibi alanları geleneksel kamusal forumlar (*traditional public forum*) olarak sınıflandırmıştır. Mahkeme, bu tür kamusal alanlardaki iletişim kurmaya yönelik faaliyetlerin kategorik olarak yasaklanamayacağını belirtmiştir¹⁹².

Yüksek Mahkeme, ikincil bir kamusal alan kategorisi olarak tahsis edilmiş kamusal forum (*designated public forum*) kavramını yaratmıştır. Bu tür alanlar, devlet tarafından yurttaşların kendilerini ifade edebilmeleri için kullanıma açılan kamusal alanlardır. Mahkeme, içtihatlarına atıf yaparak tahsis edilmiş kamusal forumlara örnek olarak üniversitelerin toplantı alanlarını, okul kurulu toplantılarını ve belediye tiyatrolarını göstermiştir. Devletin tahsis edilmiş kamusal forumları yurttaşların kullanımına açık tutmak gibi bir yükümlülüğü olmadığını belirten Mahkeme, bu alanların açık kaldıkları müddetçe toplanma özgürlüğünün sınırlandırılması hususunda geleneksel kamusal forumlara uygulanan rejime tabi olduklarına karar vermiştir¹⁹³.

Mahkeme, bu sınıflandırmanın ardından davaya konu mekân bakımından bir forum değerlendirmesi yaparak, posta merkezinin kamuya ait olsa da kamusal kullanıma açık olmadığını vurgulamış, bu alanın kamusal olmayan forum olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kamusal olmayan forumlarda düzenlenen toplanmalar hususunda Mahkeme, kamusal forumlarda gerçekleşen toplanmalara uygulanamayacak olan kişi ve konuya bağlı sınırlamaların uygulanmasının toplanma özgürlüğünü ihlal etmeyeceğine hükmetmiştir. Böylelikle Mahkeme, davaya konu olayda Birinci Ek Madde'nin ihlal edilmediğine karar vermiştir¹⁹⁴.

Yurttaşların toplanmanın düzenleneceği mekânı seçebilmelerinin önemi, FAYM kararlarına da yansımıştır. Mahkeme'nin 2001 yılında verdiği karara¹⁹⁵ konu olayda yurttaşlar, göçmenlerin sınır dışı edildiği Frankfurt Havalimanı'nda yaşanan olayları protesto etmek istemiş, bu amaçla aynı havalimanında bir toplanma düzenlemiştir.

¹⁹² Yüksek Mahkeme, *Perry Education Association v. Perry Local Educators' Association*, s. 45.

¹⁹³ Yüksek Mahkeme, *Perry Education Association v. Perry Local Educators' Association*, s. 45-46.

¹⁹⁴ Yüksek Mahkeme, *Perry Education Association v. Perry Local Educators' Association*, s. 46-49.

¹⁹⁵FAYM, *Fraport*, 128, 226 (2001), https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2011/02/rs20110222_1bvr069906.html (E.T. 24.05.2023).

Havalimanı yönetimi, yurttaşların toplanmalarını sonlandırmış, ardından toplanma katılımcılarına gönderilen mektupla katılımcıların önceden izin almadan ilgili havalimanında toplanma düzenleyemeyeceklerini bildirmiştir¹⁹⁶.

FAYM, yapmış olduğu değerlendirmede öncelikli olarak toplanma özgürlüğünün demokratik toplum için önemini vurgulamıştır. Yurttaşların ortak bir mekânda toplanarak kamuoyunu biçimlendirmelerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunduğunu belirten Mahkeme, toplanmanın zamanını, mekânını ve biçimini seçmenin de toplanma özgürlüğü kapsamında korunduğunu vurgulamıştır. Zira toplanmaların belirli zaman ve mekânlarda yapılması, toplanmanın içeriği ile doğrudan bağlantılı olabilmektedir¹⁹⁷.

Bu değerlendirmelerle birlikte FAYM, yurttaşların istedikleri her yerde toplanmalar düzenleyemeyeceklerini de belirtmiştir. Genel itibariyle kamuya açık olmayan ya da yurttaşların yalnızca belirli özellikleri nedeniyle kullandıkları hastane ve yüzme havuzu gibi mekânlarda düzenlenen toplanmaların toplanma özgürlüğü kapsamında korunmadığını vurgulayan Mahkeme, yurttaşların özgürce giriş-çıkış yapabilecekleri, “*kamusal trafiğe*” açık mekânlarda düzenlenen toplanmaların toplanma özgürlüğü kapsamında korunduğuna karar vermiştir¹⁹⁸.

FAYM, toplanmaların düzenlenebilecekleri mekânlara dair bu kıstasların özellikle kamusal alan niteliğini haiz ve araç trafiği yoğunluğunun azaltılmış sokak ve cadde gibi mekânlarda uygulandığının altını çizmiştir. Sokak ve caddeler gibi kamusal alanların yurttaşların bir araya gelerek iletişim kurmaları ve taleplerini dile getirebilmeleri için alan sağladığını vurgulayan Mahkeme, toplanmaların etkili bir biçimde düzenlenebilmeleri için genel yolların diğer işlevlerinin geri plana itilebileceğini belirtmiştir¹⁹⁹.

Bu değerlendirmelerin ardından FAYM, kamusal trafiğe açık ve dolayısıyla yurttaşların birbirleriyle iletişim kurabildikleri mekânların toplanma özgürlüğü ile “*geri döndürülemez bir bağlantısı*” olduğunu vurgulamış ve sokak ve caddeler gibi mekânlara

¹⁹⁶ FAYM, *Fraport*, par. 9-10.

¹⁹⁷ FAYM, *Fraport*, par. 63-64.

¹⁹⁸ FAYM, *Fraport*, par. 65-66.

¹⁹⁹ FAYM, *Fraport*, par. 67.

uyguladığı kısıtların, yurttaşların iletişim kurmalarına elverişli ve aynı zamanda serbest bir şekilde girip çıkabildikleri alışveriş merkezleri gibi mekânlara da uygulanabileceğine karar vermiştir. Zira bu alanlar, aynı sokak ve caddeler gibi yurttaşların birbirleri ile iletişim kurabildikleri alanlardır. FAYM, Kanada ve ABD Yüksek Mahkemelerine atıf yaparak kamusal forum kavramını “birçok farklı faaliyetin gerçekleştirilmesiyle birlikte yurttaşlar arasında çeşitli şekillerde iletişim kurulabilmesine olanak sağlayan alanlar” olarak tanımlamıştır. Ardından yurttaşların giriş-çıkışlarının kontrol edildiği ve kullanımı belirli sebeplere özgülenmiş alanlar bakımından bir ayırım yapan Mahkeme, bu alanların kamusal forum niteliği taşımadığını ve dolayısıyla toplanma özgürlüğünün sınırlandırılması bağlamında kamusal forum niteliği taşıyan mekânlardan ayrıldığını vurgulamıştır²⁰⁰.

FAYM, kamusal trafiğe açık ve giriş çıkışların kontrol edildiği, kullanımı belirli sebeplere özgü alanlar ile kamusal forumlar arasındaki ayırımı, başvuruya konu Frankfurt Havalimanı üzerinden berraklaştırmıştır. Yolcuların bagajlarını teslim aldıkları ve tüm yurttaşlara açık olmayan, giriş-çıkışların kontrol edildiği güvenli bölgelerde toplanma özgürlüğü kapsamında korunan toplanmalar düzenlenemeyeceğini belirten Mahkeme, Havalimanı’nda bulunan mağaza ve restoranları örnek göstererek, bu gibi alanların kamusal trafiğe açık ve yurttaşların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri alanlar olduğunu vurgulamıştır. Mahkeme, bu alanların kamusal forumlar olarak tahsis edildiklerini ve dolayısıyla bu alanlarda düzenlenen toplanmaların toplanma özgürlüğü kapsamında korunduğuna hükmetmiştir²⁰¹.

Başvuruya konu olayı değerlendiren FAYM, havalimanı yönetiminin havalimanının tamamını kapsayacak şekilde toplanmaları engellemesinin, toplanma özgürlüğünü sınırlandırıcı nitelikte olduğuna karar vermiştir²⁰². Bunun ardından ilgili sınırlandırmanın anayasal niteliğini değerlendirmek için ölçülülük incelemesi yapan Mahkeme, *Brokdorf* Kararında yarattığı içtihadı atıfta bulunarak, bir toplanmanın yasaklanmasının yalnızca toplanma özgürlüğü ile eşdeğer nitelikteki meşru menfaatlere yönelik “doğrudan” bir tehlikenin varlığı halinde meşru olabileceğini vurgulamıştır. Bu

²⁰⁰ FAYM, *Fraport*, par. 68-70.

²⁰¹ FAYM, *Fraport*, par. 72.

²⁰² FAYM, *Fraport*, par. 71.

durumda bile üçüncü kişilerin meşru menfaatlerinin zarar görmesinin başka şekillerde engellenemediği hallerde Mahkeme, toplanmaların yasaklanmasının son çare olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir²⁰³. Sonuç olarak Mahkeme, havalimanı yönetiminin uyguladığı genel yasağın, meşru menfaatlere yönelik doğrudan bir tehlikenin varlığı göz önüne alınmayarak genel bir toplanma yasağı şeklinde uygulandığını vurgulayarak, bu sınırlamanın toplanma özgürlüğünü ihlal ettiğine karar vermiştir²⁰⁴.

Türkiye Mevzuatında ise yurttaşların toplanma düzenleyebilecekleri mekânı seçmeleri, kategorik olarak sınırlandırılmaktadır. 2911 sayılı Kanunun 6. maddesinde²⁰⁵ il ve ilçelerde toplanmaların düzenlenebileceği mekânları belirleme yetkisi mahallin en büyük mülki idari amirine verilmekte, Kanunun 22. maddesinde²⁰⁶ ise parkların da dâhil olduğu mekânlarda düzenlenen toplanmalar kategorik olarak yasaklanmaktadır.

Her ne kadar AYM de yurttaşların toplanmanın düzenleneceği mekânı özgürce belirleyebilmesinin önemini 2017 yılında vermiş olduğu kararda vurgulasa da²⁰⁷, kamu otoritelerinin toplanma düzenlenebilecek alanları belirleme yetkisini Anayasaya aykırı bulmamıştır. İlgili kararda AYM, toplanma özgürlüğünün demokratik toplumun temelini oluşturduğunu belirterek, yurttaşların toplanmalar aracılığıyla fikir alışverişinde

²⁰³ FAYM, *Fraport*, par. 91.

²⁰⁴ FAYM, *Fraport*, par. 95.

²⁰⁵ 2911 sayılı Kanun'un 6. maddesi;

"Toplantı ve gösteri yürüyüşü yer ve güzergâhı

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri, tüm il ve ilçe sınırları içerisinde aşağıdaki hükümlere uyulmak şartıyla her yerde yapılabilir. İl ve ilçelerde toplantı ve gösteri yürüyüşü yer ve güzergâhı, kamu düzenini ve genel asayişini bozmayacak, vatandaşların günlük yaşamını aşırı ve katlanılmaz derecede zorlaştırmayacak (...) şekilde ve 22 nci maddenin birinci fıkrasında sayılan sınırlamalara uyulması kaydıyla Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan siyasi partilerin il ve ilçe temsilcileri ile güzergâhın geçeceği ilçe ve il belediye başkanlarının, en çok üyeye sahip üç sendikanın ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının il ve ilçe temsilcilerinin görüşleri alınarak mahallin en büyük mülki amiri tarafından belirlenir. İl ve ilçenin büyüklüğü, gelişmişliği ve yerleşim özellikleri dikkate alınarak birden fazla toplantı ve gösteri yürüyüşü yer ve güzergâhı belirlenebilir. Belirlenen toplantı ve gösteri yürüyüşü yer ve güzergâhı yerel gazeteler ve internet haber siteleri ile valilik ve kaymakamlık internet sitelerinden ilan edilerek halka duyurulur. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri yer ve güzergâhı hakkında sonradan yapılacak değişiklikler de aynı yöntemle yapılır. Bu değişiklikler duyurudan on beş gün sonra geçerli olur. Birden fazla toplantı ve gösteri yürüyüşü yer ve güzergâhının belirlendiği il ve ilçelerde düzenleme kurulu, kamu düzenini ve genel asayişini bozmayacak (...) belirlenen yer ve güzergâhlardan birisini tercih edebilir."

²⁰⁶ 2911 sayılı Kanunun 22. maddesi;

"Yasak yerler

(...) ile parklarda, mabetlerde, kamu hizmeti görülen bina ve tesislerde ve bunların eklentilerinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisine bir kilometre uzaklıktaki alan içinde toplantı yapılamaz (...) Genel meydanlardaki toplantılarda, halkın ve ulaşım araçlarının gelip geçmesini sağlamak üzere valilik ve kaymakamlıklarca yapılacak düzenlemelere uyulması zorunludur."

²⁰⁷ AYM, E. 2014/101, K. 2017/142, 28.09.2017.

bulduğunu ve böylelikle siyasal kamuoyu oluşturarak yönetime dolaylı da olsa katılabildiklerini vurgulamıştır²⁰⁸. Mahkeme, toplanmaların yurttaşlara yönetime katılım aracı sağlama özelliğini esas alarak, toplanmalar aracılığıyla ifade edilen düşüncelerin muhataplarına ulaşabilmesi ve toplanmaların etkili olabilmesi için bu hakkın aynı zamanda toplanma mekânının yurttaşlar tarafından seçilmesini de kapsadığını belirtmiştir²⁰⁹.

Bu değerlendirmenin ardından AYM, iptal davası yoluyla önüne gelen 2911 sayılı Kanunun 6. maddesinde yer alan toplanma düzenlenebilecek alanları belirleme yetkisinin mahallin en büyük mülki idari amirine verilmesine dair hükmün anayasallığını incelemiştir. Toplanmaların araç trafiğini sekteye uğratmakla birlikte ses ve gürültü kirliliği yaratarak kamu düzenini olumsuz etkileyebildiğini ve üçüncü kişilerin hak ve özgürlüklerine belirli düzeyde hanel getirebildiğini vurgulayan Mahkeme, böylelikle getirilen bu sınırlamanın meşru bir amaca yönelik olduğuna hükmetmiştir²¹⁰.

Kamu otoritelerinin düzenlenecek olan toplanmalar nedeniyle alması gereken tedbirlerin mekânlara göre değişebileceğini vurgulayan AYM, bu bağlamda getirilen sınırlamanın demokratik toplumda gerekli olduğuna karar vermiştir²¹¹. Ardından sınırlamayı ölçülülük unsuru üzerinden inceleyen Mahkeme, kamu otoritelerinin toplanmaların düzenlenebileceği mekânları belirleyerek, toplanma katılımcılarının mekân seçme yönündeki hakları ile üçüncü kişilerin meşru menfaatleri arasında denge kuracağını vurgulamış, böylelikle ilgili sınırlamanın ölçülü olduğuna karar vermiştir²¹².

İHAM içtihatlarında yurttaşların toplanmanın düzenleneceği mekânı seçme hakları olduğu kabul edilmektedir²¹³. Bu bağlamda kamu otoritelerinin yurttaşların toplanma düzenleyecekleri mekânı değiştirmesi, toplanma özgürlüğünü ihlal

²⁰⁸ AYM, E. 2014/101, K. 2017/142, par. 22-23.

²⁰⁹ AYM, E. 2014/101, K. 2017/142, par. 25.

²¹⁰ AYM, E. 2014/101, K. 2017/142, par. 30.

²¹¹ AYM, E. 2014/101, K. 2017/142, par. 34.

²¹² AYM, E. 2014/101, K. 2017/142, par. 37.

²¹³ İHAM, *Sáska v. Macaristan*, B. No: 58050/08, 27.02.2013, par. 21.

edebilmektedir²¹⁴. Zira toplanmalar, sıklıkla düzenlendikleri mekân bağlamında anlam kazanabilmektedir²¹⁵.

İncelemiş olduğumuz kararlar ışığında yurttaşların toplanma mekânını seçebilmeleri hususunda bazı ortak noktalar göze çarpmaktadır. FAYM, AYM ve İHAM içtihatlarında yurttaşların mekânı seçme serbestisinin olduğu yönünde kararlar mevcut olsa da özellikle Almanya ve Türkiye uygulamalarının birbirlerinden oldukça farklıdır. 2911 sayılı Kanunun 6. maddesi uyarınca kamu otoritelerine toplanma düzenlenebilecek mekânları belirleme yetkisi verilmesi ile birlikte ilgili otoritelerin belirledikleri mekânların dışında bırakılan alanlar, kategorik olarak toplanmaların düzenlenemeyeceği alanlar haline gelmektedir. Bu alanlar arasında İstanbul Valiliğinin 2023 yılı için belirlediği toplantı ve gösteri yürüyüş alanları²¹⁶ arasında yer almayan ancak geleneksel kamusal forum niteliğini haiz Taksim Meydanı da yer almaktadır.

Kamusal alanlar, gerek yurttaşların giriş çıkışına açık olmaları, gerekse de demokrasilerde kamuoyu oluşumuna platform sağlamaları gerekçesiyle toplanma özgürlüğünün kullanımına açık alanlardır. Kamu otoriteleri, mekânın toplanma ile olan ilgisi ve yurttaşların toplanma düzenleyecekleri mekânı seçme özgürlükleri nedeniyle barışçıl olduğu müddetçe kamusal alanlarda düzenlenecek toplanmalara müdahale etmekten kaçınmalıdır.

İhkak-ı hak eylemleri, yurttaşların eylemi düzenleyecekleri mekânı seçme serbestisi bağlamında toplanma özgürlüğü ile örtüşmektedir. İhkak-ı hak eyleminin düzenlendiği mekân, ilgili eylemin bir ihkak-ı hak olarak değerlendirilebilmesi bakımından oldukça önemlidir. Örneğin yurttaşlar, bir ormanın ortasından geçmesi planlanan bir otoyol inşaatını önlemek için ilgili ormanda değil, şehrin merkezindeki bir alanda oturma eylemi düzenlerlerse, bu eylem bir ihkak-ı hak olmaktan çıkacaktır, zira

²¹⁴ İHAM, *Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaristan*, B. No: 29221/95 ve 29225/95, 02.10.2001, par. 103.

²¹⁵ İHAM, *Süleyman Çelebi ve Diğerleri v. Türkiye*, B. No: 37273/10..., 24.05.2016, par. 109.

²¹⁶ T.C. İstanbul Valiliği, "İstanbul'da 2023 Yılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Yer ve Güzergâhları Duyurusu", <http://www.istanbul.gov.tr/istanbulda-2023-yili-toplanti-ve-gosteri-yuruyusu-yer-ve-guzerghlari-duyurusu>, Yayınlanma Tarihi: 27.02.2023, (E.T. 01.08.2023).

yurttaşların düzenledikleri eylem ile engellemeyi amaçladıkları faaliyet arasındaki bağlantı ortadan kalkacaktır.

Özellikle geçtiğimiz yirmi yılda yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte insanlar, zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde birbirleriyle çevrimiçi platformlar aracılığıyla iletişim kurabilmeye başlamıştır. Çevrimiçi platformlar, toplanmaların düzenlenmesi ve insanlara duyurulabilmesi için oldukça kullanışlı bir araç olsa da, zaman içerisinde çevrimiçi platformlarda gerçekleştirilen toplanmaların da toplanma özgürlüğü kapsamına dâhil edilmesi doğrultusunda fikirler ortaya atılmıştır²¹⁷.

Toplanma özgürlüğü kapsamında korunan bir toplanmadan bahsedebilmek için, toplanmaya katılan kişilerin aynı zamanda ve mekânda bulunmaları gerekmektedir. Aynı mekânda bulunmak, fiziksel anlamda aynı yerde bulunmak olarak değerlendirilmektedir²¹⁸. Bu bağlamda, çevrimiçi ortamda gerçekleştirilen ve katılımcıların fiziksel olarak bir araya gelmedikleri toplanmaların, toplanma özgürlüğü kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyecekleri hususu tartışılmalıdır.

Geçtiğimiz yıllarda COVID-19 salgının da sebep olduğu çeşitli durumlarda, normal şartlarda fiziksel olarak erişilebilir mekânlarda gerçekleştirilen toplanmaların bir kısmı çevrimiçi platformlarda gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 2007 yılında uğradığı silahlı saldırı nedeniyle hayatını kaybeden Hrant Dink'i anmak için her sene 19 Ocak tarihinde düzenlenen anma töreni, 2021 yılında çevrimiçi bir platformda gerçekleştirilmiştir²¹⁹. Çevrimiçi platformlarda yalnızca toplanmalar düzenlenmemiş, karşıt gösteriler de yapılmıştır²²⁰.

²¹⁷ Ella Mcpherson ve Diğerleri, *The Right of Peaceful Assembly Online: Research Pack*, University of Cambridge Centre of Governance and Human Rights, 2019, s. 2-3, <https://www.cghr.polis.cam.ac.uk/research-themes/human-rights-in-the-digital-age-1/Assembly/right-to-online-assembly> (E.T. 20.03.2023)

²¹⁸ Esra Atalay, *Türkiye'de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi ve Yayınları, İzmir, 1995, s. 5.

²¹⁹ Bianet, "Hrant Dink Anması Salgın Nedeniyle İnternet Üzerinden Yapılacak" <https://m.bianet.org/bianet/yasam/237552-hrant-dink-anmasi-salgini-nedeniyle-internet-uzerinden-yapilacak> Yayınlanma Tarihi: 14.01.2021, (E.T. 13.05.2023).

²²⁰ Independent Türkçe, "Çevirim içi Kasım Süleymani Anmasına Online Protesto" bkz. <https://www.indyturk.com/node/294421/haber/%C3%A7evirim-i%C3%A7i-kasim-suleymani-anmasina-online-protesto> Yayınlanma Tarihi: 02.01.2021, (E.T. 13.05.2023).

Almanya doktrininde de çevrimiçi platformlarda düzenlenen toplanmaların, toplanma özgürlüğüne konu olup olamayacağı hususu tartışmalı bir konumdur. Öğretilerde çevrimiçi düzenlenen toplanmaların da toplanma özgürlüğünün koruma alanına girdiğine dair görüşler bulunmaktadır. Buna göre, toplanma kavramı “insanların ortak bir amaç uğruna bir araya gelmeleri” şeklinde tanımlandığı için, bu özgürlüğün çevrimiçi platformlarda da korunması yönünde herhangi bir engel bulunmamaktadır²²¹. Aksi yöndeki görüşler, çevrimiçi platformlarda gerçekleşen toplanmaların, “fiziksel olarak bulunma” şartını taşımadığını belirterek, bu görüşe katılmamaktadır²²².

Bizim de katıldığımız görüşe göre, çevrimiçi platformlarda düzenlenen toplanmalar, toplanma özgürlüğünün koruma alanına girmemektedir. Toplanma kavramı ile anlatılmak istenen, kişilerin fiziksel olarak bir araya gelmeleridir²²³. Çevrimiçi toplanmalar dâhilinde toplanan kişilerin ilgili düzenlemelere aykırı bir hareket gerçekleştirerek suç işlemleri durumunda bu kişilerin tespit edilebilmelerinin mümkün olmaması da çevrimiçi platformlarda gerçekleşen toplanmaların, bu özgürlük çerçevesinde değerlendirilemeyeceği görüşüne dayanak oluşturmaktadır²²⁴.

Bununla birlikte, çevrimiçi platformlarda gerçekleştirilen toplanmaların, yurttaşların siyasi katılımlarını artırma hususunda ne kadar fayda sağlayacağı da şüphelidir. Çevrimiçi platformlar aracılığıyla yalnızca belirli bir grup insana hitap edilebildiği düşünüldüğünde, toplanmalar kamusal bağlamından koparılmakta, toplanmalar aracılığıyla öne sürülen görüşlerin yeni insanlara tanıtılması zorlaşmaktadır²²⁵.

2.3.2 Ortak Amaç Unsuru

Toplanma özgürlüğü kapsamında korunan toplanmaların ayırt edilebilmesi için ortak amaç unsuru oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira “İstanbul’da bulunan ve oldukça

²²¹ Tobias Welzel, “Virtuelle Versammlungsfreiheit in Zeiten der Pandemie-Warum Art. 8 GG auch virtuelle Versammlungen schützt”, *MMR-Zeitschrift für IT-Recht und Recht der Digitalisierung*, 2021, s. 220.

²²² Dürig, Herzog, Scholz, *age*, kn. 7.

²²³ Tolga Şirin, *30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı*, On iki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 18.

²²⁴ Gözde Türkeli, *Toplanma Hakkı Bağlamında Kanuna Aykırı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Suçu*, On iki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 13.

²²⁵ Ahmet Mert Duygun, "Salgın Hastalıkların Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkına Etkisi", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 18 S: 2 (2021), s.1539-1557.

yaygın bir toplu taşıma aracı olan metrobüsten çıkıp, evlerine gitmek amacıyla metrobüs durağının dışına doğru hep birlikte yürüyen insanlar, toplanma özgürlüğünün konusunu oluşturmakta mıdır?” yahut “arkadaşlarının doğum gününü kutlamak için İstanbul’un uğrak yerlerinden biri olan Moda’da bir araya gelen yirmi kişilik bir arkadaş grubunun birlikteliği toplanma özgürlüğü kapsamında korunur mu” soruları, başka şekillerde cevaplanamayacaktır.

Ortak amaç unsurunun niteliğinin belirlenebilmesi için doktrinde farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu amaçla toplanma kavramının tanımlanmasından yola çıkarak saptamalar yapmak mümkündür. Kişilerin ortak bir mesaj iletmek amacıyla, dışavurumcu bir biçimde bir araya gelmeleri şeklinde bir tanım²²⁶ kabul edildiğinde, ortak amacın bir mesaj iletmek olduğu göze çarpmaktadır. Bu tanımlamayla birlikte, amacın içeriğinin ne olduğunun bir önemi kalmamaktadır.

Her ne kadar öğretilerde ortak amaç olarak entelektüel bir gaye bulunması gerektiği görüşü mevcutsa da²²⁷, bu görüşe katılmamaktayız. Zira “entelektüel” kelimesi, “aydın, fikir sorunlarıyla ilgili”²²⁸ şeklinde tanımlanabilmekte ve bu tanımlama oldukça geniş bir takdir alanı bırakmakta, adeta bir belirsizlik oluşturmaktadır.

Toplanma özgürlüğü kapsamında korunan toplanmanın katılımcılarının, gerçekleştirdikleri faaliyetin toplanma özgürlüğü kapsamında olduğu bilincinde olmaları gerektiği görüşüne²²⁹ katılmaktayız. Toplanma katılımcıları arasında “iç bağlantı” ve “psikolojik birlik” unsurları mevcut olmalı²³⁰ şeklindeki görüş kabul edildiğinde, alelade toplanmalar ile toplanma özgürlüğü kapsamında korunan toplanmalar arasındaki fark berraklaşmaktadır. Buna ek olarak doktrinde toplanma katılımcılarının bir araya gelme sebeplerinin ortak olması ile hâlihazırda bir arada olan kişilerin ortak bir amacının olması

²²⁶ AGİT, *Handbook on Monitoring Freedom of Peaceful Assembly*, Varşova, 2. baskı, 2020, <https://www.osce.org/odihr/monitoring-peaceful-assembly> (E.T 17.03.2023), s. 17.

²²⁷ Ülgen, *age*, s. 9; Anayurt, *age*, s. 14-15.

²²⁸ TDK, *TDK Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 01.06.2023).

²²⁹ Liiri Oja, *Right to Freedom of Assembly in Europe: How are the Domestic Regulations able to address the Developments and Potential Problems of the Right to Freedom of Assembly in the Light of the International Standard of the Right*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Oslo, Faculty of Law, 2011, s. 13-14.

²³⁰ Atalay, *age*, s. 5.

arasındaki farka dikkat çekilmiş, toplanma özgürlüğü kapsamında korunan toplanmaların yalnızca birinci durumda etkin olduğu saptamasına varılmıştır²³¹.

Venedik Komisyonu, toplanan kişilerin tesadüfen orada bulunmaları ve arkadaş buluşmaları gibi sosyal aktiviteleri; kamuoyunu ilgilendirmeyen, düşünce ve fikirlerin ifade edilmediği toplanmaları kategorik olarak toplanma özgürlüğünün koruma alanı dışında bırakmıştır²³². 2911 sayılı Kanun ise 4. maddesinde²³³ saydığı toplanmaları kategorik olarak toplanma özgürlüğünün dışarısında bırakmıştır.

Ortak amaç unsurunun ihkak-ı hak eylemlerinde de mevcut olduğuna dair hiç şüphe yoktur. Zira ihkak-ı hak eylemleri, doğası gereği yurttaşların tesadüfen birlikte yapabilecekleri eylemler değildir. İhkak-ı hak eylemlerinde yurttaşların, bir faaliyeti önleme ya da engelleme şeklindeki iradeleri, ortak amaç unsurunu oluşturmaktadır.

2.3.3. Bildirim Unsuru

Bildirim unsuru, kişilerin toplanma özgürlüğüne katılma hakkı ile kamu düzeninin mevcudiyeti arasında bir denge unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu otoritelerine toplanmanın düzenlenmesinden önce bildirim yapılması, toplanma katılımcılarının güvenliğinin sağlanması, katılımcıların karşıt göstericilerin muhtemel şiddet içerikli eylemlerinden korunması gibi sebeplerle doktrinde savunulmaktadır²³⁴.

Toplanma özgürlüğünün kullanılabilmesinin bildirim yahut izin şartına bağlanması, başlı başına bu özgürlüğü ihlal edici nitelikte değildir²³⁵. Bununla birlikte,

²³¹ Ülgen, *age*, s. 8-9.

²³² Venedik Komisyonu, *Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly*, Varşova, 3. baskı, 2020, s. 7-8, <https://www.osce.org/odihr/monitoring-peaceful-assembly> (E.T. 10.04.2023).

²³³ 2911 sayılı Kanun'un 4. maddesi;

"Aşağıda belirtilen toplantı ve faaliyetler bu Kanun hükümlerine tabi değildir. a) Siyasi partilerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, vakıfların, derneklerin, ticari ortaklıkların ve diğer tüzel kişilerin özel kanunlarına ve kendi tüzüklerine göre yapacakları kapalı yer toplantıları, b) Kanunlara uymak, kendi kural ve sınırları içinde kalmak şartıyla kanun veya gelenek ve göreneklere göre yapılacak toplantı, tören, şenlik, karşılama ve uğurlamalar, c) Spor faaliyetleri ile bilimsel, ticari ve ekonomik amaçlarla yapılan toplantılar, d) Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanların Devlet (...) işleri hakkındaki toplantı ve konuşmaları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin halk ile yapacakları sohbet niteliğindeki görüşmeler." şeklinde düzenlenmiştir.

²³⁴ Barendt, *age*, s. 306-307; AYM, *Osman Erbil Kararı*, B. No: 2013/2394, 25.03.2015, par. 52.

²³⁵ Osman Doğru, "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Uygulamasında Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S: 64 (2006), s. 44; İHAM, *Hyde Park ve Diğerleri v. Moldova*, B. No: 33482/06, 31.03.2009.

bildirimde bulunma yükümlülüğü doğrultusunda kamu otoritelerinden bildirim usulünü toplanma özgürlüğünün özünü ortadan kaldırmaya yönelik kullanmaması beklenmektedir²³⁶. Ek olarak, bildirim usulünün “*de facto yetkilendirme rejimine*” dönüştürülmemesi, bildirimde bulunmanın ancak uzun ve çetrefilli bürokratik süreçler sonucunda yapılabiliyor olmaması gerekmektedir²³⁷.

İlgili kamu otoritelerine gerekli bildirim yapılması, toplanmayı doğrudan yasadışı hale getirmemekte, dolayısıyla toplanmaya müdahale edilmesini gerektirmemektedir. Müdahalenin gerçekleştirilebilmesi için toplanmanın barışçıl olma unsurunun ortadan kalkmış olması aranmaktadır²³⁸.

Türkiye uygulaması kapsamında bir değerlendirme yapabilmek için öncelikle Anayasa'nın 34. maddesi incelenmelidir. Düzenleme kapsamında toplanma özgürlüğünün herhangi bir şekilde izin ya da bildirim şartına bağlanmamıştır. Bununla birlikte, toplanma özgürlüğünü düzenleyen 2911 sayılı Kanunun 10. maddesinde bildirim şartının getirildiği göze çarpmaktadır.

Bununla birlikte, toplanma özgürlüğü kapsamında bir toplanmanın gerçekleşebilmesi için, izin şartının asli bir unsur olduğunu söylemek de kanımızca mümkün değildir. Zira her ne kadar 2911 sayılı Kanunun 10. maddesi kapsamında bildirim şartı mevcutsa da, spontane toplanmalar da toplanma özgürlüğü çerçevesinde korunmaktadır. Bildirim unsurunun toplanma özgürlüğü kapsamında asli bir unsur olduğunun kabulü halinde, spontane toplanmalar bu özgürlüğün koruma alanı dışında bırakılacaktır.

Yalnızca bildirim yükümlülüğüne uyulmamış olmasının toplanmayı yasadışı hale getirmediğine dair yapılan saptama, İHAM kararlarına da yansımıştır. Mahkeme'nin 2007 yılında vermiş olduğu bir kararda, barışçıl olmaları kaydıyla ani gelişen olaylara tepki niteliğinde gerçekleştirilen toplanmalara, yalnızca bildirim yükümlülüğünü yerine

²³⁶ AYM, *Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası ve Diğerleri Başvurusu*, B. No: 2014/920, 25.05.2017, par. 82.

²³⁷ Venedik Komisyonu, *age*, s. 10.

²³⁸ Ulaş Karan, *Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi -3*, MRK Baskı ve Tanıtım, Ankara, 2018, s. 58.

getirmemeleri dolayısıyla müdahale edilmesinin toplanma özgürlüğünü ihlal ettiğine hükmetmiştir²³⁹.

2.3.4 Düzenleme Unsuru

Toplanma özgürlüğünü düzenleyen kanunlar çerçevesinde toplanmaların gerçek kişiler tarafından düzenlenmesinin zorunlu olduğuna dair bir çıkarım yapılabilmektedir. Örneğin 2911 sayılı Kanun'un 9. ve 10. maddeleri uyarınca, toplanma özgürlüğü kapsamında korunan bir toplanmanın düzenlenebilmesi için fiil ehliyetini haiz, en az yedi kişiden oluşan bir kurul tarafından toplanmanın amacına, toplanmanın yapılacağı mekâna, güne ve zamana dair bilgileri içeren bir bildirim, toplanma mekânının bulunduğu yerin valilik veya kaymakamlığına toplanmanın başlamasından en az kırk sekiz saat öncesinde teslim edilmelidir. Bu şartlara uymayan toplanmaların, 2911 sayılı Kanununun 23. maddesinin a bendinde yapılan düzenleme uyarınca, yasadışı toplanmalar olduğu belirlenmiştir.

Almanya'da toplanma özgürlüğünü düzenleyen kanun çerçevesinde de benzer bir hükme rastlanmaktadır. İlgili kanununun 7. maddesinde, tüm kamuya açık toplanmaların bir düzenleyicisi olmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir. Bu düzenlemeye rağmen FAYM kararlarında bildirim unsuruna uyulmayan ve düzenleme kurulunun olmadığı toplanmaların da toplanma özgürlüğü kapsamında korunduğuna dair kararlar mevcuttur.

FAYM, Bildirim ve düzenleme kurulunun bulunması zorunluluğunun, spontane gelişen toplanmalar kapsamında uygulanamayacağı görüşündedir. FAYM'nin önüne gelen başvuruda, spontane toplanmalar kapsamında bildirim ve düzenleme kurulunun varlığının aranmasının, spontane toplanmaları kategorik olarak engelleyeceği, bu gerekçeyle de bu unsurların spontane toplanmalarda aranamayacağı sonucuna ulaşılmıştır²⁴⁰.

Düzenleme unsurunun varlık sebebi, toplanma katılımcılarının ve toplanmanın gerçekleştiği yer ve zaman bağlamında toplanmadan etkilenebilme potansiyeli olan

²³⁹ İHAM, *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, B. No: 25691/04, 17.10.2007, par. 36.

²⁴⁰ FAYM, *Eilversammlungen*, 85,69 (1991), par. 24-25, <https://www.servat.unibe.ch/dfir/bv085069.html> (E.T. 10.04.2023).

kişileri korumaktır²⁴¹. Tezimizin Bildirim Unsuru bölümünde de belirttiğimiz üzere, bildirim ve düzenleme unsurlarının kabulü halinde spontane toplanmalar, toplanma özgürlüğünün koruma alanı dışında kalacaktır. 2911 sayılı Kanunun 7. maddesine rağmen, Yargıtay ve AYM içtihatları kapsamında da spontane toplanmalar korunmaktadır.

Yargıtay'ın 2002 yılında önüne gelen davada²⁴², idari yargı kararlarıyla faaliyetleri durdurulmasına karşın bir maden şirketinin siyanür maddesi kullanılarak altın arama faaliyetlerinin yapılacağı duyulması üzerine yurttaşlar herhangi bir bildirimde bulunmadan karayolu üzerinde trafiği aksatmadan bir toplanma gerçekleştirmişlerdir. Yargıtay, yapmış olduğu incelemede, yurttaşların gerçekleştirdiği toplanmanın düzenleme kurulu oluşturulmamış ve bildirim yapılmamış olmasına rağmen toplanma özgürlüğü kapsamında korunduğuna kanaat getirerek yurttaşlar hakkında verilen mahkûmiyet kararının bozulmasına karar vermiştir.

AYM, 2017 yılında verdiği bir kararda²⁴³, spontane bir şekilde gerçekleşen toplanmaların, toplanma özgürlüğü kapsamında olduğuna hükmetmiştir. 2008 yılında gerçekleşen olayda başvuru ve toplanma katılımcıları, üniversitelerine gelen dönemin başbakanını protesto etmek amacıyla bir toplanma düzenlemiştir. Toplanma katılımcıları, toplanmanın gerçekleşmesinden önce herhangi bir bildirimde bulunmamış, düzenleme kurulu oluşturmamıştır. Aralarında başvuru ve katılımcıların da bulunduğu toplanma katılımcıları hakkında kanuna aykırı toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemek suçlamasıyla kamu davası açılmıştır²⁴⁴.

Kararda toplanmaların mevzuatta belirlenen usullere uygun şekilde gerçekleşmemesinin toplanmanın barışçıl niteliğini ortadan kaldırmadığı vurgulanmış, hızlı bir şekilde harekete geçilmesinin gerekli olduğu durumlarda bildirim usulünün yerine getirilmemesinin toplanmayı yasadışı hale getirmeyeceği belirtilmiştir. AYM, devletin barışçıl toplanmalara hoşgörülü bir biçimde yaklaşması ve siyasal içerikli

²⁴¹ Irmak Erdoğan, *2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu Kapsamında Direnme Suçu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, 2017, s. 43-44.

²⁴² Yargıtay 8. CD, E: 2002/949, K:2002/7518, 27.06.2002.

²⁴³ AYM, *Dilan Ögüz Canan Başvurusu*, B. No: 2014/20411, 30.11.2017.

²⁴⁴ AYM, *Dilan Ögüz Canan Başvurusu*, par. 11-13.

düşüncelerin dışa vurulduğu toplanmalara yapılan müdahalelerin dar yorumlanması gerektiğine kanaat getirmiştir²⁴⁵.

Bu bağlamda kanımızca AYM ve Yargıtay içtihatları dikkate alındığında, bildirimde bulunmamış olmak yahut düzenleme kurulunun bulunmamasının tek başına bir toplanmayı toplanma hürriyeti kapsamında çıkarmadığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

Spontane gösterilerin toplanma özgürlüğünün koruma alanına girdiği görüşü, İHAM kararlarında da kabul edilmektedir. 2002 yılında Macaristan'da gerçekleşen olayda, Macaristan Başbakanı, halkın tepkilerine rağmen Romanya Başbakanı ile bir davete katılacağını duyurmuştur. Duyurunun davet tarihinden bir gün önce yapılması nedeniyle katılımcılar bildirimde bulunamamış, yine de toplanmayı gerçekleştirmiştir. Barışçıl bir şekilde gerçekleştirilen toplanma, polis tarafından dağıtılmıştır. İHAM, vermiş olduğu kararda, ani bir tepkinin gösterilmesinin meşru kabul edilebildiği durumlarda, yalnızca bildirimde bulunmamış olmanın ve dolayısıyla düzenleme unsurunun eksik olmasının, toplanmanın dağıtılması için meşru bir gerekçe oluşturmadığına kanaat getirmiştir²⁴⁶.

Yukarıda belirtilen Mahkemelerin kararlarına da dayanarak, kanımızca bildirim ve düzenleme unsurları, toplanma özgürlüğü için asli, olmazsa olmaz unsurlar değildir. Zira bu unsurların yokluğu halinde de toplanmalar, barışçıl olmaları kaydıyla toplanma özgürlüğü kapsamında korunmaya devam etmektedir. Bildirim ve düzenleme unsurlarının toplanma özgürlüğü bakımından asli unsurlar olduklarının kabul edilmesi halinde, spontane gösteriler kategorik olarak yasadışı olacak ve yurttaşlar, ani gelişen durumlara kolektif biçimde tepki vermek hakkından yoksun kalacaktır.

2.4. TOPLANMA TÜRLERİ

2.4.1. Genel-Özel Toplanma Ayrımı

Genel ve özel toplanma ayrımının yapılmasındaki temel sebep, toplanmanın niteliğini belirlemektir. Özel toplanmalar mülkiyet hakkı ve konut dokunulmazlığı gibi hak ve özgürlükler tarafından korunmakta iken, genel toplanmalara, kamusal nitelikleri

²⁴⁵ AYM, *Dilan Ögüz Canan Başvurusu*, par. 36-40.

²⁴⁶ İHAM, *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, par. 35-36.

sebebiyle kamu otoriteleri tarafından müdahale edilebilmektedir²⁴⁷. Doktrinde toplanma özgürlüğü kapsamında bir toplanmanın gerçekleşebilmesi için, toplanmanın bireysel alanı aşan, kamusal niteliğinin olması gerektiğine dair görüşler mevcuttur²⁴⁸.

“Genel” olarak nitelendirilen toplanmaları “özel” olarak nitelendirilen toplanmalardan ayıran temel husus, genel toplanmaların kamusal niteliğidir. Genel toplanmalar, nitelikleri itibariyle geniş bir kitleye hitap ederek, tüm yurttaşların katılımına açık olmaları itibariyle özel toplanmalardan ayrılmaktadırlar²⁴⁹.

Genel ve özel toplanmalar bakımından bir ayırım yapılırken, farklı kriterler kullanılmaktadır. Doktrindeki bir görüş; dini toplanmaları din ve vicdan özgürlüğü kapsamında, konutlardaki toplanmaları mülkiyet hakkı kapsamında, derneklerde gerçekleştirilen toplanmaları dernek kurma hakkı kapsamında değerlendirerek bunları özel toplanmalar olarak nitelendirmiş, bunların dışında kalan ve kamusal niteliği haiz toplanmaları ise genel toplanmalar olarak değerlendirerek toplanma özgürlüğünün koruma alanına dâhil etmiştir²⁵⁰.

Doktrindeki farklı bir görüşe göre, genel ve özel toplanmalar arasındaki ayırım, toplanmanın yapıldığı mekâna göre belirlenebilmektedir. Bu görüşe göre, tüm yurttaşların toplanabildikleri, kamusal alanlarda yapılan toplanmalar genel, kişilerin konutları gibi özel alanlarda yapılan toplanmalar ise özel toplanmalar olarak değerlendirilmektedir²⁵¹. Bu görüşe katılmamaktayız. Zira bu sınıflandırma ile birlikte özel mülkiyet rejimine tabi alanlar kategorik olarak toplanmaların yapılamayacağı alanlar olarak sınıflandırılabilir.

Genel ve özel toplanma ayırımının yapılmasında başka bir kriter olarak toplanmanın katılımcı sayısı üzerinde durulmuştur. Buna göre, bir toplanmanın genel toplanma olarak sınıflandırılabilmesi için, toplanma katılımcılarının sayısı açısından

²⁴⁷ Duygun Yarsuvat, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza Hükümleri*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1968, s. 35.

²⁴⁸ Manfred Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, N.P. Engel, Kehl, 2005, s. 484-485.

²⁴⁹ Atalay, *age*, s. 55.

²⁵⁰ Nowak, *age*, s. 485.

²⁵¹ Çağlayan Kara, *Düşünceyi Açıklama ve Yayma Özgürlüğünün Aracı Olarak Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Bölümü, Antalya, 2005, s. 41.

herhangi bir sınırlandırma yapılmamış olması gerekmektedir²⁵². Ancak tezimizin Kişi Unsuru bölümünde belirttiğimiz gibi, toplanma özgürlüğü kapsamında bir toplanmanın gerçekleşebilmesi için, yurttaşların kolektif bir biçimde hareket etmeleri yeterlidir. Böylelikle kanımızca katılımcı sayısı kriteri de toplanmanın genel şeklinde sınıflandırılması için yetersiz kalmaktadır.

Öğretide bulunan genel ve özel toplanma ayrımının yapılmasında davet edilme kistası da bulunmaktadır. Toplanmaya katılacak olan kişilerin şahsi bir biçimde davet edilmesi, davetli kişilerin açık bir biçimde belirtilmesi ve toplanma katılımcılarının toplanmaya giriş ve çıkışlarının takip edilmesi, bu unsuru tamamlamaktadır²⁵³. Kanımızca davet unsurunun genel ve özel toplanma ayrımının yapılmasında kabul edilmesi ile birlikte özel davet ve düğünler gibi sosyal toplanmalar, toplanma özgürlüğünün koruma alanının dışarısına çıkarılmaktadır.

Nitekim 2911 sayılı Kanun da bu bağlamda bir düzenlemede bulunmuştur. 2911 sayılı Kanununun 4. maddesinde toplanma özgürlüğünün koruma alanının dışarısında bırakılan toplanmalar belirlenmiştir. İlgili maddenin (b) bendinde, “... *Gelenek ve göreneklere göre yapılacak toplantı, tören, şenlik, karşılama ve uğurlamalar*” şeklindeki düzenleme ile birlikte, Türkiye’de sıklıkla yapılan sosyal nitelikteki toplanmalar, toplanma özgürlüğünün koruma alanından dışlanmıştır.

Bununla birlikte, İHAM içtihatları kapsamında belirli durumlarda özel toplanmalar da korunmaktadır. 2003 yılında verilen kararda²⁵⁴, kamu otoriteleri tarafından özel nitelikteki toplanmalara katılımı engellenen başvuruçunun toplanma özgürlüğünün ihlal edildiğine hükmedilmiştir. Kararda toplanma özgürlüğünün demokratik toplum bakımından hayati rolü vurgulanarak, toplanma özgürlüğünün kısıtlayıcı bir biçimde ele alınmaması gerektiği belirtilmiş, özel toplanmaların da toplanma özgürlüğünün korunması altında olduğuna ifade edilmiştir²⁵⁵.

²⁵² Anayurt, *age*, s. 30.

²⁵³ Ali İşgören, *Avrupa Birliği Sürecinde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005. s. 63.

²⁵⁴ İHAM, *Djavit An v. Türkiye*, B. No: 20652/92, 20.02.2003.

²⁵⁵ İHAM, *Djavit An v. Türkiye*, par. 56.

İlgili karar kapsamında dikkat çekici unsur, kanımızca özel toplanmalara toplanmaların hangi durumlarda toplanma özgürlüğü koruması kapsamında değerlendirileceğine dair yapılan değerlendirmedir. Olayda her ne kadar ilgili toplanmanın özel toplanmalar kapsamında olup, toplanma özgürlüğü koruması dâhilinde olmadığına dair bir savunma yapılmış olsa da²⁵⁶ İHAM, yapmış olduğu değerlendirmede, karara konu toplanmaların iki toplumu da ilgilendirmesine ve toplumlar arası diyalog kurulmasına olan katkılarını ele almıştır²⁵⁷. Kanımızca İHAM böylelikle toplanma özgürlüğü kapsamında korunan özel toplanmalar bakımından bir kıstas belirlemiştir: toplanmanın kamusal niteliği haiz olması.

2.4.2. Açık-Kapalı Alan Toplanmaları

Kapalı alan toplanmaları, öğretilerde alanı sınırlı, üzerinde bir çatı olan alanlarda yapılan toplanmaları tanımlarken açık alan toplanmaları ise basitçe açık alanlarda yapılan toplanmaları tanımlamaktadır²⁵⁸. Toplanma özgürlüğünü düzenleyen kanunlar çerçevesinde de kapalı ve açık alan toplanmaları, farklı düzenlemelere ve sınırlandırmalara tabi tutulmuştur. Ayrımın yapılmasının sebebi olarak, kapalı alan toplanmalarının, kamu düzenini bozma potansiyeli açısından açık alan toplanmalarına kıyasla daha düşük olduğu belirtilmektedir²⁵⁹. Zira açık alan toplanmaları, kapalı alan toplanmalarına kıyasla kamuoyu üzerinde daha geniş bir etki alanına sahiptir²⁶⁰.

Bu bağlamda hangi mekânların açık, hangi mekânların kapalı mekân olarak sınıflandırılacağı hususu, önem taşımaktadır. Toplanma özgürlüğünü düzenleyen kanunlar çerçevesinde açık alanlarda düzenlenen toplanmalar, kamusal nitelikleri göz önünde bulundurularak daha katı bir biçimde sınırlandırılmıştır. Örneğin Almanya’da kapalı alan toplanmalarının sınırlandırılması son derece dar bir şekilde düzenlenmiştir. Yalnızca siyasi partilerin düzenlediği, suç unsuru oluşturabilecek düşüncelerin teşvik veya ifade edildiği veya toplanma katılımcılarının şiddet uygulamasının muhtemel

²⁵⁶ İHAM, *Djavit An v. Türkiye*, par. 40.

²⁵⁷ İHAM, *Djavit An v. Türkiye*, par. 60.

²⁵⁸ İbrahim Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 16. baskı, 2021, s. 295.

²⁵⁹ Bekir Demir, *Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Bölümü, Samsun, 2016, s. 55.

²⁶⁰ Ülgen, *age*, s. 13, dipnot 50.

olduğu kapalı alan toplanmalarının yasaklanabileceği şeklinde düzenlemeler mevcuttur²⁶¹. İlgili düzenlemede, toplanmanın içeriğinin bir sınırlandırma sebebi olarak belirlenmesi dikkat çekicidir.

2911 sayılı Kanunda kapalı alanların özellikleri sayılmamış olsa da, Kanun'un belirli maddelerinde kapalı alanlarda düzenlenen toplanmalara yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Kanun'un 26. maddesinde kapalı alanlarda gerçekleştirilen toplanmalarda ses yükseltici aletlerle dışarıya yayın yapılamayacağına dair bir kısıtlama getirilmiştir. Bunun yanında, Kanun'un 4. maddesinde çeşitli kuruluşların kapalı alanlarda düzenledikleri toplanmaların, toplanma özgürlüğü kapsamında olmadığı düzenlenmiştir.

Böylelikle kanımızca kapalı alanları açık alanlardan ayırmak yönünde bir ihtiyaç doğmaktadır. Alman öğretisinde kapalı alanlar tanımlanırken, alana giriş unsuruna dikkat çekilmiştir. Toplanma alanına giriş ve çıkışların kontrol edilebilir olduğu durumlarda kapalı alanda yapılan bir toplanmanın varlığı kabul edilmektedir²⁶².

Türkiye doktrininde ise aleniyet unsuru bir kıstas olarak ele alınmaktadır. Buna göre, kapalı ve açık alan toplanmaları ayırımında belirleyici unsur aleniyettir. Açık alan toplanmaları tamamıyla aleni iken, kapalı alan toplanmalarında kısmi bir aleniyet mevcuttur. Bununla birlikte, kapalı alan toplanmasının yapıldığı alanın sürekli bir kapalılık teşkil etmesi gerektiği öne sürülmüştür²⁶³. Böylelikle çadırlar, gibi taşınabilir, süreklilik teşkil etmeyen kapalı alanlar, kapalı alan toplanmalarının kapsama alanının dışarısına çıkarılmıştır.

²⁶¹ Rainer Grote, "Germany", *The Freedom of Peaceful Assembly in Europe*, (ed. Anne Peters, Isabelle Ley), Nomos, Baden-Baden, 2016, s. 130.

²⁶² Dürig, Herzog, Scholz, *age*, kn. 138.

²⁶³ Anayurt, *age*, s. 39-40.

BÖLÜM 3: İHKAK-I HAKKI TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNDEN AYIRAN UNSURLAR

3.1. KİŞİ UNSURU

Toplanma kavramı ile yurttaşların bir araya gelişini kastettiğimiz ve toplanma özgürlüğünün ancak kolektif bir şekilde kullanılabileceği düşünüldüğünde²⁶⁴, toplanmaların birden çok kişinin katılımı ile gerçekleştiğini de kabul etmiş oluruz. Bununla birlikte, toplanma özgürlüğü kapsamında korunan bir toplanmadan bahsedebilmek için en az kaç kişinin toplanmaya katılmasının gerektiği hususu, doktrinde tartışmalı bir konudur.

Almanya doktrininde toplanmanın en az kaç kişiden oluştuğu konusunda fikir birliğine varılamamıştır. Almanya Anayasası'nın toplanma özgürlüğünü düzenleyen 8. maddesinde ve toplanma özgürlüğü kanununda toplanmanın düzenlenebilmesi için gerekli herhangi bir kişi sayısı belirlenmemiştir. Bununla birlikte, Aşağı Saksonya ve Bayern Eyaletlerinde toplanma özgürlüğünü düzenleyen kanunlarda toplanmaların en az iki kişinin bir araya gelmesiyle birlikte oluşabileceğine dair düzenlemeler mevcuttur. Öğretide de genel olarak toplanmaların kolektif niteliği vurgulanarak oluşabilmeleri için en az iki kişinin bulunmasının gerektiği görüşü hâkimdir²⁶⁵.

FAYM, 2001 yılında vermiş olduğu kararda toplanma özgürlüğü kapsamında korunan bir toplanmanın düzenlenebilmesi için kesin bir sayı belirlememiştir. Bununla birlikte toplanma özgürlüğü kapsamında korunan bir toplanmada “birçok insanın” bir araya gelmesi gerektiğine karar vermiş²⁶⁶ ve böylelikle toplanmanın kolektif niteliğini vurgulamıştır.

²⁶⁴ AGİT, *age*, s. 11.

²⁶⁵ Dürig, Herzog, Scholz, *age*, kn. 45.

²⁶⁶ FAYM, *Sitzblockaden III*, 104, 92 (2001), par. 39, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2001/10/rs20011024_1bvr119090.html (E.T. 17.03.2023).

Türkiye mevzuatı kapsamında bir değerlendirme yapıldığında, toplanma özgürlüğünü güvence altına alan Anayasanın 34. maddesinde herhangi bir kişi sınırının var olmadığı göze çarpmaktadır. 2911 sayılı Kanunun 9. maddesinde toplanmaların en az yedi kişiden oluşan bir düzenleme kurulu tarafından düzenlenmesi aranmaktadır. İlgili kanunun 11. maddesinde ise kurul başkanı dâhil en az yedi kişinin toplanmanın düzenlendiği mekânda bulunmasının gerektiği düzenlenmektedir. Bununla birlikte, tezimizin sonraki bölümlerinde²⁶⁷ açıklığa kavuşturacağımız üzere, bizce toplanmanın düzenleme kurulunun bulunması, toplanma özgürlüğünün asli unsurlarından biri değildir. Bu bağlamda bizce Türkiye mevzuatı bağlamında toplanma özgürlüğü kapsamında bir toplanmanın gerçekleşebilmesi için olması gereken en az katılımcı sayısının 7 olduğu söylenemeyecektir. Doktrinde de bu görüşle paralel olarak ilgili sayının kaç olduğunun değerlendirmesinin hâkimlere bırakıldığına dair bir görüş mevcuttur²⁶⁸.

AYM içtihatlarında toplanma özgürlüğünün en az kaç kişiden oluşan toplanmaları koruduğu sorusu cevaplanmamış olsa da, toplanma özgürlüğünün kolektif yapısı öne çıkarılarak ifade özgürlüğü ile arasındaki fark berraklaştırılmıştır. Mahkeme'nin 2021 yılında verdiği karara²⁶⁹ konu olayda başvuru, dönemin Milli Eğitim Bakanı'nı protesto etmek için üyesi olduğu sendikanın aldığı kararı uygulayarak Milli Eğitim Bakanı'nın eğitim öğretim yılı başlangıcında telekonferans aracılığıyla yaptığı konuşma esnasında konuşmanın yayınlandığı salonun dışarısında beklemiştir. Gerçekleştirdiği bu protesto eylemi nedeniyle başvuru hakkında disiplin soruşturması açılmış ve bunun sonucunda kınama cezasına çarptırılmıştır²⁷⁰. Başvuru, toplanma özgürlüğünün ihlal edildiğini iddia etse de Mahkeme, başvurunun gerçekleştirdiği eylemin kolektif bir niteliği olmadığını belirterek, başvuruyu ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirmiştir²⁷¹.

AYM'nin bir kişi tarafından düzenlenen protestolara karşı yaklaşımı, 2022 yılında vermiş olduğu karara da yansımıştır²⁷². Karara konu olayda başvuru, 2017 tarihli bir kanun hükmünde kararnamenin sonucunda işten çıkarılmasını protesto etmek amacıyla

²⁶⁷ Bkz. 2.3.4. Düzenleme Unsuru

²⁶⁸ Yarsuvat, *age*, s. 29.

²⁶⁹ AYM, *Elif Özkan Başvurusu*, B. No: 2018/7757, 08.06.2021.

²⁷⁰ AYM, *Elif Özkan Başvurusu*, par. 9-10.

²⁷¹ AYM, *Elif Özkan Başvurusu*, par. 20.

²⁷² AYM, *Nursel Tanrıverdi Başvurusu*, B. No: 2020/26374, 04.07.2022.

68 hafta boyunca aralıklarla Bakırköy Özgürlük Meydanı'nda oturma eylemi gerçekleştirmiştir. Başvurucu, Kabahatler Kanunu'nun ilgili maddesi uyarınca para cezasına çarptırılmasının ardından iç hukuk yollarını tüketerek AYM'ye bireysel başvuruda bulunmuştur. Başvuruyu ifade özgürlüğü kapsamında değerlendiren AYM, toplanmanın varlığından bahsedebilmek için birden çok kişinin varlığının aranması gerektiğini belirtmiştir²⁷³.

İHAM içtihatlarında da toplanma özgürlüğü kapsamında korunan bir toplanmanın düzenlenebilmesi için gereken kişi hususunda kesin bir sayı belirtilmemiştir. Mahkeme'nin 2012 yılında vermiş olduğu *Tatár ve Fáber v. Macaristan* Kararında, toplanma kavramını tanımlarken “belirsiz sayıda kişinin toplanması”, “birkaç kişinin toplanması” şeklinde ifadeler kullanılmıştır²⁷⁴.

Her ne kadar İHAM *Tatár ve Fáber v. Macaristan* Kararında toplanmanın oluşabilmesi için birden çok kişinin bulunması gerektiği sonucuna varmış olsa da, bir kişi tarafından gerçekleştirilen bir gösterinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunabileceğine dair ayrık bir örneğe Mahkeme'nin önüne gelen *McBride* Başvurusunda²⁷⁵ rastlanmaktadır. Başvuruya konu olayda bir askeri üste yapılan silah fuarının protesto edilmesi amacıyla ilgili üsse 10-15 dakikalık yürüme mesafesinde bulunan bir alanda bir toplanma düzenlenmiştir. İlgili toplanmaya katılan başvurucu, bir arkadaşıyla birlikte toplanma alanından ayrıldıktan sonra silah fuarının düzenlendiği alana doğru giden yolda yürümeye başlamıştır. Başvurucu ve arkadaşı, yol üzerinde bir polis memuru tarafından durdurulmuş, kendilerine yola devam etmeleri halinde askeri bölgeye girmiş olacakları için tutuklanacakları bildirilmiştir. Bunun üzerine başvurucu, yola tek başına devam etmiştir. Polis memuru, kısa bir aranın ardından başvurucuyu tutuklamıştır²⁷⁶.

Başvurucu, tutuklanması ile birlikte İHAS'ın 11. maddesi kapsamında korunan toplanma özgürlüğünün ihlal edilmiş olduğunu öne sürse de Mahkeme, başvurucuya yapılan müdahaleyi orantılı bularak başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. İHAM'ın bu

²⁷³ AYM, *Nursel Tanrıverdi Başvurusu*, par. 22-23.

²⁷⁴ İHAM, *Tatár ve Fáber v. Macaristan*, B. No: 26005/08 ve 26160/08, 12.06.2012, par. 38.

²⁷⁵ İHAM, *McBride v. Birleşik Krallık*, B. No: 27786/95, 05.07.2001.

²⁷⁶ İHAM, *McBride v. Birleşik Krallık*, s. 2.

başvuruyu toplanma özgürlüğü bağlamında değerlendirmesi ile birlikte, yalnızca bir kişi tarafından yapılan gösterilerin de toplanma özgürlüğü tarafından korunabileceği yönünde yorumlar yapılmıştır²⁷⁷. Ancak İHAM'ın yaptığı değerlendirmede, başvuruçunun hâlihazırda düzenlenmekte olan bir toplanmaya katılmış olduğu vurgulanmıştır.

Her ne kadar İHAM, *McBride* Başvurusu'nun kabul edilemez olduğu sonucuna ulaşmış olsa da, bizce başvuruya konu olay toplanma özgürlüğü kapsamında değerlendirilmemeliydi. Zira başvuruçunun, eylemi kolektif bir biçimde değil, tek başına gerçekleştirmiştir. Yalnızca bir kişiden oluşan toplanmaların toplanma özgürlüğü kapsamında korunması, bizce toplanma özgürlüğünün kolektif doğasına aykırı bir durum oluşturmaktadır. Nitekim tezimizin önceki bölümlerinde toplanma kavramı tanımlanırken, “bireylerin fiziksel anlamda bir araya gelmeleri ve kolektif bir biçimde hareket etmeleri” ifadeleri kullanılarak, toplanma özgürlüğünün kolektif yapısı vurgulanmıştır.

Toplanma özgürlüğü bu bağlamda incelendiğinde, öne çıkan unsurun bireysel olarak protesto eyleminde bulunmak değil, kolektif biçimde hareket etmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda FAYM, AYM ve İHAM'ın toplanma özgürlüğünün kolektif yapısını ön plana çıkaran yaklaşımına katılmaktayız.

İhkak-1 hak eylemlerini toplanma özgürlüğü koruması dışına çıkaran ilk durum, bu özgürlüğün kolektif yapısı esas alınarak açıklanabilecektir. Zira açıkladığımız üzere, toplanmalar yurttaşların bir araya gelmesiyle, kolektif bir biçimde gerçekleştirilebilmektedirler. Buna karşılık ihkak-1 hak eylemleri, kolektif olarak da yapılabilmekle birlikte, tekil yurttaşlar tarafından da gerçekleştirilebilmektedir.

2018 yılında Kanada'da gerçekleşen bir eylem, bu duruma örnek gösterilebilir. Yaşadığı şehirdeki bir ağacın hastalık kapdığı için kesileceğini öğrenen bir yurttaş, kendini bu ağaca zincirleyerek ağacın kesilmesini engellemeye çalışmıştır²⁷⁸. Bizce ilgili eylem, bir kişi tarafından gerçekleştirilen bir ihkak-1 hak eylemi olarak nitelendirilebilecektir. Zira eylemin ulaşmak istediği amaç olan ağacın kesilmesinin

²⁷⁷ Mead, *age*, s. 66.

²⁷⁸ CBC News, “Man chains himself to tree in Fredericton”, Yayınlanma Tarihi: 01.08.2018, (E.T. 23.08.2023).

engellenmesi ile eylemin kendisinin, yani bir yurttaşın kendini ağaca bağlamasının, doğrudan bir bağlantısı vardır. Böylelikle bizce ihkak-ı hak eylemlerinin toplanma özgürlüğünden ayrılan ilk yönünün, bu eylemlerin tekil bireyler tarafından da gerçekleştirilebiliyor olması söylenebilecektir.

3.2. BARIŞÇIL OLMA UNSURU

Toplanma özgürlüğü konusunda üzerinde fikir birliğine varılmış olan konulardan biri, yalnızca barışçıl toplanmaların bu özgürlüğün koruma alanına dâhil olduğudur. Toplanma özgürlüğünü koruma altına alan hukuki metinlerde bu özgürlüğün “barışçıl veya silahsız ve saldırsız olarak kullanılabilmesi” belirtilmiştir²⁷⁹. Bu bağlamda, “barışçıl” kavramı ile neyin kastedildiği konusu açıklığa kavuşturulmalıdır.

“Barış” kavramı, TDK tarafından “uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörü” olarak tanımlanmaktadır²⁸⁰. Bu bağlamda karşımıza şu sorular çıkmaktadır: Toplanma katılımcılarından birbirleriyle uyum içerisinde bir toplanma gerçekleştirmeleri mi beklenmelidir? Yoksa toplanmanın yaymak istediği mesaj, hoşgörü ve karşılıklı anlayış içeren bir mesaj mı içermelidir? Yahut karşılıklı anlayış sahibi olmayan gruplar, aynı mekânda eşzamanlı olarak toplanmalar düzenleyemeyecek midir? Bizce cevaplanması gereken soru, toplanmanın şiddet içermesinin ne anlama geldiği ekseninde şekillenmektedir. Bu bağlamda toplanmaların barışçıl niteliğini ne gibi eylemlerin bozacağı sorusu doktrindeki görüşler ve mahkeme kararları ekseninde tartışılacaktır.

Şiddetin toplanma özgürlüğü kapsamında korunmaması, devletin Weberyen bir biçimde tanımlanmasına dayandırılmaktadır. Max Weber’in devleti “meşru şiddet tekeline sahip örgütlenme biçimi” olarak tanımlamasından yola çıkarak, şiddet içeren toplanmaların, devletin sahip olduğu şiddet tekeline ortadan kaldırdığı, bu sebeple de anayasal düzende şedit toplanmaların korunamayacağı öne sürülmüştür²⁸¹. Bu doğrultuda şiddetin toplanmalardan dışlanması ve barışçıl toplanmanın bir norm olarak kabul edilerek bu hakkın silahsız ve saldırsız bir şekilde kullanımının hakkı düzenleyen pozitif

²⁷⁹ Şirin, *30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı*, s. 39.

²⁸⁰ TDK, *TDK Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T. 30.05.2023).

²⁸¹ Helmut Ridder, Michael Breitbach, Dieter Deiseroth, *Versammlungsrecht des Bundes und der Laender*, Nomos, Baden-Baden, 2. baskı, 2020, kn. 154.

hukuk belgelerine yansımaları, 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan hak ve özgürlük mücadelelerinin sonucunda olmuştur²⁸².

Yüksek Mahkeme içtihatlarında barışçıl olma unsurunun ortadan kaldırarak şedit hale getiren durumlar, Mahkeme'nin *Cantwell v. Connecticut* Kararında sayılmıştır. Buna göre isyana teşvik, bireylere fiziksel olarak saldırmak, araç trafiğinin aksatılması ve kamu güvenliğinin tehlikeye atılması gibi durumlar, toplanmanın barışçıl niteliğini ortadan kaldırmaktadır²⁸³. Buna ek olarak şiddet uygulanacağı yönünde tehditler de toplanmaları barışçıl olmaktan çıkarmaktadır²⁸⁴.

Toplanmanın barışçıl olma niteliğini bozan eylemler konusunda Almanya Öğretisinde görüş birliği sağlanamamıştır. Toplanma katılımcılarının bireysel olarak gerçekleştirdikleri ve bireylerin fiziksel bütünlüğünü tehlikeye sokmayan boya fırlatma, özel mülkiyete izinsiz giriş yapma gibi eylemlerin, sembolik olarak kaldığı ve üçüncü kişilerin haklarını kullanmalarını kalıcı olarak engellemediği müddetçe toplanmayı barışçıl olmaktan çıkarmayacağına dair görüşlerin²⁸⁵ yanı sıra, boya ve yumurta fırlatma gibi eylemlerin mallara zarar verici nitelik taşıdığı durumlarda bu gibi araçların silah niteliği kazandığı ve dolayısıyla toplanmanın barışçıl olmaktan çıktığına dair görüşler de mevcuttur²⁸⁶.

Almanya uygulamasında, Türkiye'deki uygulamaya benzer bir biçimde toplanmada silahların bulunması, kategorik olarak ilgili toplanmayı barışçıl olmaktan çıkarmaktadır. Zira Türkiye'deki anayasal düzenlemeyle örtüşen bir biçimde, Almanya Anayasası da "barışçıl ve silahsız toplanmaları" korumaktadır. Buna ek olarak doktrinde şedit ve yıkıcı nitelikteki toplanmaların koruma altında olmadığı açık bir şekilde vurgulanmıştır²⁸⁷. Öğretide toplanmanın amacının yaşam, özgürlük veya hukuki çıkarlara yönelik suç unsurları içermesi ile birlikte barışçıl olma unsurunu kaybettiğine yönelik

²⁸² Anayurt, *age*, s. 114.

²⁸³ Yüksek Mahkeme, *Cantwell v. Connecticut*, 310 US 296, 1940, s. 308.

²⁸⁴ Less, *age*, s. 72.

²⁸⁵ Ridder, Breitbach, Deiseroth, *age*, kn. 160.

²⁸⁶ Dürig, Herzog, Scholz, *age*, kn. 147.

²⁸⁷ Hans D. Jarass, "Kommentar zu Art 8", *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Kommentar*, Hans D. Jarass, Bodo Pieroth, Beck, Münih, 8. baskı, 2006, kn. 7.

görüşlere²⁸⁸ ek olarak, amaç unsurunun barışçıl olmasını dışarıda bırakan, kişilere ya da mallara karşı herhangi bir şekilde zarar verilmesi halinde toplanmanın barışçıl niteliğini kaybettiğine yönelik görüşler de mevcuttur²⁸⁹. Öğretide oturma eylemleri ve son zamanlarda iklim eylemcilerinin sıklıkla başvurduğu kendini taşınmaz yahut oldukça zor taşınabilir objelere zincirleme gibi eylemlerin barışçıl olma unsurunu ortadan kaldırmadığı yönünde görüşler bulunmaktadır²⁹⁰. Bu konuda daha detaylı bir inceleme, tezimizin sonraki bölümlerinde yapılacaktır.

Bizce toplanmaların barışçıl olma unsurunu zedeleyecek fiillerin değerlendirilmesinde, FAYM kararları, toplanma özgürlüğünün sınırlandırılması konusunda yapmış olduğu özgürlükçü değerlendirmelerle yol gösterici olabilir. İnceleyecek olduğumuz FAYM kararının anlaşılabilmesi için, öncelikli olarak Almanya Yargıtayının 1969 yılında vermiş olduğu *Laepple* Kararının²⁹¹ incelenmesi önem taşımaktadır. Almanya Yargıtayının önüne gelen davaya konu olayda ulaşım fiyatlarına gelen zammı protesto eden eylemciler, Köln’de bulunan tramvay raylarının üzerinde oturma eylemleri gerçekleştirerek kamuoyu yaratmayı amaçlamıştır. Bunun üzerine toplanma katılımcıları, kamu düzenini bozdukları ve cebir suçunu işledikleri gerekçe gösterilerek tutuklanmıştır²⁹².

Toplanmaya katılan yurttaşlar, herhangi bir şekilde üçüncü kişilere fiziksel olarak zarar vermemiş olsalar da Mahkeme, protestocuların tramvay raylarının üzerinde oturma eylemi gerçekleştirmek suretiyle tramvay sürücüsünün yola devam etmesini engellediklerini, böylelikle sürücü üzerinde “cebrin psikolojik boyutunu” uyguladıklarına karar vermiştir. Zira tramvay sürücüsünün rayların üzerinde oturma eylemi gerçekleştiren yurttaşlara aldırmadan yola devam etmesi halinde insan öldürme suçu işlenecektir. Bu sebeple sürücü, cebren durmaya zorlanmaktadır²⁹³. Böylelikle Mahkeme, toplanma

²⁸⁸ Hermann von Mangoldt, Friedrich Klein, Christian Starck, *Kommentar zum Grundgesetz Art. 8*, C.H. Beck, Münih, 6. baskı, 2010, kn. 23.

²⁸⁹ Gerrit Manssen, *Staatsrecht II*, C.H. Beck, Münih, 19. baskı, 2022, kn. 551.

²⁹⁰ Manssen, *age*, kn. 552.

²⁹¹ Almanya Yargıtayı, *Laepple*, 23,46, (1969), <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bs023046.html> (E.T. 03.06.2023)

²⁹² Almanya Yargıtayı, *Laepple*, par. 1-2.

²⁹³ Almanya Yargıtayı, *Laepple*, par. 12-13.

katılımcılarının Alman Ceza Kanununun 240. maddesinde düzenlenen cebir suçunu işledikleri gerekçesiyle toplanmanın barışçıl olmadığına karar vermiştir²⁹⁴.

FAYM'nin 1986 yılında vermiş olduğu kararda toplanmanın şedit olarak değerlendirilmesi ve dolayısıyla toplanma özgürlüğünün koruma alanının dışarısına çıkarılması konusunda yapılacak değerlendirmede, cebir suçunun kapsamının psikolojik unsuru da barındıracak şekilde genişletilmesi tartışılmıştır. Mahkeme, şedit toplanmaların karakteristik özelliklerinin toplanmada silahların bulunması, şiddet eylemlerinin gerçekleşmesi ya da kişi veya mallara zarar verilmesi olduğunu vurgulayarak, Yargıtayın kapsamını genişlettiği haliyle cebir suçunun barışçıl olma şartını bozduğunun kabul edilerek toplanma özgürlüğüne getirilen korunmanın daraltılmaması gerektiği belirtilmiştir. Zira barışçıl olma şartının bu şekilde yorumlanması, toplanma özgürlüğünü kullanılamaz hale getirecek potansiyele sahiptir²⁹⁵.

Toplanmanın barışçıl niteliğinin ne gibi fiillerin bozacağı AYM kararlarına da yansımıştır. Öncelikli olarak AYM kararlarında toplanmaların “şiddeti dışlayan yöntemlerle” düzenlenmesinin gerektiği vurgulanmıştır²⁹⁶. Ancak bu açıklama, hangi fiillerin şiddet içerdiğini ve dolayısıyla toplanmaları barışçıl olmaktan çıkaracağını kavrayabilmek adına tek başına yeterli değildir.

AYM'nin bir toplanmanın şedit hale gelmesine ilişkin yorumu, bizce Gülşah Öztürk Kararı²⁹⁷ incelenerek anlaşılabilir. Olayda toplanma katılımcıları, dönemin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı'nın kürtaj karşıtı açıklamalarını protesto etmek için ilgili Bakanlık binasının önüne gelerek binaya girmeye çalışmıştır. Toplanma katılımcıları binaya girmeye çalışırken kendilerini engelleyen polisler direniş göstermiş, ardından Bakanlığın önünde oturma eylemi gerçekleştirmiştir. Bu olayları takriben katılımcılar, Bakanlığın yakınındaki bir yol üzerinde birbirlerine kenetlenerek oturma eylemi gerçekleştirerek araç trafiğini engellemiştir²⁹⁸.

²⁹⁴ Almanya Yargıtayı, *Laeppe*, par. 16.

²⁹⁵ FAYM, *Sitzblockaden I*, 73,206, (1986), par. 86, <https://www.servat.unibe.ch/df/bv073206.html> (E.T. 19.05.2023).

²⁹⁶ AYM, *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu [GK]*, B. No: 2013/3924, 06.01.2015, par. 118.

²⁹⁷ AYM, *Gülşah Öztürk ve Diğerleri*, B. No: 2013/3936, 17.02.2016.

²⁹⁸ AYM, *Gülşah Öztürk ve Diğerleri*, par. 9-18.

Kararda AYM, toplanma katılımcılarının Bakanlık önündeki yolun üzerinde oturma eylemi yaparak yolu kapatmalarına hoşgörü ile yaklaşıldığını vurgulamış, polis memurlarının katılımcıların Bakanlık Binası'na girmelerini engellemeleri üzerine katılımcıların direnişini "saldırgan" olarak nitelendirmiştir. Katılımcıların tekme ve yumruk atmak gibi eylemlerinin toplanmanın barışçıl olmasıyla bağdaşmayacağı vurgulanmış, araç trafiğinin yoğun olduğu caddede oturma eyleminin gerçekleştirilmesinin ise kamu düzenini bozucu nitelik taşıdığı tespitinde bulunulmuştur²⁹⁹.

Gülşah Öztürk Kararı, AYM'nin şedit toplanmalara yönelik yaklaşımını ortaya koymaktadır. Toplanma katılımcılarının, kamu otoritelerine karşı fiziksel şiddete başvurmaları durumunda dahi, toplanma özgürlüğünün demokratik toplum bakımından önemi nedeniyle katılımcılara hoşgörü gösterilmesi gerektiği, şiddet eylemleri toplanmanın temel unsuru olmadıkça toplanmanın barışçıl olmaya devam ettiği kabul edilmelidir.

Barışçıl olma unsuruna dair tartışılan hususlardan bir diğeri ise toplanmanın 2911 sayılı Kanunda öngörülen düzenlemelere aykırı bir biçimde gerçekleşmesinin başlı başına barışçıl olma unsurunu zedeleyip zedelediğidir. Bu bağlamda yapılan değerlendirmelerde AYM, toplanmanın yasadışı bir biçimde gerçekleşmesinin, toplanmayı başlı başına barışçıl olmaktan çıkarmadığına hükmetmiştir³⁰⁰.

İHAM, şedit toplanmalara dair incelemiş olduğumuz mahkeme kararlarına paralel bir yaklaşım sergilemektedir. Toplanma özgürlüğü kapsamında korunan toplanmaların asli unsuru olarak barışçıl olma niteliğini esas alan Mahkeme, önüne gelen başvurularda ilgili toplanmanın toplanma özgürlüğü kapsamında korunup korunmadığına, toplanmanın barışçıl olup olmadığı ekseninde karar vermektedir³⁰¹.

Toplanmaların şedit olup olmadığına yönelik İHAM içtihatlarında, üç aşamalı bir inceleme yapılmaktadır. Bu inceleme kapsamında toplanma katılımcılarının toplanma öncesi ve toplanma sırasındaki tavırları değerlendirilmektedir. Öncelikle toplanmanın

²⁹⁹ AYM, *Gülşah Öztürk Başvurusu*, par. 78-84.

³⁰⁰ AYM, *Osman Erbil Başvurusu*, par. 49.

³⁰¹ İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya [BK]*, par. 92.

barışçıl amaçlarla düzenlenip düzenlenmediği, ardından toplanma katılımcıların şiddet içeren eylemlere başvurup başvurmadığı, son olarak da katılımcıların başka kişilere bedensel zarar verip vermediği incelenmektedir³⁰².

Şedit toplanmalara dair yapılan değerlendirmelerde, toplanmanın düzenleyicilerine yüklenen önem göze çarpmaktadır. İHAM'ın 2012 yılında vermiş olduğu kararda, toplanma düzenleyicilerinin şiddet içerikli amaçlarının bulunması durumunun toplanmanın doğrudan şedit hale geleceği yönünde bir tespit yapılmıştır. Buna ek olarak, toplanmanın düzenleyicileri arasında yer almayan kişilerin şiddet içerikli amaçlarının olması, hatta toplanmanın, düzenleyicilerin kontrolü altında çıkıp kamu düzenini bozma ihtimalinin olması dahi toplanmayı başlı başına şedit hale getirmediği ve dolayısıyla toplanma özgürlüğünün koruma alanından çıkarmadığı saptanmıştır³⁰³.

Her ne kadar toplanma özgürlüğü kapsamında öne sürülen fikirlerin toplanmanın barışçıl olma unsurunu etkilemeyeceğine dair görüşler bulunsun da³⁰⁴ İHAM, vermiş olduğu kararlarda, barışçıl olma unsurunu toplanmanın içeriği ve toplanma kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler açısından taşınması gerektiği sonucuna varmıştır³⁰⁵.

Örneğin, İHAM'ın 2001 tarihinde vermiş olduğu kararda, her ne kadar aynı ifade özgürlüğü kapsamında korunan ifadelerde olduğu gibi, toplanmalarda da bazı insanları rahatsız edici, öfkelenendirici fikirlerin öne sürülebileceği kabul edilse de³⁰⁶, toplanmayı düzenleyenlerin ve toplanmanın katılımcılarının şiddet içeren amaçlarının bulunmasının, toplanmanın barışçıl niteliğini ortadan kaldıracığına hükmetmiştir³⁰⁷.

Ne tür nitelikteki eylemlerin bir toplanmanın barışçıl niteliğini bozacağına dair öğretide ve içtihatlarda çeşitli görüşler mevcuttur. Toplanma esnasında kasti olmayan bir şekilde ortaya çıkan şiddet olaylarının, toplanmanın barışçıl niteliğini bozmadığı öne sürülmüştür. İHAS kapsamında korunan toplanmaların katılımcıları, başka göstericiler

³⁰² İHAM, *Gülcü v. Türkiye*, B. No: 17526/10, 06.06.2016, par. 97.

³⁰³ İHAM, *Schwabe ve M.G. v. Almanya*, B. No: 8080/08 ve 8577/08, 01.03.2012, par. 103.

³⁰⁴ K.J. Partsh, "Freedom of Conscience and Expression and Political Freedoms", *The International Bill of Rights: The Covenant on Civil and Political Rights*, (ed. L. Henkin), Columbia University Press, 1981, s. 231.

³⁰⁵ Murat Güven, *Barışçıl Gösteri ve Toplantı Özgürlüğü*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 30-31.

³⁰⁶ İHAM, *Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaristan*, par. 86.

³⁰⁷ İHAM, *Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaristan*, par. 77.

tarafından şiddete maruz bırakılsalar dahi barışçıl niteliklerini muhafaza etmektedirler. Ek olarak, aynı toplanmada bulunan bazı katılımcıların şiddet olaylarına karışmaları ve barışçıl nitelikte olmayan faaliyetlerde bulunmaları, toplanmanın barışçıl katılımcılarının toplanma özgürlüğünü kaybettikleri şeklinde yorumlanamayacaktır³⁰⁸.

Bu bağlamda İHAM'ın 1991 tarihli Kararının³⁰⁹ incelenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Karara konu olayda toplanma katılımcılarının bir kısmının, polis memurlarını öldürmekle tehdit etmesi ile birlikte toplanmanın barışçıl niteliğini ortadan kalktığı öne sürülmüştür. Başvurucunun kendini bu nitelikteki eylemlerden soyutlamamış olmasına dayanılarak kendisine disiplin cezası verilmiştir. Mahkeme, yapmış olduğu incelemenin sonunda, başvurucuya verilen cezanın miktarından bağımsız olarak, şahsen toplanmanın barışçıl niteliğini bozmamış olsa da kendisine ceza verilmesinin demokratik toplumda gerekli olmadığı kanaatine vararak başvurucunun toplanma özgürlüğünün ihlal edildiğine hükmetmiştir³¹⁰.

Toplanmaların barışçıl olmasının kamu otoritelerine bir yükümlülük yüklediği görünmektedir. İHAM içtihatlarında toplanmalara, kamu düzenini ekseri miktarda bozsalar dahi, barışçıl olma niteliklerini korudukları sürece, kamu otoriteleri tarafından hoşgörü ile yaklaşılması gerektiğine dair vermiş olduğu kararlar mevcuttur³¹¹.

Mahkemelerin barışçıl olma şartını hangi tür fiillerin bozduğuna dair geliştirmiş olduğu içtihat, bir noktada ortaklaşmaktadır. Toplanmanın amacının şiddet ile bağlantılı olduğu, fiziksel anlamda şiddet eylemleri içeren toplanmalar, kategorik olarak toplanma özgürlüğü korumasının dışarısında bırakılmaktadır. İhkak-1 hak eylemleri de bu konuda toplanma özgürlüğünden ayrılmaktadır. Zira ihkak-1 hak, şiddeti kategorik olarak dışlamamaktadır. Şedit bir ihkak-1 hak örneği olarak Ankara'da 2007 yılında yaşanan gecekondü direnişi örnek gösterilebilir. Yurttaşlar, konutlarını yıkmaya gelen kamu

³⁰⁸ Doğru, *age*, s 42.

³⁰⁹ İHAM, *Ezelin v. Fransa*, B. No: 11800/85, 26.04.1991.

³¹⁰ İHAM, *Ezelin v. Fransa*, par. 53.

³¹¹ İHAM, *Disk ve Kesk v. Türkiye*, B. No: 38676/08, 27.11.2012, par. 29; İHAM, *Galstyan v. Ermenistan*, B. No: 26986, 15.11.2007, par. 116-117; İHAM, *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, par. 37.

otoritelerine karşı yer yer şiddete başvurarak direniş göstermiş, evlerinin yıkılmasını engellemiştir³¹².

3.3. GEÇİCİLİK UNSURU

Toplanmaların ayırt edici unsurlarından biri de geçici ve sürekli olmayan nitelikleridir. Toplanmalar kapsamında bir araya gelerek kolektif şekilde hareket eden kişilerin toplanma özgürlüğü kapsamında korunan birliktelikleri, sürekli nitelikte değildir. Ancak toplanma özgürlüğü kapsamında korunan toplanmalar bakımından, geçicilik unsurunun varlığından bahsedebilmek için toplanmaların en fazla ne kadar sürebileceğini tespit etmek oldukça güçtür³¹³. Bu bağlamda bizce iki sorunsal ortaya çıkmaktadır: Aynı mekânda yapılan toplanmalar aralıksız olarak ne kadar sürebilir ve toplanmaların belirli aralıklarla aynı yerde yapılmasının önünde bir engel var mıdır?

Toplanmaları derneklerden ayıran unsur, toplanma katılımcılarının toplanmanın süreklilik arz etmediğinin, geçici olduğunun bilincinde olmalarıdır. Vurgulanması gereken bir başka husus ise, aynı amaç doğrultusunda gerçekleştirilen toplanmaların belirli aralıklarla da yapılabilmesi imkânıdır. Örneğin Greta Thunberg isimli İsveçli eylemci önderliğinde gerçekleştirilen “*Fridays For Future*” toplanmaları, her Cuma günü İsveç Parlamentosu önünde gerçekleştirilmiştir³¹⁴.

Yüksek Mahkeme, FAYM ve AYM içtihatları incelendiğinde, aynı mekânda gerçekleşen toplanmaların en uzun ne kadar sürebileceklerine dair bir karara rastlanmamıştır. Almanya doktrininde ise toplanma özgürlüğü çerçevesinde korunan birlikteliklerin zamansal bakımdan bir sınırlamaya tabi öne sürülmüş, teorik olarak toplanmaların aylar sürebileceği belirtilmiştir³¹⁵.

İHAM’ın 2002 yılında vermiş olduğu karara³¹⁶ konu olayda, geçerli oturum izni bulunmayan yaklaşık iki yüz yasadışı sığınmacı, geçerli oturum izni elde etmek ve iltica

³¹² İrem Yılmaz, “Gecekondu Direnişi: Dikmen Vadisi Örneği”, *Mülkiye Dergisi*, C: 39 S: 2 (2015), s. 311.

³¹³ Ömer Anayurt, *age*, s. 13; İbrahim Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, Diyarbakır Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, s. 61.

³¹⁴ Fridays for Future hareketi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <https://fridaysforfuture.org/> (E.T. 20.05.2023)

³¹⁵ Dürig, Herzog, Scholz, *age*, kn. 79.

³¹⁶ İHAM, *Cisse v. Fransa*, B. No: 51346/99, 09.04.2002.

statülerini yenilemek gibi konularda yaşadıkları zorlukları kamuoyuna duyurmak için Paris’te bulunan St. Bernard Kilisesinde yaklaşık iki ay süren bir toplanma düzenlemiştir. Eylemcilerin bir kısmı, açlık grevine başlamıştır. Polis memurları; ilgili toplanmanın dini hizmetler ile ilgisi olmadığını, toplanma katılımcılarının gittikçe kötüleşen sağlık durumlarını ve kamu düzeni gibi gerekçelere dayanarak toplanmayı dağıtmıştır³¹⁷.

Her ne kadar kamu otoriteleri başvuruçunun da aralarında bulunduğu göstericilerin dini hizmetlerin gerçekleştirilmesini engellediğini ve süresi iki aya geçen “işgal” eyleminin toplanma özgürlüğü kapsamında korunamayacağını öne sürmüş olsa da Mahkeme, kararda toplanmanın yaklaşık iki ay sürmesinin toplanmaya müdahale etmek için meşru bir sebep oluşturduğuna değinmemiştir. Mahkeme, toplanma esnasında kamu düzeninin bozulmamış olması, dini toplanmaların engellenmemiş olması ve toplanma katılımcılarının barışçıl nitelikte olduklarını, şiddet eylemlerine başvurmamış olmalarını dikkate almıştır³¹⁸.

Aralıklarla devam eden bir toplanma örneğine ise Türkiye’de rastlanılabilir. Gözaltında kaybettikleri yakınlarının durumunu sorgulayan Cumartesi Anneleri, 1995 yılından itibaren tam 949 haftadır İstanbul’da bulunan Galatasaray Meydanı’nda cumartesi günleri toplanarak oturma eylemi gerçekleştirmektedirler³¹⁹. İHAM, toplanmaların 176. haftasında yapılan müdahale kapsamında vermiş olduğu kararda³²⁰, toplanmalar kapsamında hedeflenen amaçlardan biri olan soruna dikkat çekme hedefine ulaşıldığına kanaat getirerek toplanma özgürlüğünün ihlal edilmediğine karar vermiştir.

İHAM içtihatları incelendiğinde toplanmaların en fazla ne kadar sürebileceğine dair kesin bir cevaba ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte *Cisse* Kararında görüldüğü üzere, toplanmanın gerçekleştiği mekânın kullanımını ne derecede kısıtladığı, toplanma süresini de etkilemektedir. Zira *Cisse* Kararına konu olayda

³¹⁷ İHAM, *Cisse v. Fransa*, par. 10-12.

³¹⁸ İHAM, *Cisse v. Fransa*, par. 37-39.

³¹⁹ Gazete Duvar, “Cumartesi Annelerine Ters Kelepçeli Gözaltı”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/cumartesi-annelerine-ters-kelepçeli-gozalti-haber-1621979> Yayın Tarihi: 03.06.2023, (E.T. 04.06.2023). Benzer nitelikteki toplanmalara başka ülkelerde de rastlanmaktadır. Bkz. Gazete Duvar, “Dünya Forum: Arjantin’in Plaza de Mayo Anneleri”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2018/09/02/dunya-forum-arjantin-in-plaza-de-mayo-anneleri> Yayın Tarihi: 02.09.2018, (E.T. 04.06.2023).

³²⁰ İHAM, *Çiloğlu ve Diğerleri v. Türkiye*, B. No: 73333/01, 06.03.2007.

toplanma, belirli bir amaca tahsis edilmiş bir mekânda gerçekleşmiş olsa da, kararda eylemcilerin mekânda düzenlenen faaliyetleri engellemedikleri dikkate alınmış, kilisede çalışan rahipler de toplanmadan şikâyetçi olmamıştır³²¹. Bu bağlamda bizce toplanmalar, geçici oldukları ve üçüncü kişilerin meşru haklarını kullanmalarını engellemedikleri müddetçe kamusal alanlarda belirsiz süreli düzenlenebilirler.

İşgal şeklinde gerçekleşen ihkak-ı hak eylemlerinde yurttaşlar, özel mülkiyet rejimine tabi ancak uzun süredir kullanılmamakta olan binalara girerek bu binaları kullanıma açmaktadır. Bu eylemlerin geçici nitelikte olduğunu söylemek bizce mümkün değildir, zira işgal eylemlerinin amacı, ilgili binaların kamusal kullanıma açılmasıdır³²². Bu bağlamda toplanma özgürlüğü, geçicilik unsurunu barındırması bakımından ihkak-ı hak eylemlerinden ayrılmaktadır.

3.5. İHKAK-I HAKKIN TEMEL AYRIMLARI

3.6.1. Toplanmanın Şiddet İçermesi Bakımından: Şedit ve Barışçıl İhkak-ı Hak Ayrımı

İhkak-ı hak eylemleri arasında yapılan temel ayrımlardan biri, ihkak-ı hak eylemi katılımcılarının amaçlarına ulaşmak amacıyla şiddet kullanıp kullanmadıkları ekseninde yapılmaktadır. Eylemcilerin amaçlarına ulaşmak için şiddeti bir araç olarak kullandıkları ihkak-ı hak eylemleri, şedit ihkak-ı hak olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda Boston Çay Partisi eylemleri esnasında çayların denize dökülmesi, şedit ihkak-ı hak eylemi olarak nitelendirilmiştir³²³.

İhkak-ı hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü çerçevesinde korunabilmesi için, öncelikle barışçıl olmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda hangi eylemlerin toplanmaları barışçıl olmaktan çıkardığı sorusu, tezimizin önceki bölümlerinde yanıtlanmıştır³²⁴. Zira görüldüğü üzere, şedit ihkak-ı hak eylemleri kapsamında gerçekleştirilen eylemler, şiddet

³²¹ İHAM, *Cisse v. Fransa*, par. 38.

³²² Gülmelek Doğanay, “Avrupa’da İşgal Hareketlerinin Kapsamı ve Türkiye Örneği: Don Kişot Sosyal Merkezi”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C:4 S:2 (2016), s. 93.

³²³ de Cleyre, *age*, s. 3; Graeber, *age*, s. 205-206.

³²⁴ Bkz. 3.2. BARIŞÇIL OLMA UNSURU

eylemleri içermekte ve hiçbir hukuki mekanizma, barışçıl olmayan toplanmaları korumamaktadır³²⁵.

Öğretideki görüşler ve içtihatlar kapsamında bizce mala zarar verme, sabotaj gibi şedit ihkak-ı hak eylemleri, kategorik olarak toplanma özgürlüğünün koruma alanının dışarısında kalmaktadır. Zira bu tarz eylemlerde şiddet bir araç olarak kullanılmakta, toplanmanın barışçıl olma unsuru ortadan kalkmaktadır.

Buna karşılık öğretilerde oturma eylemleri, barışçıl ihkak-ı hak eylemleri olarak değerlendirilmiştir. Bu eylemler, kamu düzeninde belirgin bir bozulma yaratarak, toplumsal tartışmayı canlandırmayı hedeflemektedir³²⁶. Şedit ihkak-ı hak eylemlerinin aksine barışçıl ihkak-ı hak eylemleri, şiddeti kategorik olarak dışlamaktadır. Öğretilerde yol üzerinde bir üst geçit bulunmadığı için bir çocuğun hayatını kaybetmesi üzerine aynı yolun üzerinde araç trafiğini engelleyecek biçimde bir toplanmanın gerçekleşmesi, şehirde oluşan trafiği protesto etmek amacıyla bisiklet kullanıcılarının bisikletleriyle birlikte oturma eylemi gerçekleştirmeleri gibi şiddet içermeyen eylemler, barışçıl ihkak-ı hak eylemleri olarak yorumlansa da³²⁷, bu eylemlerin birer ihkak-ı hak olduğunu söylemek bizce oldukça güçtür. Zira iki eylemde de önlenmeye, engellenmeye çalışılan herhangi bir faaliyet mevcut değildir. Örneğin ilk örnekteki eylem, yalnızca araç trafiğini engelleyecek şekilde değil, aynı zamanda yurttaşların karşıdan karşıya geçebilmeleri için bir insan koridoru oluşturmak şeklinde gerçekleşmiş olsaydı, bizce barışçıl bir ihkak-ı hak eylemi olarak değerlendirilebilirdi.

Eylemlerin barışçıl niteliği göz önüne alındığında, bizce bazı ihkak-ı hak eylemleri de toplanma özgürlüğünün koruma alanına dâhil olabilecektir. Bu bağlamda tezimizin bir sonraki bölümünde, ihkak-ı hak eylemleri arasındaki farklılıklar üzerinde durulacaktır.

³²⁵ Orsolya Salát, *The Right to Freedom of Assembly: A Comparative Study*, Hart Publishing, Oxford, 2015 s. 107.

³²⁶ Martin Luther King Junior, *Letter From Birmingham Jail*, Penguin Books, Londra, 2018, s. 5-6.

³²⁷ April Carter, *Direct Action and Liberal Democracy*, Routledge, Londra, 6. baskı, 2012, s. 18.

3.6.3. Toplanmaların Biçimi Bakımından İhkak-ı Hak Eylemleri

3.6.3.1. Sembolik İhkak-ı Hak Eylemleri

Öğretide ihkak-ı hak eylemleri incelenirken, eylemlerin yöneldiği amaç esas alınarak da bir ayırım yapılmaktadır. Bu ayırma göre ihkak-ı hak eylemlerini; sembolik ihkak-ı hak eylemleri, önleyici ihkak-ı hak eylemleri, caydırıcı ihkak-ı hak eylemleri, şiddet içeren önleyici ihkak-ı hak eylemleri ve şedit ihkak-ı hak eylemleri şeklinde beş gruba ayırarak incelemek mümkündür³²⁸. Şedit ihkak-ı hak eylemleri tezimizin bir önceki bölümünde incelendiği için, tekrar etmemek için bu bölümde incelenmeyecektir.

Sembolik ihkak-ı hak eylemlerinde katılımcıların temel amacı, hakkında eylem yapılan konuda kamuoyu oluşturarak, yurttaşlar arasında kamusal bir tartışma yaratmaktır. Bu eylemlerde üçüncü kişilerin hakları yalnızca kısa süreli bir şekilde sekteye uğratılmaktadır³²⁹. Bizce sembolik ihkak-ı hak eylemlerinin tipik örnekleri olarak oturma eylemleri gösterilebilir. Örneğin FAYM'nin 1986 yılında vermiş olduğu *Sitzblockaden I* Kararına konu olayda eylemciler, NATO füzelerinin Almanya'da konuşlandırılmasını protesto etmek için NATO üssüne giden yol üzerinde her saat 12 dakika boyunca yolun üzerinde oturma eylemi yaparak yolu kapamışlardır³³⁰.

Bu eylemi önleyici ihkak-ı hak olmaktan ayıran husus, kısa süreli niteliğidir. Zira üçüncü kişilerin haklarını kullanmaları tamamen engellenmemekte, eylem yalnızca sembolik olarak kalmaktadır. Oturma eylemlerinin ve bu şekilde tezahür eden sembolik ihkak-ı hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunması hususu, tezimizin sonraki bölümlerinde detaylı bir biçimde incelenecektir.

3.6.3.2. Önleyici İhkak-ı Hak Eylemleri

Önleyici ihkak-ı hak eylemlerinde toplanma katılımcıları, hakkında eylem yaptıkları faaliyeti kesintiye uğraticı, önleyici eylemlerde bulunurlar. Bu tür ihkak-ı hak eylemleri, oldukça çeşitli şekillerde meydana gelebilmekteyken, tipik örneklerine hayvan hakları eylemcilerinin av sabotajlarında rastlanmaktadır. Hayvan hakları eylemcilerinin

³²⁸ Fenwick, Philipson, *agm*, s. 540-541.

³²⁹ Fenwick, Philipson, *agm*, s. 541.

³³⁰ FAYM, *Sitzblockaden I*, par. 16.

av köpeklerini engelleyici nitelikteki hareketleri, özellikle İngiltere’de mahkeme kararların konu olmuştur³³¹.

İhkak-1 hak eylemcilerinin çeşitli şekillerde ilgili faaliyetleri sekteye uğrattıkları olaylar, İHAM içtihatlarına da yansımıştır. Örneğin Ukrayna’da gerçekleşen ve katılımcıların dönemin Ukrayna Devlet Başkanı’nın bir seremonide anıtın önüne çiçek koymasını engelleme girişimi³³², doğa hakları eylemcilerinin balina avlarını engellemeleri³³³ gibi şekillerde tezahür eden önleyici ihkak-1 hak eylemleri, İHAM tarafından toplanma özgürlüğü çerçevesinde de değerlendirilmiştir. Önleyici ihkak-1 hak eylemlerini konu alan İHAM ve diğer mahkeme kararları, tezimizin sonraki bölümlerinde detaylı bir şekilde incelenecektir.

3.6.3.3. Caydırıcı İhkak-1 Hak Eylemleri

Caydırıcı ihkak-1 hak eylemlerinde, ilgili faaliyeti gerçekleştiren kişilerin bu faaliyetlere devam etmemeleri yönünde çeşitli telkinlerde bulunmaktadır³³⁴. Bu tarz eylemlere hayvan deneylerinin yapılmasına karşı olan hayvan hakları eylemcilerinin ve kürtaj karşıtı grupların başvurduklarına rastlanmaktadır³³⁵. Caydırıcı ihkak-1 hak eylemleri ve bu eylemlerin toplanma özgürlüğü kapsamında korunması sorunsalını cevaplayabilmek için, bizce *Fidler v DPP* Kararının³³⁶ incelenmesi isabetli olacaktır.

1992 tarihli karara konu olayda kürtaj hakkını savunan bir grup ve bu hakka karşı olan bir grup, kürtaj kliniğinin önünde eş zamanlı toplanmalar gerçekleştirmiştir. Kürtaj karşıtı grubun katılımcıları, kliniğe gelen kadınları kürtaj yaptırmamaları konusunda ikna etmeye çalışmış, bunu yaparken de kürtaj yaptırmanın olası sonuçlarını ajite edici bir biçimde kadınlara aktarmıştır. Kürtaj karşıtı grubun katılımcıları, kadınları rahatsız ettikleri gerekçesiyle İngiltere’de o dönemde yürürlükte olan “şiddet veya başka araçlarla göz korkutma ya da rahatsızlık verme” suçunu işledikleri gerekçe gösterilerek tutuklanmıştır.

³³¹ Fenwick, Philipson, *age*, s. 541.

³³² İHAM, *Karpyuk ve Diğerleri v. Ukrayna*, B. No: 30582/04 ve 32152/04, 06.01.2016, par. 10.

³³³ İHAM, *Drieman ve diğerleri v. Norveç*.

³³⁴ Fenwick, Philipson, *age*, s. 541.

³³⁵ Mead, *age*, s. 238.

³³⁶ *DPP v. Fidler* [1992] 1 WLR 91 (DC).

Yargıçlar, önlerine gelen olayda kürtaj karşıtı grubun katılımcılarının, kürtaj yaptırmaya gelen kadınları caydırmaya çalıştıklarını kabul etmekle birlikte, katılımcıların gerçekleştirdikleri telkin faaliyetlerinde herhangi bir şekilde şiddete başvurmadıklarını, yalnızca sözel olarak rahatsız verdiklerini vurgulamış ve kadınları tehdit etmedikleri tespitinde bulunarak, tutukluluğun bozulması kararını onamıştır³³⁷.

Caydırıcı ihkak-ı hak eylemlerinin, barışçıl toplanmalar biçiminde tezahür etmeleri önündeki temel engel, toplanma katılımcılarının karşı oldukları faaliyetin sürdürülmesini engellemek için, faaliyeti gerçekleştirmek isteyen üçüncü kişileri tehdit etmeleri durumunda ortaya çıkmaktadır. Zira toplanma katılımcılarının, üçüncü kişileri tehdit etmeleri, toplanmanın barışçıl amaçlarla düzenlenmediği anlamına gelecek ve bu durum, İHAM içtihatları uyarınca toplanmanın barışçıl olmaktan çıkması anlamına gelecektir³³⁸.

Böylelikle caydırıcı ihkak-ı hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunması bağlamında bir ayırım yapma zorunluluğu hâsıl olmaktadır. Bizce tehdit suçunun işlenmediği caydırıcı ihkak-ı hak eylemleri, toplanma özgürlüğünün korunması altında olmaktadır. Lakin üçüncü kişilerin meşru haklarını kullanmalarının önüne tehdit suçu gibi şiddet içeren şekillerle geçildiği takdirde caydırıcı ihkak-ı hak eylemleri, toplanma özgürlüğünün koruma alanının dışına çıkmaktadır.

3.6.3.4. Şiddet İçeren Önleyici İhkak-ı Hak Eylemleri

Şiddet içeren önleyici ihkak-ı hak eylemleri, önleyici ihkak-ı hak eylemlerinden temel bir noktada ayrılmaktadırlar. Öğretide bu tür ihkak-ı hak eylemleri, oturma eylemine müdahale eden polisler fiziksel olarak direniş gösterme ve dolayısıyla şiddet içerikli eylemlere başvurmak şeklinde tanımlanmış olsa da³³⁹, kanımızca şiddet içeren önleyici ihkak-ı hak eylemlerini, önleyici ihkak-ı hak eylemlerinden ayırmak için daha farklı bir kıstas kullanılmalıdır.

Önleyici ihkak-ı hak eylemine farazi bir örnek olarak gecekonduda yaşayan yurttaşların, konutlarını yıkmaya gelen buldozerlerin önüne kısa süreli olarak yatmaları

³³⁷ Mead, *age*, s. 292.

³³⁸ İHAM, *Shmorgunov ve Diğerleri v. Ukrayna*, B. No: 15367/14, 21.04.2021, par. 491.

³³⁹ Fenwick, Philipson, *agm*, s. 541.

gösterilebilir. Ancak yurttaşlar buldozerleri tahrip ederek, konutlarının yıkılmasını engelledikleri takdirde ortada şiddet içeren önleyici ihkak-ı hak eyleminin varlığından bahsedilebilir.

Bizce şiddet içeren önleyici ihkak-ı hak eylemlerinin tipik bir örneğine 2006 yılında İngiltere Temyiz Mahkemesi tarafından verilen *R v. Jones Kararına*³⁴⁰ konu olayda rastlamak mümkündür. Karara konu olayda toplanma katılımcıları, İngiltere'nin 2003 yılında başlayan Irak Savaşı'na katılmasını ve bölgeye asker göndermesini protesto etmek amacıyla İngiltere'de bulunan bir askerî üsse, üssü çevreleyen çitlerde bir delik açarak girmiştir. Askerî üstte bulunan yakıt tankerleri ve bombalara zarar veren katılımcılardan biri üstte bulunan hangarı yakmaya çalışmıştır.

Katılımcılar, gerçekleştirdikleri şiddet eylemlerinin meşru olduğunu ve yürürlükteki pozitif hukuk düzenlemeleri tarafından korunduğunu öne sürmüşlerdir. Zira İngiltere'de olayın gerçekleştiği dönemde yürürlükte olan 1967 tarihli Ceza Kanunu uyarınca, suç işlenmesini önlemek için makul oranda şiddete başvurmak, herhangi bir suç unsuru oluşturmamaktadır. Mahkeme, dikkat çekici bir biçimde parlamento egemenliğini vurgulamış, suç unsuru oluşturan fiillerin yalnızca Parlamento tarafından yaratılan kanunlar çerçevesinde ortaya çıktığını ve benzer durumların suç oluşturmamasından rahatsız olan yurttaşların ilgili konularda değişiklik olması için Parlamento'yu baskı altına alması gerektiğini belirterek, İngiltere'nin Irak Savaşı'nda yürürlükteki pozitif hukuk çerçevesinde suç işlediği yönündeki savunmayı reddetmiştir³⁴¹.

Bu bağlamda bizce şiddet içeren önleyici ihkak-ı hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü çerçevesinde korunmaları mümkün olmayacaktır. Zira tezimizin önceki bölümlerinde belirttiğimiz gibi, yalnızca barışçıl toplanmalar, toplanma özgürlüğü çerçevesinde korunmaktadır ve görüldüğü üzere, şiddet içeren önleyici ihkak-ı hak eylemlerinde toplanmanın amacı, şiddet içerikli eylemleri gerçekleştirme şeklinde tezahür edebilmektedir.

³⁴⁰ *R v Jones* [2006] UKHL 16, 29.03.2006.

³⁴¹ *R v. Jones*, par. 29, 60, 84.

3.7. İHKAK-I HAK EYLEMLERİNDE KULLANILAN METOTLARIN TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.7.1. Oturma Eylemleri

Hak ve özgürlük arayışındaki insanlar, uzun yıllardır bu amaçlarla toplanmalar düzenlemektedir. Kolektif tarihsel süreç içerisinde insanlar, birçok farklı yolla kendilerini ifade etmeye çalışmış, toplanma amaçları doğrultusunda kamuoyu yaratmış, kamusal alanda tartışmaları filizlendirmiştir. Bu gibi amaçlar için zaman içerisinde farklı toplanma metotları geliştirmiştir. Geliştirilen toplanma metotlarından şüphesiz en etkililerinden biri, oturma eylemleridir.

Hak ve özgürlük mücadeleleri tarihinde oturma eylemlerine özellikle azınlıkların sıklıkla başvurdukları göze çarpmaktadır. Örneğin ABD’de 1950’li yıllarda başlayan Yurttaşlık Hakları Hareketi kapsamında siyahi üniversite öğrencileri, eşit yurttaşlık talepleri doğrultusunda haklarına erişebilmek için oturma eylemlerine başvurmuşlardır³⁴². Güney Afrika Cumhuriyeti’nde Apartheid Rejimi’ni protesto etmek için düzenlenen oturma eylemleri³⁴³, ırkçılıkla suçladıkları işverenlerinin işi bırakması için gerçekleştirilen oturma eylemleri³⁴⁴ şeklindeki örnekler çoğaltılabilir.

Oturma eylemlerine günümüzde de sıklıkla başvurulmaktadır. İklim krizine dikkat çekmek isteyen iklim eylemcileri tarafından sıklıkla başvuru olan oturma eylemlerinde³⁴⁵, zaman içerisinde farklı metotlar da uygulanmaya başlanmıştır. Bu metotlardan bizce en dikkat çekici olanlarından biri, toplanma katılımcılarının kendilerini belirli bir yere zincirledikleri ya da yapıştırıcı bir madde yardımıyla zemine sabitledikleri eylemlerdir³⁴⁶. Türkiye’de de oturma eylemlerinin güncelliğini koruduğunu söylemek mümkündür. 29 Mart 2021 tarihli Cumhurbaşkanı Kararı ile İstanbul Sözleşmesi olarak

³⁴² Theodore Carter Delaney, “The Sit-In Demonstrations in Historic Perspective”, *The North Carolina Historical Review*, C: 87 S: 4 (2010), s. 431-432.

³⁴³ Stephen Zunes, *age*, s. 159.

³⁴⁴ Shawn Hattingh, “Mineworkers’ Direct Action: Occupations and Sit-Ins in South Africa”, *WorkingUSA: The Journal of Labor and Society*, C: 13 S: 3 (2010), s. 346.

³⁴⁵ Zeit Online, “Letzte Generation Startet Protestaktionen in Berlin” https://www.zeit.de/gesellschaft/2023-04/klimaaktivisten-letzte-generation-berlin-proteste-blockaden?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F Yayınlanma Tarihi: 19.04.2023, (E.T. 05.05.2023).

³⁴⁶ Voa News, “Climate Activists Glue Themselves to Roads, Stop Berlin Traffic” <https://www.voanews.com/a/climate-activists-glue-themselves-to-roads-stop-berlin-traffic/7063812.html>, Yayınlanma Tarihi: 24.04.2023, (E.T. 05.05.2023).

da bilinen Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Sözleşme'den çekilme kararının alınması, kadın hakları eylemcileri tarafından İstanbul'da bulunan Taksim Meydanı'nda yapılan oturma eylemleri ile protesto edilmiştir³⁴⁷.

İhkak-1 hak eylemlerinde de sıklıkla başvurulan bir eylem metodu olan oturma eylemleri, şüphesiz çok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında, oturma eylemlerini tanımlamak kanımızca güçleşmektedir. Bizce bu eylemlerin ortak noktası, toplanma katılımcılarının bir araya gelerek genellikle kamusal alanlarda geçici bir şekilde buldukları konumu koruyarak, kamu düzenini belirli oranda bozmalarıdır.

Yapmış olduğumuz bu tanımlamadan yola çıkılarak, Türkiye Doktrininde bu tür eylemleri tanımlamak için kullanılan “oturma eylemi” ifadesinin yetersizliği iddia edilebilecektir. Zira bu tür eylemlerde, toplanma katılımcılarının faaliyetlerini yalnızca oturmak olarak tanımlamak, bizce oturma eylemlerinin önleyici niteliklerini tamamen göz ardı etmek anlamına gelecektir. Bu bağlamda Almanya Doktrininde oturma eylemlerini tanımlamak için kullanılan “*Sitzblockade*” kavramının³⁴⁸, bu tür eylemleri betimlemek açısından daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

Sitzblockade, Türkçe'ye “oturma direnişi” şeklinde çevrilmektedir³⁴⁹. Böylelikle *Sitzblockade* kavramının kullanımı ile birlikte oturma eylemlerinin önleyici nüvesi vurgulanmış olmaktadır. Bu bağlamda biz de oturma eylemlerine içkin önleyicilik unsurunun vurgulanabilmesi için, bu tür eylemleri tanımlarken “oturma eylemi” kavramının değil, “oturma blokajı” ya da “blokaj eylemi” şeklinde tanımlamaların kullanılabilmesi kanaatindeyiz.

³⁴⁷ Gazete Duvar, “Kadınlar Taksim'de Oturma Eylemi Yaptı”

<https://www.gazeteduvar.com.tr/kadinlar-taksimde-oturma-eylemi-baslatti-haber-1516872> Yayınlanma Tarihi: 22.03.2023, (E.T. 05.05.2023).

³⁴⁸ Ridder, Breitbach, Deiseroth, *age*, kn. 161; Lutz Eiding, Jochen Hofmann-Hoeppel, *Verwaltungsrecht*, Nomos, Baden-Baden, 3. baskı, 2022, kn. 27.

³⁴⁹ Langenscheidt, *Almanca-Türkçe Sözlük*, <https://tr.langenscheidt.com/almanca-turkce/sitzblockade> (E.T. 01.06.2023).

Oturma eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunması, tezimiz bakımından önemli bir konudur. Tezimizin önceki bölümlerinde belirttiğimiz üzere³⁵⁰, oturma eylemleri barışçıl ihkak-ı hak metotlarından biridir ve bu eylemlere sıklıkla başvurulmaktadır. Bu bağlamda İHAM ve farklı ülkelerin içtihatlarında bulunan oturma eylemlerine yönelik kararların incelenmesinin, oturma eylemi şeklinde gerçekleşen ihkak-ı hak eylemlerinin hangi durumlarda toplanma özgürlüğü çerçevesinde korunabileceğini tespit etmek açısından önem taşıyacağı düşüncesindeyiz.

ABD’de yaşanan Yurttaşlık Hakları Hareketi kapsamında özellikle siyahi yurttaşların oturma eylemlerine başvurduklarını belirtmiştik. Yüksek Mahkeme’nin oturma eylemlerine dair önüne gelen ilk dava, 1961 tarihli *Garner v. Louisiana* davasıdır³⁵¹. Davaya konu olayda toplanma katılımcıları siyahi olup, beyaz ve siyah yurttaşların kullanımına açık bir restorana gitmiş, yalnızca beyaz yurttaşlara hizmet verilen bölüme oturmuştur. Restoran sahipleri katılımcılara oturdukları alanda hizmet veremeyeceklerini belirtmelerine rağmen katılımcıların restorandan ayrılmasını talep etmemiştir. Katılımcılar, oturma eylemine devam ettikleri müddetçe herhangi bir şekilde konuşma yapmamış, sessiz bir şekilde beyaz yurttaşlara ayrılan alanda oturmaya devam etmiştir.

Restorana gelen polis memurları, toplanma katılımcılarını beyaz yurttaşlara ayrılan alanda oturdukları konusunda uyararak restorandan dışarı çıkarmış, ardından eyalette yürürlükte olan pozitif hukuk düzenlemelerine dayanarak kamu düzenini bozdukları gerekçesiyle tutuklamıştır. Katılımcılar karara karşı itiraz etseler de, Louisiana Yüksek Mahkemesi, itirazları reddetmiştir.

Yüksek Mahkeme, yapmış olduğu incelemede geleneksel olarak uygulanan ve siyahi yurttaşlara beyaz yurttaşlardan farklı bir yerde yemek servis edilmesi gibi uygulamaların herhangi bir suç unsuru oluşturmadığına kanaat getirmiş, toplanma katılımcılarının barışçıl bir şekilde oturma eylemi yapmalarının herhangi bir suç unsuru barındırmadığına oybirliği ile hükmetmiştir³⁵². Kararda oturma eylemlerinin toplanma özgürlüğü tarafından korunduğu belirtilmiş ve toplanmaların kamusal tartışmalara olan

³⁵⁰ Bkz. 3.6.1 Toplanmanın Şiddet İçermesi Bakımından: Şedit ve Barışçıl İhkak-ı Hak Ayrımı

³⁵¹ Yüksek Mahkeme, *Garner v. Louisiana*, 368 U.S. 157, 1961.

³⁵² Yüksek Mahkeme, *Garner v. Louisiana*, s. 174.

olumlu etkisi vurgulanmıştır³⁵³. Bu incelemelere ek olarak, restoran sahibinin toplanma katılımcılarının restoranda bulunmalarına rıza göstermesinin öneminin altı çizilmiştir³⁵⁴. Mahkeme, Louisiana’da yürürlükte olan ve aynı zamanda göstericilerin tutuklanmasına dayanak oluşturan kamu düzeni yasasının muğlak olduğuna karar vererek, tutukluluk kararını bozmuştur³⁵⁵.

Yüksek Mahkeme’nin *Garner v. Louisiana* Kararında oturma eylemlerine karşı sergilediği yaklaşım, istikrarlı bir biçimde devam etmiştir. Yurttaşlık Hakları Hareketi, ABD’de 1960’lı yıllarda oturma eylemlerini sürdürmüş, bazı durumlarda olaylar Yüksek Mahkeme’nin önüne taşınmıştır. Mahkeme’nin 1964 yılında verdiği *Barr v. City of Columbia* Kararına³⁵⁶ konu olayda, tamamı siyahi yurttaşlardan oluşan toplanma katılımcıları, tüm yurttaşlara açık bir mağazaya girerek, yalnızca beyaz yurttaşların oturarak yemek yiyebilecekleri bir alana oturmuş ve siparişlerinin alınmasını beklemiştir.

Bunun üzerine mağaza sahibi, toplanma katılımcılarına servis yapılmayacağını belirterek hepsinden mağazadan dışarıya çıkmalarını talep etmiştir. Katılımcıların dışarıya çıkmayı reddetmeleriyle birlikte mağazaya giren polis memurları, izinsiz giriş ve kamu düzenini bozma suçlarını işlediklerini gerekçe göstererek katılımcıları tutuklamıştır³⁵⁷. Yüksek Mahkeme, katılımcıların barışçıl tutumlarının altını çizerek, kamu düzeninin bozulduğu yönündeki delillerin yeterli olmadığı kanaatine varmış ve katılımcıların tutukluluk kararını bozmuştur³⁵⁸.

Yüksek Mahkeme’nin oturma eylemlerine karşı sergilediği özgürlükçü tutuma 1966 yılında önüne gelen *Brown v. Louisiana* davasında³⁵⁹ da rastlamak mümkündür. Karara konu olayda tamamı siyahi yurttaşlardan oluşan toplanma katılımcıları, yalnızca beyaz yurttaşların kullanımına açık olan bir kütüphaneye girerek kütüphaneciden bir kitap talep etmiş, ardından sessiz bir biçimde oturma eylemi gerçekleştirmiştir.

³⁵³ Yüksek Mahkeme, *Garner v. Louisiana*, s. 202.

³⁵⁴ Yüksek Mahkeme, *Garner v. Louisiana*, s. 203.

³⁵⁵ Yüksek Mahkeme, *Garner v. Louisiana*, s. 162.

³⁵⁶ Yüksek Mahkeme, *Barr v. City of Columbia*, 378 U.S. 146, 1964.

³⁵⁷ Yüksek Mahkeme, *Barr v. City of Columbia*, s. 147.

³⁵⁸ Yüksek Mahkeme, *Barr v. City of Columbia*, s. 150.

³⁵⁹ Yüksek Mahkeme, *Brown v. Louisiana*, 383 U.S. 131, 1966.

Kütüphaneci, toplanma katılımcılarından kütüphaneyi terk etmelerini istemiş, katılımcılar ise bu talebi reddetmiştir. Oturma eyleminin başlamasının hemen ardından kütüphaneye gelen polis memurları, katılımcıları kamu düzenini bozdukları gerekçesiyle tutuklamıştır³⁶⁰. Yüksek Mahkeme, yapmış olduğu değerlendirmede, toplanma katılımcılarının kamu düzenini bozduklarına dair herhangi bir gösterge olmadığını vurgulamış, toplanmanın barışçıl olduğunu tespit etmiştir³⁶¹. Bu tespitlere ek olarak Yüksek Mahkeme, *Barr v. City of Columbia* davasına yönelik vermiş olduğu karardan farklı bir yaklaşım benimseyerek, toplanma katılımcılarının gerçekleştirdikleri oturma eyleminin toplanma özgürlüğü kapsamında korunduğu tespitinde bulunmuştur. Mahkeme, toplanmaların barışçıl oldukları müddetçe Anayasa tarafından korunduğunun altını çizmiştir³⁶².

İncelemiş bulunduğumuz kararlar ışığında görülmektedir ki Yüksek Mahkeme, genel itibariyle oturma eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunduğuna karar vermiştir. Mahkeme'nin uygulamış olduğu yaklaşım, oturma eylemlerini barışçıl olma unsuru üzerinden değerlendirme şeklinde olmuş, oturma eylemi şeklinde gerçekleşen toplanmaların üçüncü kişilerin haklarını kullanmalarını engellemeleri yönünden bir değerlendirme yapılmamıştır³⁶³.

Buna karşılık, FAYM'nin önüne gelen oturma eylemlerine ilişkin davalarda, Yüksek Mahkeme'nin aksine, oturma eylemi şeklinde tezahür eden toplanmaların, üçüncü kişilerin haklarını kullanmalarına yönelik getirdiği sınırlama etrafıca tartışılmıştır. Bu bağlamda bizce FAYM'nin oturma eylemlerine yönelik geliştirdiği ve zaman içerisinde farklılaşan yaklaşımının incelenmesi, tezimiz bakımından yüksek derecede önem arz etmektedir.

Almanya'da savaş karşıtı gruplar, oturma eylemlerine 1980'li yıllarda sıklıkla başvurmuştur. Kendinden sonra gerçekleşecek olan savaş karşıtı toplanmaları etkileyen oturma eylemleri, 1981 yılında Großengstingen'de başlamıştır. Bu eylemler, toplanma katılımcılarının kendilerini askerî kışlaların girişlerine zincirlemeleriyle başlamış ve bir

³⁶⁰ Yüksek Mahkeme, *Brown v. Louisiana*, s. 137.

³⁶¹ Yüksek Mahkeme, *Brown v. Louisiana*, s. 139-140.

³⁶² Yüksek Mahkeme, *Brown v. Louisiana*, s. 141-142.

³⁶³ Salát, *age*, s. 163.

yıl içerisinde büyüyerek, yüzlerce kişiden oluşan toplanmalara dönüşmüştür. Katılımcılar askerî üsse yakın bir alanda kamplar kurarak nöbetleşe olarak üssün girişinde oturma eylemleri yapmıştır³⁶⁴.

FAYM'nin oturma eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunmasına dair içtihadı, 1986 yılında vermiş olduğu *Sitzblockaden I Kararı*³⁶⁵ ile başlamaktadır. Karara konu olayda toplanma katılımcıları, NATO tarafından SSCB tehdidi gerekçe gösterilerek Almanya'da konuşlandırılan füzeleri protesto etmek amacıyla askerî üslerin giriş yollarını kapatacak şekilde oturma eylemlerine başvurmuştur. Katılımcılar, oturma eylemleri sırasında herhangi bir şiddet eylemine başvurmamış, tepkilerini yalnızca yolu kapatarak göstermiştir. Savaş karşıtı yurttaşlar, bu eylemlere başvurmadan önce birçok toplanma gerçekleştirerek tepkilerini dile getirmeye çalışmıştır³⁶⁶.

Toplanma katılımcılarının, bedensel olarak askerî üssün önündeki yolu kapatarak oturma eylemi gerçekleştirmeleri, Alman Ceza Kanunu'nun 240. maddesinde tanımlanan cebir suçunun³⁶⁷ unsurlarını oluşturduğu gerekçe gösterilerek tutuklanmaları üzerine katılımcılar, anayasa şikâyeti yoluyla FAYM'ye başvurmuştur.

FAYM yargıçları, cebir suçunun psikolojik unsurunun mevcut olup olmadığını değerlendirirken bir fikir ayrılığı yaşanmıştır. Dört yargıç, cebir suçunun kapsamının *Laepple* Kararındaki gibi genişletilmesinin Almanya Anayasası'nın 103. maddesinin ikinci fıkrasında öngörülen kanunilik ilkesine aykırı olduğu görüşünü ortaya sürmüş, dört yargıç ise cebir suçunun bu şekilde yorumlanmasının anayasaya aykırılık oluşturmadığı kanaatine ulaşmıştır³⁶⁸. FAYM Kanununun 15. maddesinin 4. fıkrası uyarınca anayasaya aykırı olduğu iddia edilen hüküm hakkında yapılan oylama eşitlik ile sonuçlandığı için, ilgili hüküm iptal edilememiştir.

Her ne kadar FAYM, oturma eylemlerinin kategorik olarak toplanma özgürlüğü koruması dışında olmadıklarını vurgulasa da, oturma eylemi şeklinde gerçekleşen

³⁶⁴ Peter E. Quint, *Civil Disobedience and the German Courts: The Pershing Missile Protests in Comparative Perspective*, Routledge-Cavendish, New York, 2008, s. 12-13.

³⁶⁵ FAYM, *Sitzblockaden I*.

³⁶⁶ FAYM, *Sitzblockaden I*, par. 2-5.

³⁶⁷ Almanya Yargıtayı, *Laepple*.

³⁶⁸ FAYM, *Sitzblockaden I*, par. 61.

toplamların davaya konu olayda olduğu gibi üçüncü kişilerin haklarını engellemeye yönelmesi durumunda bu toplamlara müdahale edilmesinin toplama özgürlüğüne aykırılık oluşturmadığına karar vermiştir³⁶⁹.

FAYM'nin oturma eylemlerine dair verdiği ikinci kararda³⁷⁰, bu tür eylemlere olan yaklaşımı radikal bir biçimde değişmiştir. Karara konu olayda toplama katılımcıları, Almanya'da kısa menzilli füzelerin konuşlandırılmasını protesto etmek amacıyla Großengstingen'de bulunan Almanya Ordusuna ait bir mühimmat deposuna giriş yolunun üzerinde oturma eylemleri gerçekleştirmiştir. Katılımcılar aynı zamanda kendilerinden önce oturma eylemi yapan kişilerin tutuklanmaları hususunda kamuoyu yaratmayı amaçlamıştır³⁷¹. Katılımcıların, Alman Ceza Kanunu tarafından düzenlenen cebir suçunu işledikleri gerekçesiyle tutuklanması üzerine, FAYM'ye anayasa şikâyeti yoluyla başvurulmuştur.

İlgili kararda FAYM, *Sitzblockaden I* Kararındaki yaklaşımının aksine cebir suçunun kıyas yoluyla kapsamının genişletilmesini, Almanya Anayasası'nın 103. maddesinin ikinci fıkrasında düzenlenen suç ve cezada kanunilik ilkesine aykırılık oluşturduğuna hükmetmiştir. Mahkeme, cebir suçunu düzenleyen Alman Ceza Kanunu'nun 240. maddesinde geçen “şiddet” sözcüğünün anlamının geniş şekilde yorumlanarak, oturma eylemi katılımcılarının, buldukları yerden ayrılmayarak üçüncü kişilerin haklarını kullanmalarını engelledikleri esnada üçüncü kişilere uyguladıkları psikolojik cebri kıyaslayacak şekilde genişletilmesinin, cebir suçunu oluşturan fiillerin ayrımını imkânsız hale getireceğini belirtmiştir³⁷².

Bu açıklamayla birlikte, FAYM yargıçlarının, “şiddet” kavramının kapsamının kıyas yoluyla genişletilmesinin Almanya Anayasası'na aykırılık oluşturacağı hususunda hemfikir olduklarını söylemek mümkün değildir. Beşe karşı üç oyçokluğu ile alınan kararın karşı oy yazısında oturma eylemi katılımcılarının, yol üzerinde ilgili eylemi

³⁶⁹ FAYM, *Sitzblockaden I*, par. 85-90.

³⁷⁰ FAYM, *Sitzblockaden II*, 92,1, (1995), <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv092001.html> (E.T. 03.06.2023).

³⁷¹ FAYM, *Sitzblockaden II*, par. 1-5.

³⁷² FAYM, *Sitzblockaden II*, par. 58-60.

gerçekleştirmekle birlikte fiziksel bir engel oluşturdukları ve psikolojik cebrin ancak bu fiziksel engel sebebiyle ortaya çıkabileceği belirtilmiştir³⁷³.

Bizce sembolik ihkak-ı hak ve oturma eylemlerine dair ortaya koyduğu görüş sebebiyle FAYM'nin 2001 yılında vermiş olduğu *Sitzblockaden III* Kararı³⁷⁴, tezimiz bakımından oldukça önemlidir. Karara konu olayda toplanma katılımcıları, nükleer enerjinin zararları hakkında kamuoyu yaratmak amacıyla sabahın erken saatlerinde *Wackersdorf*'ta bulunan nükleer enerji santraline gelerek kendilerini nükleer enerji santralinin giriş kapısına ve birbirlerine zincirlemiştir. Katılımcıların gerçekleştirdikleri oturma eylemi sebebiyle yaklaşık yirmi araç, bir ila iki saat arasında değişen sürelerde nükleer enerji santralinin önünde beklemek durumunda kalmıştır³⁷⁵. Nükleer enerji santraline gelen polis, katılımcıları birbirlerine bağlayan zincirleri kestikten sonra, cebir suçunu işledikleri gerekçesiyle tutuklamıştır.

FAYM, yapmış olduğu incelemede toplanma katılımcılarının gerçekleştirdikleri oturma eyleminin, toplanma özgürlüğü çerçevesinde korunduğuna karar vermiştir. Katılımcılar kendilerini birbirlerine nükleer enerji santralinin giriş kapısına zincirlemiş olsalar dahi Mahkeme, katılımcıların, toplanmayı barışçıl olmaktan çıkaracak herhangi bir faaliyetlerinin olmadığı görüşündedir. Mahkeme, buna ek olarak, toplanma katılımcılarının kasti ya da istemeden de olsa üçüncü kişilerin haklarını kullanmalarını engellese dahi, herhangi bir şekilde şiddet eylemine başvurulmamış olmasını gerekçe göstererek, toplanmanın barışçıl çerçevede yürütüldüğüne karar vermiştir³⁷⁶.

Yapılan incelemede oturma eyleminin yöneldiği amacın, eylemde cebir suçunun işlenip işlenmediğine dair yapılacak olan değerlendirmedeki rolü vurgulanmıştır. Zira FAYM içtihatları bağlamında yalnızca kamuoyu yaratmaya yönelik veya protesto edilen konuda farkındalık yaratmaya yönelik oturma eylemleri, toplanma özgürlüğü kapsamında korunmaktadır³⁷⁷. Bununla birlikte FAYM, önüne gelen başvuruda toplanma özgürlüğünün ihlal edilmediğine karar vermiştir. Mahkeme, *Sitzblockaden II* Kararına atıfta bulunarak oturma eylemi düzenleyen kişilerin fiziksel varlığının yolda bekleyen

³⁷³ FAYM, *Sitzblockaden II*, par. 72-75.

³⁷⁴ FAYM, *Sitzblockaden III*.

³⁷⁵ FAYM, *Sitzblockaden III*, par. 1-5.

³⁷⁶ FAYM, *Sitzblockaden III*, par. 44-45.

³⁷⁷ FAYM, *Sitzblockaden III*, par. 55.

araç sürücülerinde yarattığı psikolojik cebrin, ilgili suçun oluşması için yeterli olmadığını tekrar etmiş, yurttaşların kendilerini kapıya zincirlemeleri ile birlikte cebir suçunun fiziksel unsurunun da oluştuğuna karar vermiştir. Zira zincirleri kesmek için kamu otoritelerinin güç kullanması gerekliliğinin yanı sıra, kapıya zincirle bağlı olmaları ile birlikte yurttaşların araçlardan kaçınmak için herhangi bir imkânı kalmamış, sürücüler üzerindeki psikolojik cebrin etkisi daha da artmıştır³⁷⁸.

Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya Başvurusu³⁷⁹, İHAM'ın oturma eylemlerine olan bakış açısının anlaşılması için kanımızca oldukça önemlidir. Başvuruya konu olayda Litvanyalı çiftçiler, Litvanya Hükümeti'nin tarımsal politikalara dair aldığı kararları protesto etmek amacıyla kamu otoritelerinden meydanlarda toplanmalar düzenlemek için izin almıştır. Bununla birlikte, toplanmalar sırasında çiftçiler, kamu otoritelerinden aldıkları izin dâhilinde olmayacak şekilde üç otoyol üzerinde araç trafiğini engelleyecek şekilde oturma eylemleri gerçekleştirmiştir. Çiftçiler hakkında kamu düzenini bozdukları ve isyan çıkardıkları gerekçesiyle dava açılmıştır.

İHAM, yapmış olduğu değerlendirmede, ilgili oturma eyleminin toplanma özgürlüğü kapsamında korunduğunu tespit etmiştir³⁸⁰. Yapılan değerlendirmede toplanma özgürlüğünün yalnızca barışçıl nitelikteki toplanmaları koruduğu belirtilmiş, çiftçilerin gerçekleştirdikleri oturma eyleminde de traktör ve kamyon gibi araçlarla yolun kapatılmasının, başlı başına bir şiddet eylemi olarak değerlendirilemeyeceğine karar verilmiştir³⁸¹. Mahkeme, toplanma katılımcılarına kamu düzenini bozdukları ve isyan çıkardıkları gerekçesiyle davaların açılmasının, toplanma özgürlüğüne müdahale edici nitelikte olduğu saptamıştır³⁸².

Yapılan değerlendirmeler sonucunda başvuruçuların toplanma özgürlüğünün ihlal edilmediğine karar verilmiştir. Her ne kadar İHAM, toplanma özgürlüğünün demokratik toplumdaki önemini altını çizse de³⁸³, oturma eylemi çerçevesinde gerçekleştirilen otoyolların araç trafiğine kapatılması ile toplanma katılımcılarının protesto ettikleri

³⁷⁸ FAYM, *Sitzblockaden III*, par. 31.

³⁷⁹ İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya*.

³⁸⁰ İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya*, par. 86.

³⁸¹ İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya*, par. 92-93.

³⁸² İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya*, par. 100.

³⁸³ İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya*, par. 142.

tarımsal politikalar arasında bağ kurulamamış³⁸⁴, toplanma özgürlüğünün üçüncü kişilerin haklarının korunabilmesi adına bazı durumlarda kısıtlanabileceği kabul edilmiştir³⁸⁵.

İncelemiş olduğumuz kararlar ekseninde, Yüksek Mahkeme, FAYM ve İHAM'ın oturma eylemlerine karşı sergiledikleri yaklaşımda benzerlik ve farklılıklar göze çarpmaktadır. Üç mahkeme de oturma eylemlerini kategorik olarak toplanma özgürlüğünün koruma alanının dışarısına çıkarmamıştır. Mahkemeler, oturma eylemlerini değerlendirirken öncelikli olarak katılımcıların barışçıl tutumlarının göz önüne almış, katılımcılar tarafından herhangi bir şiddet eylemine başvurulmamış olmasını, toplanmanın barışçıl olduğuna dair bir karine olarak ele almıştır. FAYM, Yüksek Mahkeme ve İHAM'dan farklı olarak oturma eylemlerinde katılımcıların üçüncü kişilerin haklarını cebir suçunu işleyerek engelledikleri bağlamında bir tartışma yürütmüştür.

Bu değerlendirmelere ek olarak, oturma eylemlerinin yöneldiği amacın da bu eylemlerin toplanma özgürlüğü kapsamında korunmaları değerlendirilirken göz önüne alındığı tarafımızca saptanmıştır. Toplanmalar doğaları gereği bazı durumlarda üçüncü kişilerin meşru haklarını kullanmalarını engelleyici nitelikte olabilmektedirler. Ancak üçüncü kişilerin haklarını kasten engelleyici nitelikteki oturma eylemlerine gerçekleştirilen müdahalelerde kamu otoritelerine daha geniş bir takdir alanı bırakılmıştır³⁸⁶. Bununla birlikte, bizce sembolik ihkak-ı hak eylemleri olarak nitelendirilebilecek oturma eylemlerinin özellikle FAYM tarafından bazı durumlarda korunduğu da göze çarpmaktadır.

Bizce FAYM'nin *Sitzblockaden I, II ve III* Kararlarına konu olaylar, sembolik ihkak-ı hak eylemleri olarak değerlendirilebilir. Bu olaylarda toplanma katılımcıları, yaşadıkları ülkede füzelerin konuşlandırılmasına ve nükleer enerjinin kullanılmasına karşı çıkmış, bu faaliyetleri kısa süreli de olsa sekteye uğratmış ve en önemlisi de bu konularda kamuoyu yaratmaya çalışarak, kamusal alandaki tartışmaları filizlendirmiştir.

³⁸⁴ İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya*, par. 171.

³⁸⁵ İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya*, par. 157.

³⁸⁶ Quint, *age*, s. 165.

FAYM, her ne kadar *Sitzblockaden* III Kararında toplanmaya yapılan müdahaleyi orantılı bulmuş olsa da, *Sitzblockaden* II Kararına paralel bir şekilde, oturma eylemi katılımcılarının yalnızca yolda oturarak cebir suçunu işlemiş olmadıklarına karar vermiştir. Mahkeme, yurttaşların kendilerini bir objeye zincirlemelerinin cebir suçunun fiziki unsurunu karşıladığını kabul etmiştir. Bu halde, şu sorunun cevaplanması gerekmektedir: yurttaşlar kendilerini kapıya zincirlememiş olsalardı Mahkeme'nin kararı değişir miydi? Bizce bu sorunun cevabı evettir. Zira bu durumda cebir suçunun fiziki unsurunun oluşmayacaktır. Buna ek olarak, yurttaşların araba sürücüleri üzerinde yarattığı psikolojik cebir, tek başına cebir suçunu oluşturmayacaktır. Bizim de katıldığımız görüşe göre yurttaşların kendilerini ayrılması güç bir şekilde bir yere bağlamadıkları sembolik ihkak-ı hak eylemlerinin, toplanma özgürlüğü kapsamında korunmaktadır³⁸⁷.

3.7.2. Yaratıcı Metotlar: Önleyici İhkak-ı Hak Eylemleri

Önleyici ihkak-ı hak eylemlerinde toplanma katılımcıları, vicdani kanaatleri uyarınca yanlış buldukları bir faaliyeti engellemek üzere toplanmaktadır. Önleyici ihkak-ı hak eylemleri, İHAM kararlarına konu olmuştur. Bu bağlamda ilgili kararlarının incelenmesinin, önleyici ihkak-ı hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunabilmesi tartışmasına faydalı olacağı görüşündeyiz.

İHAM'ın ihkak-ı hak eylemlerine olan bakış açısının kavranabilmesi için 1998 yılında verdiği karar³⁸⁸ oldukça önemlidir. Başvuruya konu bir numaralı başvuru, birlikte olduğu yaklaşık 60 kişilik bir grupla birlikte bir orman tavuğu avını önleyici eylemler icra etmiş, bunun üzerine polis memurları tarafından kamu düzenini bozduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. İki numaralı başvuru ise toplanma katılımcıları ile birlikte bir otoyol inşaatını önlemek adına inşaat alanına izinsiz girmiş, kesilmesi tasarlanan ağaçlara tırmanarak bu işlemi engellemeye çalışmıştır. İki numaralı başvuru kamu düzenini bozacağı öne sürülerek tutuklanmıştır³⁸⁹.

³⁸⁷ Salát, *age*, s. 153.

³⁸⁸ İHAK, *Steel ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, B. No: 67/1997/851/1058, 23.09.1998.

³⁸⁹ İHAK, *Steel ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, par. 7-19.

Üç, dört ve beş numaralı başvurucular ise Londra’da gerçekleşen bir savaş helikopteri konferansına giderek helikopterlerin satışını protesto etmiş, bu konuda bilgilendirici broşürler dağıtmıştır. Toplanma katılımcıları aynı zamanda savaş karşıtı pankartlar açmıştır. Toplanma katılımcıları, toplanmanın başlamasından yaklaşık 25 dakika sonra gelen polis memurları tarafından kamu düzenini bozdukları gerekçesiyle tutuklanmıştır³⁹⁰.

Her ne kadar başvurucular, şiddet içermeyen bir toplanma gerçekleştirdiklerini belirtse de Mahkeme, bir ve iki numaralı başvuruculara yapılan müdahalenin meşru olduğuna karar vermiştir³⁹¹. Bir numaralı başvurucunun kendini orman tavukları ile avcılar arasına siper etmesinin, avcıların meşru bir hakkını kullanmalarını önlemek anlamına geleceği vurgulanmış ve başvurucuya gerçekleştirilen müdahalenin, orantısız olmadığına karar verilmiştir. İki numaralı başvurucunun da otoyol inşaatını engellemek amacıyla gerçekleştirdiği eylemlerin üçüncü kişilerin haklarını ihlal ettiği saptanmış ve başvurucuya yapılan müdahale, orantılı bulunmuştur³⁹². Bununla birlikte üç, dört ve beş numaralı başvurucuların tutuklanmalarının, ilgili başvurucuların kamu düzenini bozdukları kanıtlanmadığı için İHAS’ın 10. maddesinde korunan ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine oybirliği ile karar verilmiştir³⁹³.

Hayvan hakları eylemcilerinin borazan çalarak bir avcılık faaliyetini engellemelerinden sonra kamu düzenini bozdukları iddiasıyla para cezasına çarptırılmaları üzerine yapılan başvuruda³⁹⁴ İHAM, toplanma katılımcılarına yapılan müdahalenin kanunilik şartını sağlamadığını öne sürerek, katılımcıların İHAS’ın 10. maddesi kapsamında korunan ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir.

2000 yılında İHAM’ın kabul edilemezlik kararıyla sonuçlandırdığı başvuruya³⁹⁵ konu olayda toplanma katılımcıları, Norveç’teki balina avcılığı faaliyetlerinden duydukları rahatsızlık nedeniyle teknelerle balina avcılarının önüne geçip, balinalara zıpkın atılmasını engellemiştir. Başvurucular, Norveç Otoriteleri tarafından bu eylemleri

³⁹⁰ İHAK, *Steel ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, par. 20-24.

³⁹¹ İHAK, *Steel ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, par. 156,161.

³⁹² İHAK, *Steel ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, par. 161,162.

³⁹³ İHAK, *Steel ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, par. 171-112.

³⁹⁴ İHAM, *Hashman ve Harrup v. Birleşik Krallık*, B. No: 25594/94, 25.11.1999.

³⁹⁵ İHAM, *Drieman ve Diğerleri v. Norveç*.

nedeniyle cezalandırılmıştır. Başvurucular, ifade ve toplanma özgürlüklerinin ihlal edildiğini öne sürmüştür. Mahkeme tarafından yapılan değerlendirmede, balina avcılığının engellenmesinin, kamuoyunu derinden ilgilendiren siyasi konularda olduğu gibi ifade ve toplanma özgürlükleri çerçevesinde korunamayacağı belirtilmiştir. Mahkeme, Norveç Otoritelerinin uyguladıkları yaptırımların herhangi bir şekilde ifade ya da toplanma özgürlüklerini ihlal edici nitelikte olmadığını saptayarak, başvuruyu reddetmiştir.

İHAM'ın önüne gelen daha güncel bir başvuruda toplanma katılımcıları, dönemin Ukrayna Başkanı Leonid Kuchma'nın Ukraynalı şair Taras Shevchenko'nun mezarına çiçek bırakmasını önlemek amacıyla toplanma düzenlemiştir³⁹⁶. Kuchma'nın toplanma alanına gelmesiyle birlikte polis memurları Shevchenko'nun mezarının etrafında bir kordon oluşturmuş, katılımcılar ise bu kordonu aşmaya çalışmıştır. Bunun üzerine katılımcılar tutuklanmıştır.

Yapılan değerlendirmede, katılımcılara yapılan müdahalenin demokratik toplumda gereklilik ölçütünü karşılamadığı için toplanma özgürlüğünü ihlal ettiğine karar verilmiştir. Mahkeme, bazı durumlarda toplanmalarda önleyici nitelikteki eylemlere başvurulmasının meşru kabul edilebileceğinin altını çizmiş ve toplanmanın barışçıl amaçlarla düzenlendiğini belirtmiştir³⁹⁷.

İncelemiş olduğumuz İHAM kararları ışığında bizce Mahkeme'nin önleyici ihkak-ı hak eylemlerine şeklinde düzenlenen toplanmalara karşı bakış açısı ortaya çıkmaktadır. Mahkeme her ne kadar *Hashman ve Harrup* ve *Steel ve Diğerleri* kararlarında ifade özgürlüğü üzerinden bir inceleme yapmış olsa da, iki başvuruya konu olayda da toplanmaların gerçekleştirdiği aşikârdır. Başvuruya konu olaylarda toplanma katılımcıları bir araya gelerek ortak bir mekânda, aynı amaç uğruna toplanmalar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda iki başvurunun da toplanma özgürlüğü üzerinden değerlendirilmesi gerektiği görüşündeyiz.

³⁹⁶ İHAM, *Karpyuk ve Diğerleri v. Ukrayna*, par. 6-8.

³⁹⁷ İHAM, *Karpyuk ve Diğerleri v. Ukrayna*, par. 227-238.

Bu değerlendirmeye birlikte, önleyici ihkak-ı hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunmasına, İHAM tarafından cevaz verilmediği görölmektedir. Zira İHAM'ın yapmış olduğu değerlendirmelerde ağırlıklı olarak üçüncü kişilerin meşru haklarının korunması, toplanma özgürlüğü karşısında daha öncelikli olarak korunmaktadır. Buna ek olarak *Steel ve Diğerleri* Kararına konu olaydaki üç ve dört numaralı başvuruçuların bir ihkak-ı hak eylemi gerçekleştirdiklerini öne sürmek, bizce mümkün değildir. Başvuruçuların gerçekleştirmiş oldukları eylem, her ne kadar toplanma özgürlüğü kapsamında korunsada, eylemler neticesinde karşı olunan faaliyetler engellenmeye yahut önlenmeye çalışılmamıştır.

Drieman ve Diğerleri v. Norveç Kararında dikkat çekici husus, başvuruçuların eylemlerinin demokratik toplumda korunmasının gerekli olmadığına dair değerlendirmedir. İHAM, buna ek olarak balina avcılığı karşıtı eylemlerin, siyasal meselelere dair olan tartışmaların yararlandığı korumadan yararlanamayacağına dair bizce oldukça sübjektif ve temelsiz bir değerlendirme yapmıştır. Bizce hayvanlara karşı gerçekleştirilen avcılık faaliyetlerinin durdurulmasının kamuoyunu ilgilendiren bir yönü olduğu son derece açıktır. Bu durumda ilgili eylemin siyasal içerikli meselelere dair olan tartışmaların tabi olduğu korumadan yararlanması gerektiği görüşündeyiz. Ancak Mahkemenin başvuruya yaklaşımı incelendiğinde, üçüncü kişilerin meşru haklarını kullanabilmesinin, toplanma özgürlüğü karşısında öncelikli olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Böylelikle önleyici ihkak-ı hak eylemlerinin İHAM tarafından korunma imkânı kalmamaktadır. Zira bu eylemlerde yurttaşların karşı oldukları faaliyetleri önlemelerinin bir uzantısı olarak, üçüncü kişilerin meşru haklarının kullanması sekteye uğratılmakta, hatta engellenmektedir.

Vurgulanması gereken başka bir husus ise toplanma katılımcılarının herhangi bir şiddet eylemine başvurmamış olmasıdır. Zira İHAM, yapmış olduğu değerlendirmede her ne kadar eylemcilerin teknelerini balinalar ile avcılar arasına yerleştirerek avcılık faaliyetini engellediklerini belirtse de, bu fiili bir şiddet eylemi olarak nitelendirmemiştir³⁹⁸. Dolayısıyla toplanmanın barışçıl olmadığını söylemek bizce mümkün değildir. Mahkeme, sonraki yıllarda geliştirdiği içtihadında, kamu otoritelerinin

³⁹⁸ İHAM, *Drieman v. Norveç*, s. 8.

barışçıl toplanmalara hoşgörü ile yaklaşması gerektiğine karar vermiştir³⁹⁹. Başvuruya konu olay incelendiğinde, eylemcilerin kısa süreli de olsa balina avcılığı faaliyetlerini durdurmalarına izin verilmediği, kamu otoritelerinin toplanmaya doğrudan müdahale ettiği görülmektedir. Bu bağlamda bizce ilgili başvurunun Mahkemenin önüne bugün geldiği varsayımında, eylemcilerin toplanma özgürlüğünün ihlal edildiği sonucuna ulaşılması gerekmektedir.

³⁹⁹ İHAM, *Oya Ataman v. Türkiye*, B. No: 74552/01, 05.12.2006, par. 42.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İhkak-1 hak eylemlerinin demokrasi açısından önemini kavrayabilmek amacıyla toplanma özgürlüğü ile aralarında bir paralellik kurularak yapılacak bir değerlendirmede, bu eylemlerin özellikle yurttaşların yönetime katılmaları bakımından adeta bir katalizör görevi görmekte olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tezimizin birinci bölümünde incelemiş olduğumuz üzere, demokrasinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümün sonucunda yurttaşlar her ne kadar seçme ve seçilme hakkına aralarında herhangi bir sosyo-ekonomik ayırım dikkate alınmaksızın erişebilmekteyse de, sosyo-ekonomik farklılıkların hala yönetime katılımında bir etmen olduğu göze çarpmaktadır. Buna ek olarak, temsili demokrasilerde yurttaşların seçimler dışında yönetime katılmalarının mümkün olmayışı; toplanma özgürlüğünün ve bu doğrultuda ihkak-1 hak eylemlerinin demokrasi için önemini artırmaktadır.

Tezimizin ikinci bölümünde yurttaşların yanlış buldukları faaliyetleri önleyerek yahut engelleyerek gerçekleştirdikleri ihkak-1 hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunmasını inceleyebilmek adına toplanma özgürlüğü ve ihkak-1 hak eylemlerinin ortak unsurları belirlenmiştir. Bu unsurların ilki olan mekân unsuru bağlamında bir değerlendirme yapıldığında; yurttaşların toplanmanın düzenleneceği mekânı seçme serbestisi, kamusal alanların siyasal kamuoyunun oluşumu açısından taşıdığı önem göz önüne alındığında, ihkak-1 hak eylemleri açısından da önemli hale gelmektedir. Buna ek olarak, toplanma özgürlüğünde olduğu gibi ihkak-1 hak eylemlerinde de yurttaşların ortak bir amaç çerçevesinde hareket etmeleri gerekmektedir.

Ani gelişen durumlara karşı düzenlenen toplanmalarda bildirim ve düzenleme unsurlarının yokluğunun başlı başına bir toplanmayı yasadışı hale getirmemesi, ihkak-1 hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunabilmesi bakımından oldukça önemlidir. Zira yurttaşlar, ihkak-1 hak eylemleri aracılığıyla ani gelişen ve karşı oldukları faaliyetleri kısa süreli de olsa engelleyerek bu konudaki kamusal tartışmaları filizlendirebilmekte ve kamuoyu yaratabilmektedir.

İhkak-1 hak eylemleri, yurttaşların eylem biçimini tercihleri doğrultusunda oldukça farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Bu eylemler, kesilmelerini engellemek için yurttaşların kendilerini ağaçlara bağlaması şeklinde tezahür edebileceği gibi, hayvan hakları eylemcileri tarafından avcılık faaliyetlerinin engellenmesi, savaş karşıtlarının askeri teçhizatın savaş bölgelerine gidişini durdurması, yaşam hakkını savunduğunu iddia eden yurttaşların kürtaj kliniğine gelen kadınları caydırmaları, evsiz yurttaşların metruk binaları işgal ederek kamusal kullanıma açmaları şeklinde gerçekleşebilmektedir. Birbirinden oldukça farklı nitelikteki bu eylemlerin birer ihkak-1 hak olarak değerlendirilme sebebi-ve dolayısıyla eylemlerin ortak noktası-, eylemleri gerçekleştiren yurttaşların, yanlış buldukları faaliyetleri engelleme yönündeki çabalarıdır.

Saymış olduğumuz bu eylemlerin de dâhil olduğu ihkak-1 hak protestolarının tümünün toplanma özgürlüğü kapsamında korunduğunu söylemek bizce mümkün değildir. Tezimizin üçüncü bölümünde incelemiş olduğumuz üzere, bireysel olarak gerçekleştirilen ihkak-1 hak eylemleri, toplanma özgürlüğünün yalnızca kolektif biçimde düzenlenen toplanmaları koruduğu gerekçesiyle, bu özgürlük kapsamında korunmamaktadır. İncelemiş olduğumuz mahkeme kararları ve mevzuat doğrultusunda her ne kadar bir toplanmanın en uzun ne kadar sürebileceğine dair bir sonuca ulaşılamamış olsa da toplanmalar, yurttaşların geçici süreli olarak bir araya gelmeleri olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle yurttaşların kullanılmayan alanlara, binalara ya da konutlara yerleşerek bu yerleri kamusal kullanıma açtıkları ve işgal eylemleri olarak bilinen ihkak-1 hak protestolarının kategorik olarak toplanma özgürlüğünün koruma alanının dışarısına çıktığı sonucuna ulaşılmaktadır.

İhkak-1 hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunması ve dolayısıyla hukuk düzeni içerisinde meşru kabul edilmesinin önündeki engellerden biri, bu eylemlerin kategorik olarak belirli oranda zor kullanımı ve yer yer şiddet içermeleridir. Zira toplanma özgürlüğü kapsamında yalnızca barışçıl toplanmalar korunmaktadır. Bu noktada cevaplamaya çalışmış olduğumuz soru, hangi fiillerin toplanmayı barışçıl olmaktan çıkarttığıdır. İncelemiş olduğumuz mahkeme kararları ve doktrindeki görüşler doğrultusunda, bizce toplanmaya katılan yurttaşların üçüncü kişilere ya da mallara fiziksel olarak zarar verdiği yahut katılımcıların şiddet çağrısında bulunduğu toplanmalar, şedit hale gelerek toplanma özgürlüğünün koruma alanının dışarısına çıkacaktır.

Genellikle oturma eylemleri şeklinde gerçekleşen sembolik ihkak-ı hak eylemlerinin hukuk düzeni tarafından meşru görülmesinin önündeki en büyük engel, üçüncü kişilerin meşru haklarının kullanılmasının –kısa süreli de olsa- engellenmesidir. FAYM'nin *Sitzblockaden* kararlarında geliştirmiş olduğu içtihat hatırlandığında, bu eylemlerin şiddet içermedikleri yönünde bir tespit yapılabilecektir. Bununla birlikte özellikle İHAM'ın önüne gelen ve sembolik ihkak-ı hak eylemlerinin yaşandığı başvurularda, Mahkemenin üçüncü kişilerin meşru haklarının kullanılmasının engellendiği durumların kategorik olarak toplanma özgürlüğünün koruma alanının dışarısına çıkardığı saptanmaktadır. Bu durum, İHAM'ın ortaya koyduğu bir diğer temel ilke olan, devletin barışçıl toplanmalara belirli bir hoşgörü gösterme yükümlülüğü ile çelişmektedir. Çarpıcı ve zaman zaman rahatsız edici nitelikteki ihkak-ı hak eylemlerinin, özellikle iklim ve hayvan hakları eylemcileri gibi toplumun azınlığını oluşturan yurttaşlara siyasal kamuoyu oluşumuna katılma ve kamusal tartışmaları filizlendirme imkânı vermesi gerekçesiyle bu eylemlerin toplanma özgürlüğü kapsamında korunması gerektiği görüşünderiz. Zira toplumu oluşturan azınlıkların da yönetime eşit ve özgür bir biçimde katılmaları, çoğulcu demokrasi anlayışının gereklerinden biridir. Sembolik ihkak-ı hak eylemlerinin toplanma özgürlüğü kapsamında korunması ile birlikte yurttaşlar, karşı oldukları faaliyetleri kısa süreli de olsa sekteye uğratarak bu konuda bir kamuoyu oluşmasını sağlayarak ilgili konuda kamusal tartışmaları filizlendirebilecek, toplumsal değişimler yaratabilecektir.

KAYNAKLAR

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali , “Fransız Devrimi: Halk Sahneye Çıkıyor”, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, (ed. Mehmet Ali Ağaoğulları), İletişim Yayınları, İstanbul, 11. baskı, 2022, s. 597-641.

AKAD Mehmet, Bihterin Vural Dinçkol, Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul, 18. baskı, 2022.

ANAYURT Ömer, *Toplanma Hürriyeti Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1998.

ARENDRT Hannah, *Crises of the Republic: Lying in Politics: Civil Disobedience: On Violence; Thoughts on Politics and Revolution*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972.

ARİSTOTELES *Atinalıların Devleti*, (çev. Ari Çokona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 8. baskı, 2020.

ATALAY Esra, *Türkiye'de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi ve Yayınları, İzmir, 1995.

BARENDRT Eric, *Freedom of Speech*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

BARTLEY Paula, *Votes for Women 1860-1928*, Hodder Education, Londra, 2007.

BAŞGİL Ali Fuat, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 6. baskı, 1961.

BATUM Süheyl, Didem Yılmaz ve Serkan Köybaşı, *Anayasa Hukuku: Temel Kavramlar ve Genel Esaslar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2021.

BOVE Jose, Gilles Luneau, *Sivil İtaatsizliğe Çağrı*, (çev. Işık Ergüden), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

BRADSTOCK Andrew, “The Levellers and Diggers”, *The Edinburgh Companion to the History of Democracy: From Pre-History to Future Possibilities*, (ed. Benjamin Isakhan, Stephen Stockwell), Edinburgh University Press, 2015. s. 177-187.

BUTLER Eamonn, *Introduction to Democracy*, London Publishing Partnership, Londra, 2021.

BUTLER Judith, *Biziz Halk: Toplanma Özgürlüğü Üzerine Düşünceler*, (çev. Ferit Burak Aydar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.

CANDAN Kadir, Murat Bilgin, “Sivil İtaatsizlik”, *Yasama Dergisi*, S: 19 (2011), s. 57-94.

CANFORA Luciano, *Democracy in Europe: A History of an Ideology*, Malden, Blackwell Publishing, 2006.

- CARTER April, *Direct Action and Liberal Democracy*, Routledge, Londra, 6. baskı, 2012.
- CİVELEK Jale, "1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C: 9 S: 1 (1989), s. 1-9.
- COLAIACO James A. , "Martin Luther King, Jr. and the Paradox of Nonviolent Direct Action", *Phylon*, C: 47 S: 1 (1986), s. 16–28.
- COX Michael, "The Rise of Populism and the Crisis of Globalisation: Brexit, Trump and Beyond." *Irish Studies in International Affairs*, C: 28 (2017), s. 9-17.
- CRICK Bernard, *Democracy: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- CROIX Geoffrey Ernest Maurice De Sainte, *The Class Struggle in the Ancient Greek World: From the Archaic Age to the Arab Conquests*, Cornell University Press, 1989.
- ÇÖZELİ Yusuf, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Türkiye Örneği*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016.
- DAHL Robert Alan, *Demokrasi Üzerine*, (çev. Betül Kadıoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara, 6. baskı, 2021.
- DE CLEYRE Voltairine, *Direct Action*, Camas Books, Victoria, 2018.
- DELANEY Theodore Carter, "The Sit-In Demonstrations in Historic Perspective", *The North Carolina Historical Review*, C: 87 S: 4 (2010), s. 431-438.
- DEMİR Bekir, Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Bölümü, Samsun, 2016.
- DIERENFIELD Bruce J. , *The Civil Rights Movement*, Taylor and Francis, Hoboken, 2013.
- DOĞAN Bayram, "Sivil İtaatsizlik ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı İlişkisi", *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:10 S:1 (2020), s. 113-145.
- DOĞANAY Gülmelek, "Avrupa'da İşgal Hareketlerinin Kapsamı ve Türkiye Örneği: Don Kişot Sosyal Merkezi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C:4 S:2 (2016), s. 91-111.
- DOĞRU Osman, "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Uygulamasında Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S: 64 (2006), s. 39-69.
- DUNN John, *Halkın Özgürlüğü: Demokrasinin Hikâyesi*, (çev. Akın Emre Pilgir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.
- DUYGUN Ahmet Mert , "Salgın Hastalıkların Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkına Etkisi", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 18 S: 2 (2021), s.1539-1557.
- DÜRİG Günter, Roman Herzog, Rupert Scholz, *Grundgesetz -Kommentar, Art. 8.*, C.H. Beck, Münih, 100. baskı, 2023.

EIDING, Lutz, Jochen Hofmann-Hoeppe, *Verwaltungsrecht*, Nomos, Baden-Baden, 3. baskı, 2022.

ERDOĞAN Irmak, *2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu Kapsamında Direnme Suçu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, 2017.

ERDOĞAN Mustafa, "Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif", *Liberal Düşünce*, S: 24 (2001), s. 8-13.

ERKAN Ersin, Hüdayi Sayın, Fevzi Kaçer, "Neoliberalism, Political Participation and Democracy", *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 6 S: 2 (2022), s. 485-506.

ERYILMAZ Mesut Bedri, Kazım Seyhan, "Türk ve İngiliz Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı", *Türk İdare Dergisi*, S: 455 (2007), s. 45-79.

FENWICK Helen, Gavin Phillipson, "Direct Action, Convention Values and the Human Rights Act," *Legal Studies* C: 1 S: 4 (2001), s. 535-568.

FREEDMAN Russell, Peter Malone, *The Boston Tea Party*, Holiday House, New York, 2012.

GIEBLER Heiko, Wolfgang Merkel, "Freedom and equality in democracies: is there a trade-off?", *International Political Science Review*, C: 37 S: 5 (2016), s. 594-605.

GOLDMAN Alvin I., "What is Democracy (and What is its Rason D'etre)?", *Journal of the American Philosophical Association*, C: 1 S: 2, (2016), s. 233-256.

GÖZE Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 18. baskı, 2020.

GÖZLER Kemal, *Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, Ekin Yayınevi, Bursa, 11. baskı, 2021.

GÖZLER Kemal, *Hukuka Giriş*, Ekin Yayınevi, Bursa, 19. baskı, 2022

GRAEBER David, *Direct Action: An Ethnography*, AK Press, Edinburgh, 2009.

GROTE Rainer, "Germany", *The Freedom of Peaceful Assembly in Europe*, (ed. Anne Peters, Isabelle Ley), Nomos, Baden-Baden, 2016, s. 121-136.

GÜVEN Murat, *Barışçıl Gösteri ve Toplantı Özgürlüğü*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020.

HABERMAS Jürgen, "Kamusal Alan", (çev. Meral Özbek), in *Kamusal Alan*, (ed. Meral Özbek), Hil Yayın, İstanbul, 3. baskı, 2015, s. 95-102.

HAN Byung-Chul, *Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*, (çev. Haluk Barışcan), Metis Yayınları, İstanbul, 2022.

HANSEN Mogens Herman, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, Blackwell Publishing, New Jersey, 1991.

HARVEY David, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, 2007.

- HATTINGH Shawn, “Mineworkers’ Direct Action: Occupations and Sit-Ins in South Africa”, *WorkingUSA: The Journal of Labor and Society*, C: 13 S: 3 (2010), s. 343-350.
- HEKİMOĞLU Mehmet Merdan "İnsan Haklarının Tarihsel Perspektif İçerisindeki ", *Journal of Management and Economics Research*. C:1 S:1 (2003), s. 73-92.
- HIRST Derek, *The Representative of the People?: Voters and Voting in England under the Early Stuarts*, Cambridge University Press, 2005.
- İŞGÖREN Ali, *Avrupa Birliği Sürecinde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005.
- İŞGÖREN Ali, *Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 3. baskı, 2016.
- JARASS Hans D., “Kommentar zu Art 8”, in *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Kommentar*, Hans D. Jarass ve Bodo Pieroth, Beck, Münih, 8. baskı, 2006.
- JOHACH Helmut, *Was Ist Demokratie*, Traugott Bautz, Nordhausen, 2016.
- JOHNSON Troy R. , *The American Indian Occupation of Alcatraz Island: Red Power and Self-Determination*, University of Nebraska Press, Lincoln, 2008.
- JORDAN Tim, *Activism! Direct Action, Hacktivism and the Future of Society*, Reaktion Books, Londra, 2002.
- KABOĞLU İbrahim, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 16. baskı, 2021.
- KABOĞLU İbrahim, *Kolektif Özgürlükler*, Diyarbakır Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1989.
- KARA Çağlayan, *Düşünceyi Açıklama ve Yayma Özgürlüğünün Aracı Olarak Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Bölümü, Antalya, 2005.
- KARAN Ulaş, *Örgütlenme ve Toplanma Özgürlüğü: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi -3*, MRK Baskı ve Tanıtım, Ankara, 2018.
- KAUFFMAN L.A. , *Direct Action: Protest and the Reinvention of American Radicalism*, Verso Publishing, Londra, 2017.
- KEANE John, *The Life and Death of Democracy*, Simon & Schuster, Londra, 2009.
- KELSEN Hans, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1920.
- KING JUNIOR, Martin Luther, *Letter From Birmingham Jail*, Penguin Books, Londra, 2018.
- LESS Steven, “United States of America”, *The Freedom of Peaceful Assembly in Europe*, (ed. Anne Peters, Isabelle Ley), Nomos, Baden Baden, 2016, s. 67-102.
- LOSURDO Domenico, *Non Violence: A History Beyond the Myth*, Lexington Books, Londra, 2015.

LYON Ann, “English Parliament”, *The Edinburgh Companion to the History of Democracy: From Pre-History to Future Possibilities*, (ed. Benjamin Isakhan, Stephen Stockwell), Edinburgh University Press, 2015, s. 167-176.

MANSEN Gerrit, *Staatsrecht II*, C.H. Beck, Mnih, 19. baskı, 2022.

MANVILLE Philip Brook, *The Origins of Citizenship in Ancient Athens*, Princeton University Press, 1990.

MARKOFF John, “The French Revolution”, *The Edinburgh Companion to the History of Democracy: From Pre-History to Future Possibilities*, (ed. Benjamin Isakhan, Stephen Stockwell), Edinburgh University Press, 2015, s. 210-220.

MCGARR Paul, “Marxism and the Great French Revolution”, *International Socialism*, C:2 S: 43 (1983), s. 15–110.

MEAD David, *The New Law of Peaceful Protest, Rights and Regulation in the Human Rights Act Era*, Bloomsbury Publishing, 2010.

MEIKSINS WOOD Ellen, *Liberty and Property: A Social History of Western Political Thought from Renaissance to Enlightenment*, Verso Publishing, Londra, 2012.

MORLINO Leonardo, *Equality, Freedom and Democracy: Europe After the Great Recession*, Oxford University Press, 2020.

MLLER Jan Werner, *Poplizizm Nedir?*, (ev. Onur Yıldız), İletişim Yayınları, İstanbul, 5. baskı, 2021.

NOWAK Manfred, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, N.P. Engel, Kehl, 2005.

OBER Josiah, “The Original Meaning of “Democracy”: Capacity to Do Things, not Majority Rule”, *Constellations*, C:15 S: 1, (2008), s. 3-9.

OBER Josiah, *The Athenian Revolution: Essays on Ancient Greek Democracy and Political Theory*, Princeton University Press, 1996.

OJA Liiri, *Right to Freedom of Assembly in Europe: How are the Domestic Regulations able to address the Developments and Potential Problems of the Right to Freedom of Assembly in the Light of the International Standard of the Right*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Oslo, Faculty of Law, 2011.

OSTWALD Martin, *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society and Politics in Fifth Century Athens*, University of California Press, 1986.

KESİZ Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 4. baskı, 2011.

ÖZCAN Hseyin, *Ansiklopedik Hukuk Szlg*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 6. baskı, 1985.

ÖZENÇ Berke, “Alman Federal Anayasa Mahkemesi’nin Brokdorf Kararı: Toplanma zgrlgnn Kapsamı zerine”, (ev. Berke zen), *Türk Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 1 S: 2 (2019), s. 247-280.

- ÖZENC Berke, *Demokrasiyi ve Anayasayı Korumak: Kelsen Schmitt'e Karşı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.
- ÖZENC Berke, *Hukuk Devleti: Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÖZENC Berke, "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü ve Mekân Yasakları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C: 73 S: 2 (2015), s. 88-133.
- PANKHURST, E. Sylvia, *The Suffragete movement: An Intimate Account of Persons and Ideals*, Wharton Press, Philadelphia, 2020.
- PARTSH K.J., "Freedom of Conscience and Expression and Political Freedoms", *The International Bill of Rights: The Covenant on Civil and Political Rights*, (ed. L. Henkin), Columbia University Press, 1981, s. 209-245.
- QUINT Peter E., *Civil Disobedience and the German Courts: The Pershing Missile Protests in Comparative Perspective*, Routledge-Cavendish, New York, 2008.
- PARVIN Phil, "Democracy Without Participation: A New Politics for a Disengaged Era", *Res Publica*, C: 24 S: 3 (2018), s. 31-52.
- RAAFLAUB Kurt A., "The Breakthrough of Demokratia in Mid-Fifth Century Athens", *Origins of Democracy in Ancient Greece*, (ed. Kurt A. Raaflaub, Josiah Ober, Rober W. Wallace), University of California Press, 2008, s. 105-154.
- RIDDER Helmut, Michael Breitbach, Dieter Deiseroth, *Versammlungsrecht des Bundes und der Laender*, Nomos, Baden-Baden, 2. baskı, 2020.
- ROPER Brian S., *The History of Democracy: A Marxist Interpretation*, Pluto Press, Londra, 2012.
- RUDÉ George, *The French Revolution*, Phoenix Publishing, Londra, 1988.
- SALÁT Orsolya, *The Right to Freedom of Assembly: A Comparative Study*, Hart Publishing, Oxford, 2015.
- SARTORI Giovanni, *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham House, New Jersey, 1987.
- SHAW Randy, *The Activist's Handbook: Winning Social Change in the 21st Century*, University of California Press, 2. baskı, 2013.
- SIBLEY Mulford Q. , "Direct Action and the Struggle for Integration", *Hastings Law Journal*, C:16 S:3 (1965), s. 351-400
- SMITH William, "Disruptive Democracy: The Ethics of Direct Action," *Raisons Politiques*, C: 69 S:1 (2018), s. 13-27.
- SOBOUL Albert, *French Revolution (1787-99): From the Storming of the Bastille to Napoleon*, Vintage Books, New York, 1974.
- SOLT Frederick, "Economic Inequality and Democratic Political Engagement", *American Journal of Political Science*, C: 52 S: 1 (2008), s. 48-60.

STASAVAGE, David *Demokrasinin Gerilemesi ve Yükselişi: Antik Dönemden Günümüze Uzanan Küresel Bir Tarih*, (çev. Selim Sezer), Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2022.

SUNAY Reyhan, *Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2001.

ŞEN Murat, *Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı*, Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2022.

ŞİRİN Tolga, 30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı, On iki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.

ŞİRİN Tolga, *Türkiye’de Düşüncenin Tutsaklığı-1: İfade Özgürlüğünün Grisi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2020.

TANÖR Bülent, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul, 3. baskı, 1994.

THOREAU Henry David, *Civil Disobedience*, Karbon Kitaplar, İstanbul, 2020.

TILLY Charles, *Social Movements (1768-2004)*, Paradigm Publishers, Londra, 2004.

TÜRKELİ Gözde, *Toplanma Hakkı Bağlamında Kanuna Aykırı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Suçu*, On iki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020.

UYGUN Oktay, *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 4. baskı, 2020.

UYGUN Oktay, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, Gözden Geçirilmiş 9. baskı, 2022.

VAN REYBROUCK David, *Against Elections: The Case for Democracy*, Random House, Londra, 2016

VON MANGOLDT Hermann, Friedrich Klein, Christian Starck, *Kommentar zum Grundgesetz Art. 8*, C.H. Beck, Münih, 6. baskı, 2010.

WALLACE Robert W., “Revolutions and a New Order in Solonian Athens and Archaic Greece”, *Origins of Democracy in Ancient Greece*, (ed. Kurt A. Raaflaub, Josiah Ober, Rober W. Wallace), University of California Press, 2008, s. 49-82.

WELZEL Tobias, “Virtuelle Versammlungsfreiheit in Zeiten der Pandemie-Warum Art. 8 GG auch virtuelle Versammlungen schützt”, *MMR-Zeitschrift für IT-Recht und Recht der Digitalisierung*, 2021, s. 220-225.

YALÇINKAYA Ayhan, “Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, (ed. Mehmet Ali Ağaoğulları), İletişim Yayınları, İstanbul, 11. baskı, 2022, s. 23-91.

YARSUVAT Duygun, *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza Hükümleri*, Sermet Matbaası, İstanbul, 1968.

YILMAZ İrem, “Gecekondu Direnişi: Dikmen Vadisi Örneği”, *Mülkiye Dergisi*, C: 39 S: 2 (2015), s. 309-314.

ZUNES Stephen, “The Role of Non-Violent Action in the Downfall of Apartheid”, *The Journal of Modern African Studies*, C: 37 S: 1 (1999), s. 137-169.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

AGİT, *Handbook on Monitoring Freedom of Peaceful Assembly*, Varşova, 2. baskı, 2020, <https://www.osce.org/odihr/monitoring-peaceful-assembly>

BBC News Türkçe, “Kılıçdaroğlu, evinin elektriğinin kesilmesi sonrası ‘Halkımın acısını yaşamak için karanlıkta oturacağım’ dedi”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61180338> Yayınlanma Tarihi: 21.04.2022, (E.T. 01.06.2023).

Bianet, “Hrant Dink Anması Salgın Nedeniyle İnternet Üzerinden Yapılacak” , <https://m.bianet.org/bianet/yasam/237552-hrant-dink-anmasi-salgini-nedeniyle-internet-uzerinden-yapilacak> Yayınlanma Tarihi: 14.01.2021, (E.T. 13.05.2023.)

CBC News, “Man chains himself to tree in Frederiction”, Yayınlanma Tarihi: 01.08.2018, (E.T. 23.08.2023).

Fridays For Future, <https://fridaysforfuture.org/> (E.T. 20.05.2023).

Gazete Duvar, “Cumartesi Annelerine Ters Kelepçeli Gözaltı”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/cumartesi-annelerine-ters-kelepceli-gozalti-haber-1621979> Yayın Tarihi: 03.06.2023, (E.T. 04.06.2023).

Gazete Duvar, “Dünya Forum: Arjantin’in Plaza de Mayo Anneleri”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2018/09/02/dunya-forum-arjantin-in-plaza-de-mayo-anneleri> Yayın Tarihi: 02.09.2018, (E.T. 04.06.2023).

Gazete Duvar, “Kadınlar Taksim’de Oturma Eylemi Yaptı”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/kadinlar-taksimde-oturma-eylemi-baslatti-haber-1516872> , Yayınlanma Tarihi: 22.03.2023, (E.T. 05.05.2023).

Independent Türkçe, “Çevirim içi Kasım Süleymani Anmasına Online Protesto” bkz. <https://www.indyturk.com/node/294421/haber/%C3%A7evirim-i%C3%A7i-kas%C4%B1m-s%C3%BCleymani-anmas%C4%B1na-online-protesto> Yayınlanma Tarihi: 02.01.2021, (E.T. 13.05.2023).

Langenscheidt, *Almanca- Türkçe Sözlük*, <https://tr.langenscheidt.com/almanca-turkce/sitzblockade/> (E.T. 01.06.2023).

MCPHERSON Ella ve Diğerleri, *The Right of Peaceful Assembly Online: Research Pack*, Cambridge, University of Cambridge Centre of Governance and Human Rights, 2019, <https://www.cghr.polis.cam.ac.uk/research-themes/human-rights-in-the-digital-age-1/Assembly/right-to-online-assembly> (E.T. 20.03.2023) .

Oxford, *Learners’ Dictionary*, www.oxfordlearnersdictionaries.com/ , (E.T. 15.03.2023).

T.C. İstanbul Valiliği, “İstanbul'da 2023 Yılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Yer ve Güzergâhları Duyurusu”, <http://www.istanbul.gov.tr/istanbulda-2023-yili-toplanti-ve-gosteri-yuruyusu-ve-guzerghlari-duyurusu>, Yayınlanma Tarihi: 27.02.2023, (E.T. 01.08.2023).

TDK, *TDK Sözlükleri*, <https://sozluk.gov.tr/>, (E.T. 10.02.2023).

Venedik Komisyonu, *Guidelines on Freedom of Peaceful Assembly*, Varşova, 3. baskı, 2020, <https://www.osce.org/odihr/monitoring-peaceful-assembly> (E.T. 10.04.2023).

Voa News, “Climate Activists Glue Themselves to Roads, Stop Berlin Traffic” , <https://www.voanews.com/a/climate-activists-glue-themselves-to-roads-stop-berlin-traffic/7063812.html>, Yayınlanma Tarihi: 24.04.2023, (E.T. 05.05.2023).

Zeit Online, “Letzte Generation Startet Protestaktionen in Berlin” ,https://www.zeit.de/gesellschaft/2023-04/klimaaktivisten-letzte-generation-berlin-proteste-blockaden?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
Yayınlanma Tarihi: 19.04.2023, (E.T. 05.05.2023).

MAHKEME KARARLARI

Almanya Yargıtayı, *Laepfle*, 23,46, (1969),
<https://www.servat.unibe.ch/dfr/bs023046.html> (E.T. 03.06.2023).

AYM, *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu [GK]*, B. No: 2013/3924, 06.01.2015.

AYM, *Dilan Ögüz Canan Başvurusu*, B. No: 2014/20411, 30.11.2017.

AYM, E. 2014/101, K. 2017/142, 28.09.2017.

AYM, *Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası ve Diğerleri Başvurusu*, B. No: 2014/920, 25.05.2017.

AYM, *Elif Özkan Başvurusu*, B. No: 2018/7757, 08.06.2021.

AYM, *Gülşah Öztürk ve Diğerleri Başvurusu*, B. No: 2013/3936, 17.02.2016.

AYM, *Nursel Tanrıverdi Başvurusu*, B. No: 2020/26374, 04.07.2022.

AYM, *Osman Erbil Başvurusu*, B. No: 2013/2394, 25.03.2015.

DPP v. Fidler [1992] 1 WLR 91 (DC).

FAYM, *Brokdorf*, 69,315 (1985). <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv069315.html>

FAYM, *Eilversammlungen* , 85,69 (1991),

<https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv085069.html> (E.T. 10.04.2023).

FAYM, *Fraport* , 128, 226 (2001),

https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2011/02/rs20110222_1bvr069906.html (E.T. 24.05.2023).

FAYM, *Lüth* , 7, 198 (1958),

https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/1958/01/rs19580115_1bvr040051.html

FAYM, *Sitzblockaden I*, 73,206, (1986),

<https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv073206.html> (E.T. 19.05.2023).

FAYM, *Sitzblockaden II*, 92,1, (1995), <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv092001.html> (E.T. 03.06.2023).

FAYM, *Sitzblockaden III*, 104, 92 (2001).

https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2001/10/rs20011024_1bvr119090.html (E.T. 17.03.2023)

İHAM, *Steel ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, B. No: 67/1997/851/1058, 23.09.1998.

İHAM, *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, B. No: 25691/04, 17.10.2007.

İHAM, *Cisse v. Fransa*, B. No: 51346/99, 09.04.2002.

İHAM, *Çiloğlu ve Diğerleri v. Türkiye*, B. No: 73333/01, 06.03.2007.

İHAM, *Disk ve Kesk v. Türkiye*, B. No: 38676/08, 27.11.2012.

İHAM, *Djavit An v. Türkiye*, B. No: 20652/92, 20.02.2003.

İHAM, *Drieman ve diğerleri v. Norveç*, B. No: 33678/96, 04.05.2000.

İHAM, *Ezelin v. Fransa*, B. No: 11800/85, 26.04.1991

İHAM, *Galstyan v. Ermenistan*, B. No: 26986, 15.11.2007.

İHAM, *Gülcü v. Türkiye*, B. No: 17526/10, 06.06.2016.

İHAM, *Gün ve Diğerleri v. Türkiye*, B. No: 8029/07, 18.06.2013.

İHAM, *Hashman ve Harrup v. Birleşik Krallık*, B. No: 25594/94, 25.11.1999.

İHAM, *Hyde Park ve Diğerleri v. Moldova*, B. No: 33482/06, 31.03.2009.

İHAM, *Karpyuk ve Diğerleri v. Ukrayna*, B. No: 30582/04 ve 32152/04, 06.01.2016.

İHAM, *Kudrevicius ve Diğerleri v. Litvanya [BK]*, B. No: 37553/05, 15.10.2015.

İHAM, *Lingens v. Avusturya*, B. No: 9815/82, 08.06.1986.

İHAM, *McBride v. Birleşik Krallık*, B. No: 27786/95, 05.07.2001.

İHAM, *Oya Ataman v. Türkiye*, B. No: 74552/01, 05.12.2006.

İHAM, *Sáska v. Macaristan*, B. No: 58050/08, 27.02.2013.

İHAM, *Schwabe ve M.G. v. Almanya*, B. No: 8080/08 ve 8577/08, 01.03.2012.

İHAM, *Shmorgunov ve Diğerleri v. Ukrayna*, B. No: 15367/14, 21.04.2021.

İHAM, *Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaristan*, B No: 29221/95 ve 29225/95, 02.10.2001.

İHAM, *Süleyman Çelebi ve Diğerleri v. Türkiye*, B. No: 37273/10..., 24.05.2016

İHAM, *Taranenko v. Rusya*, B. No: 19554/05, 13.10.2014.

İHAM, *Tatár ve Fáber v. Macaristan*, B. No: 26005/08 ve 26160/08, 12.06.2012.

R v Jones [2006] UKHL 16, 29.03.2006.

Yargıtay 8. CD. E: 2002/949, K: 2002/7518, 27.06.2002.

Yüksek Mahkeme, *Barr v. City of Columbia*, 378 U.S. 146, 1964.

Yüksek Mahkeme, *Brown v. Louisiana*, 383 U.S. 131, 1966.

Yüksek Mahkeme, *DeJonge v. Oregon*, 299 U.S. 353, 1937.

Yüksek Mahkeme, *Garner v. Louisiana*, 368 U.S. 157, 1961.

Yüksek Mahkeme, *Hague v. Committee for Industrial Organization*, 307 U.S. 496, 1939.

Yüksek Mahkeme, *Perry Education Association v. Perry Local Educators' Association*, 460 U.S. 37, 1983.
Yüksek Mahkeme, *Whitney v. California*, 274 U.S. 357, 1927.

ÖZGEÇMİŞ

Efe Eroğlu, 1996 yılında İstanbul’da doğdu. 2019 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi. 2020 yılında Türk Alman Üniversitesi’nde Kamu Hukuku alanında yüksek lisans eğitime başladı. 2021 yılından itibaren İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde anayasa hukuku anabilim dalında araştırma görevlisi olarak çalışıyor.